

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

Üldajaloo kateeder

A r v o T e r i n g

DE LA GARDIE FOND KUI AJALOOALLIKAS VENE-ROOTSI
SUHETE JA KOLMEKÜMNEAASTASE SÕJA PROBLEEMIDE
KÄSITLEMISEL

Võistlustöö

ENSV Kõrgema ja Keskasjatuduse ministri käskkirjaga nr. 471

1. detsember

1972

a. on määratud käsitlevaks

töö autorile

I priimise (ml. 50).

J. Maaro

TRÜ Teaduslik sekretär

Juhendaja: dotsent H. Piirimäe

võistlustööde komisjoni otsusega

30. juuni

1972

on määratud käsitlevaks tööle

I auhind

J. Maaro

TRÜ Teaduslik sekretär

Tartu 1972

S i s s e j u h a t u s .

Viimasel pooleteisel aastakümnel on Nõukogude Liidu, sealjuures Eesti ajaloolaste üheks tähelepanuobjektiks olnud Skandinaaviamaade ajalooga seotud probleemid. Kõrvuti seniste saavutustega on aga veel väga palju läbi uurimata probleeme ning osalt juba ka uuritust on küsimusi, mis vajaksid täiendavat läbivaatamist.

Tänapäeva ajalooteaduse nõuete seisukohalt omandab erilise tähtsuse sobivate allikate leidmine ning nende kasutamine. Üheks oluliseks allikaks, mille alusel on võimalik uurida mitmeid probleeme Vene-Rootsi suhetest ja Euroopa rahvusvahelisest olukorrast XVII sajandi esimesel poolel, on TRÜ Teadusliku Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonnas asuv De la Gardie arhiivifond.¹ See on osa Rootsi Riigiarhiivis ja Lundi ülikooli raamatukogus asuvast De la Gardiede suguvõsaarhiivist. Fondi on koondatud Pontus ja Jakob De la Gardie kätte koondunud sõjaline, diplomaatiline ja halduslik kirjavahetus ajavahemikus 1571-1653 (1695).

Selleks, et uurijat abistada De la Gardie arhiivifondi materjalide kasutamisel, on kerkinud vajadus anda

¹ vt. K.Noodla, TRÜ Teadusliku Raamatukogu käsikirjad ja fotod. Teatmik. Tartu, 1970, lk.11.

3

ülevaade selle fondi materjalidest. Sellest lähtudes on käesoleva diplomitöö ülesandeks käsitleda De la Gardie fondi ajalooallikana.

Tinglikult jaotub arhiivifond kahte ossa:

1. J. Lossiuse kataloogitud osa.²

2. B. Cordti kataloogitud osa.³

J. Lossiuse kataloogitud fondiosa koosneb 16 fookliokõitest, mis on jaotatud järgmiselt:

A₁ ja A₂ Vene-Rootsi suhteid puudutavad kirjad: 896 lehte.

B₁ ja B₂ Vene-Rootsi ja Poola-Rootsi suhteid puudutavad kirjad: 948 lehte.

C Rootsi siseolusid puudutav kirjavahetus: 380 lehte

D Hollandi saadikute kirjad: 624 lehte

E Ajaloolised kirjad ja ürikud: 89 lehte

F Administratiivsed kirjad: 268 lehte

G Ametialased kirjad: 267 lehte

H₁ ja H₂ Historica selecta: 802 lehte

I Historica mixta: 96 lehte

K Localia (Eesti ja Liivimaa puudutavad kirjad): 493 lehte

L Mõisamajanduslikud kirjad: 460 lehte

M Mõisavaldamis- ja valitsemiskirjad: 526 lehte

² J. Lossius. Die Urkunden der Grafen de Lagardie in der Universitätsbibliothek zu Dorpat. Dorpat, 1882.

³ B. Cordt. Mittheilungen aus dem Briefwechsel des Grafen Jakob De la Gardie. Nebst einem Anfang betreffend Correspondenzen des Grafen Johann Oxenstierna, Leipzig, 1894, XIV+125 lk. (Acta et Comm. Univ. Jurj., 1894, N° 2)

N Mitmesugused erakirjad: 437 lehte.

Tegelikult on selline jaotus äärmiselt tinglik nii vormilt kui sisult. Osa kirju on köidetud suvaliselt. Näiteks kolmekümneaastase sõja kohta käivad L. Torstenssoni, M. Myloniuse (Biornklou) kirjad on köites B, Pontus De la Gardie kirjad on koondatud köitesse G (Ametialased kirjad). Täiesti ebamäärane on köite E jaotus: Ajaloolised kirjad, mis õigupoolest käiks kõikide De la Gardie arhiivifondis asuvate materjalide kohta.

J. Lossiuse koostatud kataloog on täpne ning selle järgi on De la Gardie arhiivifondis olevate materjalide asukoht kergesti leitav väliste tunnuste põhjal: autor, adressaat, kirjutamise aeg ja koht, originaalsus. Materjalid on selles kataloogis jaotatud põhiprobleemide kaupa perioodidesse, kusjuures perioodi piires on alfabeetilis-kronoloogiline jaotus. Nimistule on lisatud Pontus De la Gardie materjalide täielik publikatsioon, kusjuures osa kirju on võetud ka väljastpoolt arhiivifondi.

B. Cordti kataloogitud fondiosa on koondatud kuude mappi, milles olevad kirjad jagunevad paigutuselt järgmiselt:

I mapp. Gustav II Adolphi kirjavahetus J. De la Gardiega jt. isikutega (eriti väärtuslikud on De la Gardie kontseptid).

II mapp. J. De la Gardie kirjade kontseptid Vene võimukandjatele, Poola väejuhile Lissowskile, M. Mårtens-

sonile jt. Samuti on L. Abrahamssoni, K. Gyllenhielmi, C v. Falkenbergi jt. kirjad J. De la Gardiele.

III mapp. K. Gyllenhielmi, C. Horni jt. kirjad J. De la Gardiele.

IV mapp. Evert ja Henrik Horni, T. Görenssooni, L. Kaggi jt. kirjad J. De la Gardiele.

V mapp. J. Oxenstierna aruanded Westfaali rahuläbirääkimistelt, millest väärtuslikuima (saksakeelse!) osa on B. Cordt publitseerinud, Rootsi residendi Schlieff von Driso kirjad Danzigist. H. Schute teated sõjalisest olukorrast Saksamaal jt. kirjad.

V ja VI mapis on teistele isikutele adresseeritud kirjad, mis on mingil viisil sattunud J. De la Gardie kätte.

B. Cordti kataloogitud fondiosale on lisatud 2 mappi Johan Oxenstierna erakirjavahetust. See sisaldab rikkalikku lisamaterjali Oxenstiernade mõisamajanduse kohta käivaile allikaile. Samuti on need kirjad olulised XVII sajandi esimese poole olustiku uurimisel. Ilmselt on need materjalid osa Rootsi riigiarhiivis asuvast Oxenstiernade eraarhiivist. De la Gardiede fondi on need sattunud juhuslikult, ilmselt J. Oxenstierna teenri Ingemar Friski võiselle järeltulijate kaudu.

Senised kataloogid on küll võrdlemisi täpsed, kuid tänapäeval ei rahulda enam piirdumine välise kirje elementide: autori, adressaadi, aja ja koha väljatoomisega.

Uurijate aja kokkuhoiuks ning töö hõlbustamiseks oleks vajalik need materjalid annoteerida.

Käesolev töö on arhiivinduslik-allikaõpetuslikku laadi. Näitena De la Gardie arhiivifondis olevate materjalide kasutamise võimalikkuse kohta ajalooallikana käsitletakse ka mõningaid ajaloo-uurimuslikke probleeme.

Töö koosneb neljast osast. Esimeses antakse ülevaade fondimoodustaja ajaloost, s.t. Pontus ^{De la Gardie} De la Gardie tegevusest. Seda on püütud seostada diplomaatiliste, sõjaliste, majanduslike ja halduslike materjalidega, mis on kogunenud nende moodustaja tegevuse tulemusena.

Teises osas on toodud statistiline ülevaade De la Gardie fondis olevatest kirjadest:

- a) autorite ja adressaatide loetelu on mõeldud J. Lossiuse ja B. Cordti nimistute registrite ühendamise ja kirjade arvu väljatoomise ja uurijate abistamiseks.
- b) materjalide ülevaade aastate kaupa võimaldab ajaloo-uurijal saada ettekujutuse, kuivõrd ja millisel määral on De la Gardie fondis allikaid teda huvitava perioodi kohta.
- c) põhiprobleemide kaupa on välja toodud ajaloo seisukohast olulisemate autorite eluloolised põhilandmed, piirates neid De la Gardie fondis olevate kirjade kirjutamise ajaga.

Kolmas ja neljas osa on uurimuslikud. Põhitaotluseks on näidata De la Gardie fondis olevate materjalide kasuta-

mise vajalikkust Vene-Rootsi suhete ja üleeuroopalise tähtsusega sündmuste käsitlemisel.

Kolmandas osas vaadeldakse suhteliselt kitsast lööku Vene-Rootsi suhetest, aastail 1611-1613. Probleemi vaatlus omab põhimõttelist tähtsust, kuna nõukogude ajaloo teaduses pole seda perioodi lähemalt uuritud. Sealjuures on käibebe läinud mitmed ekslikud seisukohad. Jätaksime kõrvale varasemad üldkäsitlused ja piirduksime uusimaga, 1966.aastal ilmunud kaheteistkümnepäevase "Nõukogude Liidu ajaloo" teises köites esitatud seisukohtadega.⁴ Kõigepealt, samastatud on Rootsi kuninga ning Jakob De la Gardie Vene-poliitika. Täielikult on jäetud puudutamata De la Gardie tegutsemise tagapõhi 1612.-1613.aastail. Novgorodi hõivamist De la Gardie vägede poolt on vaadeldud Rootsi interventsiooni algusena. Tuginedes De la Gardie arhiivifondis olevatele Rootsi kuningale esitatud J. De la Gardie aruannete kontseptidele ning Gustav II Adolphi saadetud instruktsioonile, seatakse ülesandeks vaadelda kahte põhimomenti:

1. Erinevused Rootsi kuninga ning J. De la Gardie Vene-poliitikas kuni momendini, millal nad said teada Rootsi-vastase suuna domineerimisest maakaitseväes ja M. Romani valimisest Vene tsaariks.

⁴ История СССР с древнейших времен до Великой Октябрьской социалистической Революции. Том II. Москва, 1966, к. 282-284.

2. De la Gardie ja Rootsi keskviimude reageerimine maakaitseväge juhtkonna loobumisele Rootsi printsi kandidatuurist ja Vene oma tsaarikandidaadi valimisele tsaaritroonile.

Neljandas peatükis on eesmärgiks seatud tuua olulisi momente poliitilistest oludest Westfaali rahuläbirääkimiste ajal Matteas Myloniuse (peale aadlikuks tõstmist 1645.a. Biörnklon) Rootsi riigimarssalile saadetud aruannete põhjal. Arvestades tänapäeva ajaloo teadusele esitatavat nõuet kasutada allikaid komplekselt, ei taotle ta aga enam kui näidata M. Myloniuse (Biörnklon) aruannete kasutamise vajalikkust XVII sajandi II veerandil üleeuroopaliste probleemide käsitlemisel ajalooallikana, mida seni tehtud pole.

M. Mylonius (Biörnklon) adresseeris om aruanded riigimarssalile Jakob De la Gardiele. Nagu riiginõukogu protokollidest järeldub, saatis ta aruanded ka riigikantser A. Oxenstiernale, mis asuvad Rootsi riigiarhiivis (kas Oxenstiernade erakogus või Diplomaticas)⁵ De la Gardie fondis olevate kirjade väärtust iseseisvatena võttes ka handab tugevalt suure osa kirjade ja lisade puudumine. Lisades ongi kõige väärtuslikum poliitiliste ja diplomaat-

⁵ Svenska Riksrådets Protokoll med understöd af statsmedel i tryck utgifvet of Riksarkivet genom Severin Bengh. DXI, 1645, Sthm. 1906, lk. 75, 440, 459. DXII, 1646, lk. 184, 276, 280, 296, 299, 302, 310.

tiliste olude ülevaade ja analüüs. Kas need asuvad Rootsi riigiarhiivis või on kaotsi läinud, jääb esialgu lahtiseks. Kontrollimine ja võrdlemine jääb edaspidiseks.

Selge on see, et M. Myloniuse (Biörnklou) kirjad olid üheks oluliseks informatsiooniallikaks Rootsi keskvoimudele. Millisel määral olid need, võrreldes Rosenhane, Oxenstierna, Salviuse aruannetega, operatiivsete teadete kandjaks olukorrast Saksamaal, oleks ennatlik järeldada, võrdlemata tekste allikatega, küll on aga kindel, et Rootsi saatkonna sekretäri aruandeid peeti usaldusväärseks ning arvestatavaks.

Jakob De la Gardie tegevust on põhjalikult uurinud Rootsi ajalooteadlane E. Grill, kes on uurinud poliitilise ja majandusliku tegevuse.⁶ Ta on ulatuslikult kasutanud Rootsi arhiivides asuvaid allikaid. J. De la Gardie poliitiku ja väejuhina on uurinud B. Boëthius.⁷ De la Gardie mõisavalduste kujunemist on vaadelnud G. Ney.⁸ Ehitusajaloolisest aspektis on De la Gardie tegevust uurinud S. Karling.⁹

⁶ Erik Grill. Jakob De la Gardie. Affärsmanner och politiker 1608-1636. Göteborg, 1949.

⁷ Svenskt Biografiskt Lexikon, D. X, lk. 606-635.

⁸ G. Ney. Ätten De la Gardies godsinnehav i Estland. Svio-Estonica. Vol. XI, Lund, 1952, lk. 161-216.

⁹ S. Karling. Jakob och Magnus Gabriel De la Gardie som byggherrar i Estland. Svio-Estonica. Tartu, 1938, lk. 113-164.

Vene-Rootsi suhteid aastail 1611.-1613. on uurinud Rootsi kindralstaabi tellimusel Rootsi sõjaajaloolased, olles kasutanud ka De la Gardie fondis olevaid materjale.¹⁰ Uurimuse põhiohk on positivistlikul printsibil asetatud sõjaajaloolisele küljele. Hinnata tuleb seda rohke fakti- lise materjali pärast. M. Romanovi valimist Vene tsaari- troonile ja selle põhjusi on käsitlenud H. Almquist.¹¹ Vene ajaloolastest on probleemi uurinud G. Forstén.¹²

Nõukogude ajaloolastest on selle perioodi uurimisega algust teinud V. Figarovski.¹³ Rootsi Riigiarhiivis asuva seni kasutamata Novgorodi arhiivi materjalide alusel on ta Vene-Rootsi ühisvalitsuse tegevuse kohta 1611.-1612.a. lühidalt formuleerinud täiesti uued seisukohad. Trüki- avaldatud on aga ainult konverentsi ettekande lühikesed teesid ja seega põhiline uurimistöõ seisab alles ees.

Westfaali rahuläbirääkimiste kohta on kaalukaim ning kokkuvõtlikumaks uurimuseks Lääne-Saksa ajaloolase

- 10 Generalstabens Sveriges Krig, 1611-1632. Bd.I. Danska och Ryska Krigen, Stockholm, 1936.
- 11 H. Almquist. Tsarvalet år 1613. Karl Filip och Mikael Romanov. Historiska studier tillagnade Professor Harald Hjärne på hans sextioårsdag den 2.maj.1908 av lärjun- gar, Uppsala & Stockholm, 1908, lk.198-224.
- 12 Г.В.Форстен. Политика Швеции в смутное время. ЖМНП, ч. ССЛХV, Спб. окт. 1889, lk.185-202.
- 13 В.А.Фигаровский. Шведская политика в Новгородской земле в 1611-1613 гг. (по материалам микрофильмов Новгородского архива 1611-1616 годов, хранящихся в Стокгольме) Тезисы докладов третьей научной конференции по истории, этнографии, языку и литературе скандинавских стран и Финляндии. Март, 1966, lk.110-114.

F. Dickmanni monograafia.¹⁴ Autor on Ranke koolkonnale oma-
 se põhjalikkusega kasutanud paljudes Euroopa arhiivides
 leiduvaid materjale. Samuti on ta läbi töötanud enamiku
 uurimusi XVII sajandi teise veerandi rahvusvaheliste suhe-
 te kohta.

Rootsi osa Westfaali rahuläbirääkimistel on põhja-
 likult käsitletud C. T. Odhner tuginedes Stokholmi, Ve-
 neetsia ja Viini arhiivimaterjalidele.¹⁵ Marksistlikus
 historiograafias on kaalukaimaks B. Poršnevi uurimus, mis
 on valminud 30 aasta jooksul tehtud uurimistöö põhjal.¹⁶
 Monograafias vaadeldakse komplekselt Euroopa riikide va-
 helisi suhteid XVII sajandi teisel veerandil. Uudseid jä-
 reldusi on tšehhi ajaloolase B. Sindelarzi artiklis, kus
 põhieesmärgiks on vaadelda 1640.aastail Euroopa riikide
 poliitika taustal tšehhi probleemi.¹⁷

¹⁴ F. Dickmann. Der Westfälische Frieden. Münster, 1965.

¹⁵ C. T. Odhner. Die Politik Schwedens im Westphälischen Friedenscongress und die Gründung der schwedischen Herrschaft in Deutschland. Gotha, 1877.

¹⁶ Б.Ф. Поршнева. Франция, Английская революция и Европейская политика в середине XVII в. Москва, 1970.

¹⁷ Б. Шинделарж. Вестфальский мирный конгресс 1643-1648 гг. и шешивий вопрос. II часть „Средние Века“. Вып. 29. Москва, 1966.

I Fondimoodustaja ajalugu.

1. Pontus De la Gardie diplomaatiline, sõjaline ja majanduslik tegevus.¹

De la Gardiede suguvõsa pärineb Prantsusmaalt. Esiisa Robert d'Escouperie omas XIV sajandi teisel poolel valdusi Audi ja Languedoci provintsidel. Ponce d'Escouperie võttis Pontus² De la Gardie nime ühe oma maavalduse järgi³.

Pontus De la Gardie sündis 1520. aastal Languedocis. Bologna ülikoolis sa ta võimaliku hariduse. Peale ülikooli lõpetamist pühitseti ta mungaks, kuid kloostrielu ei rahuldanud Pontus De la Gardie ning ta astus sõjaväeteenistusse.⁴ Olles palgasõdurina sõdinud mitmetes maades Prantsuse kuninga ja Habsburgide vahelistes sõdades, astus De la Gardie 1560. aastal Taani teenistusse. Varbergi kindluses sattus ta 1565. aastal rootslaste kätte vangiks, mis määraski ära ta hilisema saatuse.⁵

¹ Käesolevas töös on P. De la Gardie diplomaatilist ja sõjalist tegevust vaadeldud sedavõrd, kui võrd see kajastub De la Gardie arhiivifondis asuvas kirjades. Enamik Pontus De la Gardie tegevust puudutavaid kirju ja ürikuid on Rootsi Riigiarhiivis.

² Pontus - esinime "Ponce" latiniseeritud kujul.

³ B. Cordt, lk. V; SBL, lk. 606 jj.

⁴ SBL, lk. 610.

⁵ samas. G. Anrep I, lk. 559.

Rootsi teenistuses tegi De la Gardie kiiresti karjääri. 1566. aastal saadeti ta Prantsusmaale palgasõdureid värbama, millega ta tuli edukalt toime. Järgmisel aastal sattus Pontus De la Gardie aga taanlaste kätte vangiks, kust vabanes alles 1571. aastal.⁶

1571. aastal tõsteti De la Gardie aadliseisusesse - Ekholm'i vabahärraks.⁷ Sellega pandi alus ka De la Gardie mõisavalduste kujunemisele. Juba samal aastal määras Johan III, omades ise sümpaatiat katoliikluse vastu, De la Gardie katoliiklikesse maadesse saadikuks, millest De la Gardie aga loobus.⁸ Järgnevalt saadeti De la Gardie Liivimaale, kus ta 1575. aastal määrati Tallinna kindluse ülemaks ja 1581. aastal Liivima asehalduriks.⁹ Vahepeal, 1576. aastal täitis Pontus De la Gardie diplomaatilisi ülesandeid, kuuludes Rootsi saatkonda katoliiklikes maades.¹⁰

⁶ Taani Kuninga Frederik II allkirjaga vabastusüriku originaal on De la Gardie fondis. TRU TR KO, f. 6, kd. G, l. 214.

⁷ Vabahärra tiitel seati sisse Erik XIV valitsemisajal.

⁸ SBL, lk. 614.

⁹ J. Lossius, lk. XIII.

¹⁰ TRU TR KO, f. 6, kd. G, l. 243, 244, 245 jj. Publ. J. Lossius, lk. 28-32. 1570. aastate keskel tekkis Rootsi kuningal Johan III plaan luua Rootsi-Poola-Prantsuse liit. 1576. aastal saadeti Pontus De la Gardie Prantsusmaale ja Rooma paavsti juurde. De la Gardie pidi lepitama Prantsusmaa ja Hispaania Itaalia küsimuses. (vt. W. Tham, lk. 74 jj.)

1580. aastal tehti De la Gardiele ülesandeks juhtida Rootsi vägede pealetungioperatsioone Liivi sõja lõpp-perioodil.¹¹ Nimelt oli kuni 1570. aastate teise pooleni sõjaline ^{ülekaal} Liivi sõjas Vene vägedel. Alates 1577. aastast kujunes aga olukord soodsaks rootslastele, kuna senine Vene vasall hertsog Magnus läks uue peremehe - Poola teenistusse. See võimaldas Rootsi vägedel asuda pealetungile. 1580. aastal kaldus sõjategevus Ingeri- maale. Samal aastal vallutasid Rootsi väed De la Gardie juhtimisel Käkisalmi.¹² See võidukas pealetung oli oluliseks teguriks Pontus De la Gardie järeltulijate tõusmisel Rootsi kõrgeadli hulka.

1583. aastal sõlmiti Rootsi ja Venemaa vahel Pljussa jõel vaherahu. Läbirääkimised Vene saadikutega vaherahu pikendamiseks Täyssinä 1585. aastal jäid Pontus De la Gardiele viimaseks missiooniks. Tagasiteel rahuläbirääkimistelt uppus ta 5. novembril 1585. aastal Narva jõkke.¹³ Narva komandant, tahtes näidata oma agarust, koormas laeva, mis pidi De la Gardie üle Narva jõe vedama, ehete ja suurtükkidega. Kui see oli umbes keset jõge jõudnud, anti kindlusest kogupauk. Vana laev

¹¹ TRU TR KO, f. 6, kd. G, l. 222. Publ. J. Lossius, lk. 45-50.

¹² vt. Eesti ajalugu III, lk. 12 jj; 33-34.

¹³ J. Lossius, lk. VI, EBL I, lk. 71. Ebatäpne on G. Anrepi teade, nagu oleks Pontus De la Gardie uppunud Neeva jõkke. (G. Anrep I, lk. 539).

lagunes vastusaluudi lõõgist ning vajus põhja. Raudvamusega koormatud De la Gardie suudeti alles teistl päeval põhjast välja tõmmata.¹⁴ Esialgul maeti ta Kolga mõisa. 20. jaanuaril 1586. aastal maeti ta aga ümber Tallinna Toomkirikusse abikaasa, Johan III väljastpoolt abiellu sündinud tütre Sophie Gayllendhielmi kõrvale.¹⁵ Arent Passer, Tallinna silmapaistvamaid kiviraidureid, valmistas hauamonumendi ja kivi epitaafi, mis jäävad Balti kunstiajalukku silmapaistva renessansstiili mälestusmärgina.¹⁶

Aluseks De la Gardiede maaomandile Eestis sai Kolga mõis Kuusalu kihelkonnas.¹⁷ See Johan III doneeritud mõis on tasuks Narva vallutamise eest.¹⁸ Kui aga vaadelda seda laiemalt Rootsi kuninga ja aadli vahekorras lähtudes, on see donatsioon teenistusaadliku kinnistamiseks riigitee-

¹⁴ Aruanne uppumise põhjustest on refereeritud. J. Lossius, lk. 77-79.

¹⁵ S. Karling. Arent Passer. Lisand Tallinna Kunstiajaloole - Vana-Tallinn III, Tallinn, 1938, lk.

¹⁶ Korralduse valmistada Pontus De la Gardiele hauakivi andis Johan III. Ulesanne usaldati Arent Passerile. Pontus De la Gardie hauamonument ja epitaaf, mis lõplikult valmisid 1595. aastal, on A. Passeri esimene suurem töö. S. Karling, Arent Passer..., lk. 28-47. Hauakivi ja epitaafi valmistamise leping 24. augustist 1589. aastal A. Passeri ja De la Gardiede esindajate vahel on De la Gardie fondis. TRU TR KO, f.6, kd.6, l. 237. Publ. J. Lossius, lk. 82.

¹⁷ 13.-16. sajandini kuulus Kolga mõis Ojamaa saarel asuvalle tsistertslaste Roma kloostri. 16. sajandi algusest kuni De la Gardiede läänistamiseni käis see käest-kätte.

¹⁸ S. Karling, Jakob och Magnus Gabriel De la Gardie som byggherrer i Estland - Svia-Estonica, Tartu, 1938, lk. 114.

nistuse külge.¹⁹ 1585. aastal sai Pontus De la Gardie teise donatsioonini, Kehtna mõisa. Edasi laienesid De la Gardie maavaldused 48 adramaa suuruse valdusega Hiiumaal.²⁰ See sai lähtepunktiks De la Gardiede valduste edasisel kujunemisele sellel saarel.

Pontus De la Gardiest jäid maha tütar Brita²¹ ning pojad Jakob ja Johan, kes olid alaealised. Päranduse lõplik jagamine toimus 1608. aastal. Kehtna mõisa omandas tütar, ülejäänud mõisad Eesti- ja Liivimaal läksid Jakob De la Gardiele.²²

2. Jakob De la Gardie sõjaline ja diplomaatiline tegevus 1619. aastani.

Jakob De la Gardie sündis 20. juunil 1583. a. Tallinnas. Jäänud vanemateta²³, viidi ta kasvatada Turusse vanaema juurde, kes oli Turu sealse lossifogti abikaasa.

¹⁹ Kinkekirjas 6. juunist 1581. a. lubatud Kolga mõis De la Gardiele igaveseks kasutamiseks, kuid tingimusel, et Pontus De la Gardie ja tema järeltulijad on kohustatud täitma rahateenistuse kohustust. G. Ney, *Atten De la Gardies godsinnestav i Estland-Svio-Estonica*, Volym XI. Lund, 1952, lk. 165.

²⁰ G. Ney, lk. 168.

²¹ Brita De la Gardie abiellus 1614. aastal väejuhi Jesper Mattrin Cruvriger. Anrep I, lk. 510.

²² G. Ney, lk. 168; E. Grill, lk. 17. Väljaspool Eestit asuvad mõisad ma ei võtaks vaatluse alla.

²³ Ema Sophie Gyllenhielm suri varsti peale Jakobi sündimist 1583. aastal.

Peale Johan III surma²⁴ oli De la Gardie Tallinnas, kus ta tegelikult saigi põhilise sõjalise ettevalmistuse.²⁵

1600. aastal asusid hertsog Karli väed pealetungile Liivimaal. Neis heitlustes paistis 18 aastane jallaväerügemendi ohvitser Jakob De la Gardie silma vaprusse ja taibukusega. Valmiera kindlustuse kaitsmisel langes ta aga poolakate kätte vangiks, kust vabanes alles 1606. aastal, tingimusel et loobub teatud ajaks sõdimast Sigismund III vastu.²⁶ Kaks aastat, 1606–1608, oli J. De la Gardie Oranje printsi Moritzi vägedes ohvitseriks.

²⁴ Aastail 1590–1592 oli Jakob De la Gardie Rootsi kuninga õukonnas.

²⁵ E.Grill, lk. 155 jj.

²⁶ Vaatleme, milline on Rootsi–Poola suhete ajalooline tagapõhi 16.saj.es.pool. 1586 suri Poola kuningas Stephan Bathory. Uueks kuningaks valiti mitme kandidaadi hulgast Johan III ja Poola printsessi poeg Sigismund. Rootsi feodaalidel tekkis plaan Sigismund ära kasutada. Ühelt poolt loodeti Poola–Rootsi uniooni kasutada Venemaa–vastaseks võitluseks. Teiselt poolt Rootsi kõrgfeodaalid lootsid, et kui Sigismund saab peale Johan III surma Rootsi kuningaks, siis kuningavõim nõrgeneb, kuna oletati, et Sigismund valitseb ise Poolas. Selleks, et ära hoida Poola mõju Rootsis, töötati 1587.aastal välja nn. Kolmasi statuut, mille alusel ei võinud Sigismund loovutada Poolale ühtki Rootsile kuuluvat ala ega või määrata poolakaid Rootsi riigiametisse ning sõjaväe juhtkonda. Poola feodaalid esitasid omapoolsed nõudmised, millest peamiseks oli Eesti- ja Liivimaa loovutamine Poolale. 1592. Rootsi kuningas Johan III suri. Järgmisel aastal sõitis Sigismund III ise Rootsi trooni vastu võtma. Määratud ametisse ustavad kubernerid, sõitis Sigismund Poolasse tagasi. Riigi valitsemisasjad andis ta Riiginõukogu ja oma onu, Sodermaslundi hertsogi Karli kätte, eeldades et viimane tegutseks täielikus kooskõlas Riiginõukoguga. Tegelikult Karl keeldus täitmast Sigismund III korraldusi ja püüdis Rootsi alal võimutäiust

Karl IX lootis hoolandi sõjakunsti õppinud De la Gardiest niivõrd palju, et määras ta Rootsi abiväe ülemaks Venemaal. See aeg sai Jakob De la Gardiele tõsiseks katsumuseks, kuna ta pidi iseseisvalt otsustama ka kõige keerukamates olukordades. Venemaal oli kujunenud aga väga segane ja komplitseeritud olukord. Vale Dimitri II väed olid tunginud Moskva lähedale Tušino alla Poola kuningaga mahitusel. Tsaar Suiski võimu edaspidine püsimine näis muutuvat küsitavaks. Lootusetu olukord sundis teda paluma Rootsilt abivägesid. Rootsi kuningas oli huvitatud abivägede saatmisest, kuna peaülesandeks oli mitte lasta Vene alasid poolakate kätte minna. Täheanduks ju Venemaa võimalik langemine Poola võimu alla otsustavat ülekaalu võitluses Rootsi vastu.

1609. aasta veebruaris sõlmitud Viiburi kokkuleppe alusel saabusid Rootsi abiväed Jakob De la Gardie juhtimisel Novgorodi, kust liiguti edasi Moskva suunas. De la Gardie püüdis täpselt täita Viiburi kokkuleppega Rootsile pandud kohustusi. Rootsi-Vene ühisvägede pealetung oli edukas, kuni Moskva vabastamiseni 1610.a. märtsis. Kuid Vene väejuhataja Skopin-Suiski ootamatu surmaga lõppes ka De la Gardie senini edukas koostöö venelas-

enda kätte haarata. Sellega algas Rootsi-Poola unioonisõda, mis alates 1600.aastast oli kandunud Eesti- ja Liivimaale, mille eest käis võitlus vaheaegade vahelduva eduga 1629.a. Altmarki rahuni. (Vt. Eesti ajalugu III, lk. 40 jj)

tega. Palgasõduritele tasu maksmata jätmine põhjustas käärimise vägedes ning sellega ka lüüasaamise 1610. aasta juunis Klusino all. De la Gardie oli sunnitud andma taganemiskäsu. Loodepiiril jäädi ootama abivägesid Soomest, kuid vahepeal oli tsaar Suiski kukutatud ning Moskva läinud poolakate kätte.

Poola-vastase jõuna oli aga tekkinud vahvuslik maakaitsevägi, mille juhid orienteerusid Rootsi vägede toetusele. Selleks, et tõmmata rootslasi vabastustegevusele, lubati valida üks Karl IX poegadest Vene troonile. De la Gardie aga, hoolimata maakaitseväge palvetest appi minna, püüdis mitmetel põhjustel hoiduda Rootsi väejõududega Moskva alla minemast, jäädes peatuma Novgorodi. Seal moodustati 1611. aasta suvel Vene-Rootsi ühisvalitsus.²⁷ 1611. aasta sügisel Rootsi Kuningas Karl IX suri. Uueks kuningaks sai Gustav II Adolf. De la Gardiel ja noorel Rootsi kuningal olid Venemaa suhtes erinevad kavatsused. Gustav II Adolf viivitas vene troonipärija Karl Filipi saatmisega Viiburisse, kus pidid toimuma Rootsi ja vene saadikute vahelised läbirääkimised. Vahepeal oli aga Vene troonile valitud vene oma päritoluga kandidaat - Mihhail Romanov. Rootslaste mitmed katsed astuda Moskva võimudega läbirääkimistesse eba-

²⁷ vt. B.A. Фурасовский, lk. 110-114.

õnnestusid. Sellest peale algas Rootsi-Vene suhetes uus etapp: algas otsene Rootsi interventsioon, millele vastukaaluks oli laialdane partisanivõitlus. 1615. aastal oli võitlus saanud sellise ulatuse, et De la Gardie sai selgeks, et Novgorodimaad sõjalise jõuga enda käes hoida ei õnnestu. Algasid ettevalmistused rahuläbirääkimisteks, mille vahendajaiks pidid olema Inglise ja Hollandi esindajad. 1614. aastal saabusid Vene-poolse vahendajana inglane John Merrick ning Hollandi vahemehed Reyont van Bredewde, Diderich Bass ja Abert Joachim Rootsi poolsetena. 1615.a. septembris algas kirjalik suhtlemine mõlema maa komissaride vahel. 1616.a. jõuti niikaugemale, et Dederino külas alustati rahuläbirääkimisi. Vahepeal läbirääkimised toimusid üksnes vahendajate kaudu, kuna kummagi poole nõudmised olid liialt kaugeleulatuvad.

31.detsembril 1616 algasid läbirääkimised taas Stolbovo külas. Lõplikult kirjutati rahulepingule alla 27.veebruaril 1617. Väga suur osa oli rahuläbirääkimistel Jakob De la Gardiel, kes oli Rootsi poole juhiks.²⁸ Rootsi-Vene suhteid puudutav kirj vahetus aastail 1610-1618 on De la Gardie fondi väärtuslikumaid osasid. De la Gardie arhiivifondis olev kirj vahetus on tegelikult selle perioodi Rootsi-Vene suhete uurimisel tähtsaimaks al-

²⁸ vt. V.Naaber, Vene-Rootsi läbirääkimised Stolbovo rahu eel. - Ajaloolaseid töid. UTU Ajalooringi kogumik, Tartu, 1965, lk.134-166.

likaks. Olulisemaks on Jakob De la Gardie kirjavahetus Gustav II Adolfiga, kusjuures see on mõlemapoolselt jälgitav. Ühelt poolt on fondis Gustav II Adolphi instruksioonid De la Gardiele 1611-1618 (79 kirja) ning Rootsi ohvitseridele ja rahukomissaridele 1612-1620 (79 kirja). Teiselt poolt on fondis kontseptidena Jakob De la Gardie enda aruanded Rootsi kuningale.

Sõjaajaloolastele pakuvad väärtuslikke andmeid Rootsi ohvitseri, 1613.a. Narva ja Ivangorodi asevalitsejaks määratud Evert Horni kirjad aastail 1610-1614. Samuti sisaldavad olulisi andmeid sõjaajaloolisest seisukohast Joachim Berendesi, Hans Boije, Christoffer Semme jt. kirjad.²⁹

Rahuläbirääkimiste uurimisel on olulised Rootsi saadikute ja rahukomissaride ettekanded Jakob De la Gardiele, samuti annavad inglise vahendaja John Merricki kirjad oluliselt lisaandmeid eelmistele juurde.

Rootsi-vene suhteid 1609-1618 puudutavat kirjavahetust on kasutanud Rootsi sõjaajaloolased.³⁰ Nõukogude ajaloolased on seni kasutanud seda minimaalselt, mida

²⁹ vt. lk. 67n. H. Almqvist. Sverige och Ryssland 1595-1611. Tvisten om Estland, Förbundet mot Polen, de ryska gränsländans eröfning och den stora dynastiska planen. Uppsala, 1907.

³⁰ ↓
Generalstaben. Sveriges Krig. 1611-1632, D.I. Danska och Ryska Krigen. Stockholm, 1936.

ei saaks küll panna De la Gardie fondi olemasolu mitte-
teadmise arvele.³¹

Tuleb arvestada, et De la Gardie arhiivifondis on sellest perioodist kirju ja ürikuid ajalooliselt tähtsa-
te sündmuste kohta, millest De la Gardie ise osa ei võt-
nud. Tähtsaimaks on taanikeelne koopia Knäredi rahule-
pingust 1613. aastast.³²

3. Jakob De la Gardie tegevus Eesti- ja Liivi- maal 1619-1629.

Peale Stolbovo rahu sõlmimist oli Jakob De la Gar-
die ülesandeks jälgida olukorda Venemaal ning venelastele
abi pakkuda, juhul kui poolakad peaksid pealetungile asu-
ma. Kuid 1618. aastal kui sai selgeks, et Poola vägede
pealetungist asja ei saa ning Deulino külas rahu sõlmiti,
kaldus Rootsi keskvalimude tähelepanu taas Eesti- ja Lii-
vimaale. Jakob De la Gardie määrati 1619. aasta suvel

³¹ vt. И. П. Шаховский. Столбовский мир 1619 г. и переговоры о прекращении
войны с Швецией в 1619 г. Москва - Ленинград,
1964. Selles põhjalikule Stolbovo rahu käsitlevale
uurimusele pretendeerivas doktoritöös pole kahetsus-
väärusel viisil kasutatud ühtki De la Gardie fondis
asuvat kirja, mistõttu on uurimistulemused jäänud
ühekülgsseteks ning ebapiisavaks.

³² TRU TR KO, f. 6, kd. G, l. 192-197.

(17.juulil) Eestimaa kuberneriks ja Tallinna asehaldu-
riks, olles sel ametikohal 1622. aasta juuli lõpuni.

Ametisse astus J. De la Gardie 12. septembril 1619.a.³³

Tiitel "Eestimaa kuberner ja Tallinna asehaldur tähendab
sisuliselt ainult kubeneri ametikohta.³⁴ Kubeneri funktsioonid:

1. sõjaline (vägede värbamine, aadli ratsateenistuse reguleerimine, läbi Eestimaa minevate vägedele transpordi muretsemine, kindlustuste korrashoidmine jne.)

2. halduslik (riigiameteisse määramine, julgeoleku ja korra tagamine jne.)

3. jurisdiktsiooniline (kõrgeim kohtuvõim)

Millisel määral peegeldavad De la Gardie fondis olevad kirjad fondimoodustaja tegevust Eestimaa kubernerina? Suhteliselt vähe on fondis kirju halduse ja jurisdiktsiooni alalt. Rohkem on aga Gustav II Adolphi instruksioone ja korraldusi piiride kaitse ja vägede värbamise kohta. Peatähelepanu Rootsi kuninga kirjades on suunatud Rootsi-Poola suhetele.

Ajavahemikul 1618-1622 on Gustav Adolfilt Jakob De la Gardiele ja tema alluvatele võimukandjatele saadetud kirju:

³³ Eestimaa Rootsiaegse kindralkubeneri Arhiivi kataloog I, lk. 41.

³⁴ samas, lk. 48.

	J. De la Gardiele	teistele
1618	2	9
1619	14	1
1620	19	3
1621	6	6
1622	-	2

Rootsi-Poola vaerahu lõppes 1617. aastal.³⁵ Gustav II Adolf ootas kannatamatusega momenti, mil saaks poolakaid ootamatult rünnata. 1620. aasta suvel leiti olukord selleks soodne olevat, kuna Poola oli seotud Krimmi tatarlastega ja türklastega, samal ajal plnud Rootstile Taani poolt ohtu karta. Järgmise aasta suvel koondati Rootsi väed Riia alla. Jakob De la Gardie juhtis ühte neljast linna piiravast väegrupist. Pärast Riia vallutamist sai see rootslastele tugipunktiks Liivimaal.

19.augustil 1621 määras Gustav II Adolf J. De la Gardie Liivimaa kindralkuberneriks. Ametisse astus viimane 1622.aastal, kui oli Eestimaa kubernerite ameti üle andnud Per Banérile.³⁷ J. De la Gardie tähtsaimaks ja esmasaks ülesandeks sai kogu Liivimaa vallutamine. Tema tegevust saatis aga algusest peale ebaedu. Suutmata valla-

³⁵ Esimene vaerahu poolakatega tehti 1611.aastal. Seda pikendati veel mitu korda kuni 1617.aastani.

³⁶ SBL, lk. 642, E.Grill, lk.78.

³⁷ SBL, lk. 642. Eestimaa rootsiaegse..., lk. 42.

tada Jelgavat, sõlmis J. De la Gardie poolakatega 1622. aasta suvel vaherahu 1624.aastani. 1624.aastal moodustas J. De la Gardie komisjoni vaherahu edasipikendamiseks. Seda pikendatigi veel ühe aasta.³⁸

Rootsi ajaloolased rõhutavad üksmeelselt vastuolu Gustav II Adolphi sõjategevuse jätkamise kavatsuse ning J. De la Gardie rahupoliitika vahel. De la Gardie püüdega säilitada rahu, mitte vallutada juurde võõraid alasid on seotud tema passiivne, loid sõjategevuse juhtimine.³⁹ Juba 1621.aastal oli märgata De la Gardie rahukavatsusi. Kui valmistati ette Riia vallutamist, püüdis De la Gardie keelitada Axel Oxenstiernat, kes oli pealungi initsiaatoreid, tagasi hoidma.⁴⁰

Millised on Jakob De la Gardie rahupüüdluste põhjused? Kahtlemata De la Gardie rahupüüdlused polnud tingitud lühiajalistest, taktikalistest kaalutlustest, vaid need olid sügavamad, ulatudes Stolbovo rahuläbirääkimiste eelsesesse perioodi ning avaldusid ka hiljem, kolmekümneaastases sõjas. Jakob De la Gardie mõistis, et Gustav Adolphi ja Axel Oxenstierna vallutuspoliitika võib viia Rootsi hukatusse: iga vallutatud ala toob kaasa uusi vaenlasi. Samuti ei jätku Rootsil sellisel määral sõja-

³⁸ E.Grill, lk. 78, SBL, lk. 643.

³⁹ E.Grill, lk. 78, W.Tham, lk. 142.

⁴⁰ E.Grill, lk. 77 jj.

lisi vahendeid, et uusi vallutatud alasid enda käes hoida. Olulisel kohal on ka ~~riiklikud~~ kaalutlused: omades mõisaid Eesti- ja Liivimaal ja tegeldes teraviljakaubandusega kartis De la Gardie ühelt poolt mõisate laostamist vaenuvägede poolt, teiselt aga teravilja väljaveo keeldu või takistamist.⁴¹ Erik Grill on ühe esmasena põhjusena välja toonud De la Gardie kartuse Gustav Adolphi elu pärast. Peale Karl Filippi surma 1622.aasta alguses ei tohtinud Gustav II Adolf mingil juhul ise lahingusse minna eluga riskima.⁴² Tundub, et see on kaaspõhjus, mitte aga esmane, kuna rahupüüdlused olid De la Gardiel juba enne Rootsi printsi surma. De la Gardie püüdlustele aitasid kaasa ka rahuõlmimise meeleolud Poolas.⁴³ Innukaimaks rahutaotlejaks oli Leedu vürst Christoffer Radziwill ja samadel motiividel kui Jakob De la Gardiegi.⁴⁴

1625.aasta märtsis vaheerahu tähtaeg lõppes. De la Gardie lootused selle pikendamisele luhtusid, kuna aprillis saabus Riiga Rootsi kuninga korraldus seada väed valmis pealetungi alustamiseks.⁴⁵ Suvel sõitis Gustav II Adolf

⁴¹ E.Grill, lk.87 jj.

⁴² Samas.

⁴³ Poolas oli tugev Sigismund III vastane opositsioon kõrgfeodaalide näol, kes panid lootused kuniga peatsele surmale (E.Grill, lk.80).

⁴⁴ samas.

⁴⁵ E.Grill, lk. 80.

ise Riiga, asudes Rootsi vägesid juhtima. Põhirünnak suunati mööda Väina jõge, vallutades sealjuures Poola tähtsa sõjalise tugipunkti Koknese. Augusti keskel läksid Rootsi kätte Tartu, Kirumpää, Vastseliina, Alüksne ja Daugavpils'i kindlustused. Juhtivat osa etendas Gustav Adolfi järel Jakob De la Gardie, ehkki, nagu Boetius rõhutab, vastu enda tahtmist.⁴⁶

Peale võitu Poola vägede üle Valle lahingus 1626. aasta jaanuari algul lahkus Gustav Adolf Liivimaalt ning kandis sõjatandri üle Preisimaale, lootes seal murda Poola sõjalist selgroogu. Liivimaad käsitleti nüüd teisejärgulise sõjakohana. Kogu ülemjuhatus Liivimaal kuulus nüüd täielikult De la Gardiele, kelle ülesandeks oli kaitsta eelmise aasta territoriaalseid võite, toetudes linnustele ning korraldada röövretki vastase aladele.⁴⁷ 1626. aasta septembris oldi Leedu poolal valmis vahelehuks, tingimusel et rootslased annaksid tagasi Kuramaal vallutatud kindlustused. De la Gardie toetas seda ettepanekut, põhjendades seda sellega, et kindlustusi on enda käes raske hoida, samal ajal 3-4 aastane vahelehu saadakse kergesti kätte. Tegelikult poolakad püüdnud vahelehule päälestatud, olles kuningalt saanud uue korralduse asuda

⁴⁶ SBL, lk. 643.

⁴⁷ samas.

Liivimaaal pealetungile, et Rootsi ei saaks vägesid Preisimaale juurde viia.⁴⁸

Ilmnes aga, et De la Gardie ei suuda tõkestada kiirelt liikuvat Poola ratsaüksustel tungimast üle Väina kuni Cēsiseni, kuna suur osa Liivimaaal olevatest Rootsi vägedest oli Preisimaale tõmmatud. 1627.aastal oleks Rootsi ilma jäänud kõigist võidetud aladest Liivimaaal, mis pandi De la Gardie vigade arvele strateegias. Alles 1628.aasta kevadel õnnestus tänu E.Horni abigruppide tegevusele positsioon taastada.⁴⁹

Sellega oli Jakob De la Gardie tegevus Liivimaaal ka lõppenud, kuna Gustav-Adolf tagandas ta kindralkubeneri kohalt. 1629.aastal pidi De la Gardie juhtima kindlustuste ehitamist Preisimaaal.⁵⁰ Samal aastal lõppesid ka Poola-Rootsi võitlused kuueks aastaks sõlmitud Altmarki vaherahuga. Sellega Rootsi säilitas vallutused Liivimaaal, kuid pidi loobuma kindlustustest Kuramaal. Lõplik rahu Poolaga saavutati alles 1635.aastal Stuhmsdorffis. Nende läbirääkimiste õnnestumiseks aitas paindliku diplomaadina kaasa Jakob De la Gardie, kes lõpliku rahu saavutamiseks tegi rida järeleandmisi Poolale.⁵¹

⁴⁸ E.Grill, lk. 85 jj.

⁴⁹ SBL, lk. 644.

⁵⁰ samas, E.Grill, lk. 86.

⁵¹ E.Grill, lk.

Jakob De la Gardie kindralkuberneriks olemise ajast Liivimaal on väärtuslikumaiks kirjadeks Gustav Adolphi korraldused ja instruksioonid, millest enamik puudutab Rootsi-Poola võitlust Liivimaal ja Preisimaal.

	Jakob De la Gardiele	teistele
1623	21	2
1625	44	10
1626	31	2
1627	30	5
1628	26	4
1629	4	1

4. Jakob De la Gardie tegevus riigimarsaline

1630.-1652.aastal.

1630.aastal võttis Rootsi Riigipäev vastu otsuse Rootsi sõtta astumisest Saksamaal. Sellega seoses korraldati ümber ka Rootsi sõjaväe struktuur: hakati üha rohkem kasutama Rootsist ja Soomest värvatud mehi. See tõttu jagati Rootsi kolme sõjalisse piirkonda, millest Svedmaa ja Norrlandi keskus asus Stockholmis. Riigimarsalina sai Jakob De la Gardie selle distrikti juhtimise enda kätte, omades seejuures kontrolli kogu Rootsi vägede üle.⁵² Jakob De la Gardie sai juba 1620.aastal pärast

⁵² SBL, lk. 645.

Axel Ryningi surma vabaks jäänud riigimarssali kohale. Seda kohta tuleks ilmselt pidada auametiks, kuna riigivalitsemise küsimustega sai De la Gardie tõsisemalt tegelema hakata alles 1630.aastal.

Peale Gustav II Adolphi surma moodustati Rootsi keskasutuste juhtidest viieliikmeline eestkostendukogu, kes pidi valitsema kuninganna alaealisuse ajal.⁵³ Jakob De la Gardie sai riigimarssalina selle üheks liikmeks. Sellest peale süvenesid aga lahkhelid riigikantsler A. Oxensternaga, mis tulenesid Jakob De la Gardie rahutaotlustest ja riigikantsleri püüetest jätkata sõjategevust Poolas ja Saksamaal. Leppimus tuli alles 1636.aastal, mis tulenes sellal toimunud pöördest De la Gardie suhtumises sõja jätkamisse Saksamaal.⁵⁴

1641.aastal haigestusid De la Gardie silmad. Oma viimased eluaastad veetis riigimarssal pimedana. See ei tähenda, et ta oleks poliitilisest elust tagasi tõmbunud. Seda võib järeldada kirjavahetuse tihedusest, mida ta neil aastail pidas: aastaist 1641-1652 on De la Gardie fondis 669 kirja (Lisadeta).

Jakob De la Gardie suri 12.augustil 1652.aastal.

⁵³ Eestkostevalitsuse olid peale Jakob De la Gardie Axel Oxenstierna kantslerina, Karl Gyelenhielm riigiamiralina, Gabriel Gustavssa Oxenstierna drotsina ja Gabriel Bergtson Oxenstierna riigivarahoidjana.

⁵⁴ SBL, lk. 646 jj. E.Grill, lk.173 jj.

De la Gardiede fondis olevad kolmekümneaastast sõda puudutavad kirjad jagunevad sisult kolme liiki:

1. Otseselt lahingutegevust ja selle tagajärgi puudutavad kirjad.

2. Saadikute (legati) ja residentide aruanded riigimarssalile.

3. Sõdurite värbamine Rootsis, Soomes ning Eesti- ja Liivimaal.

1. Rootsi vägede tegevust Saksamaal kolmekümneaastases sõjas puudutavad kirjad võib jagada kahte suurde rühma:

a) väejuhtide L. Torstenssoni, H. Wrangeli, C. G. Wrangeli jt. aruanded ning H. Schlute teated sõjategevuse kohta.

b) Saksa vürstide ja hertsogite kirjad, millest osa on Rootsi-vaenuliku sisuga. Neis kurdetakse Rootsi vägede laastavate läbimarsside üle (Anhalt - Bernburgi hertsogi abikaasa Eleonore Sophie). Teine osa on Rootsi liitlaste kirjad (Hessen - Kasseli vürstina Amalie Elisabet).

2. Eelkõige tuleb silmas pidada Westfaeli rahu- läbirääkimisi, mida sisuliselt ei saa eraldada kolmekümneaastasest sõjast. Rootsi saadikute Johan Adler - - Salviuse, Matthias Biornklon, Johan Oxenstierna aruanded sisaldavad teateid ka Rootsi vägede tegevusest kolmekümneaastasest sõjast.

3. Vägede värbamise kohta sisaldavad andmeid Dalarna asehalduri Carl Bönde, Eestimaa kubernereri Philipp Scheidingi, Soome rügementide koloneli Lydert Reuteri jt. kirjad.

5. Jakob De la Gardie kõrgeaadlikuna.

1608.aastal läksid kõik Eestimaal olevad Pontus De la Gardie mõisad (v.a. Kehtna) pärandusena Jakob De la Gardiele.⁵⁵ 1618.a. abiellus viimane Ebba Brahega,⁵⁶ millel on oluline osa nii De la Gardie tõusmisel õukonda kui ka maavalduste saamisel Rootsis.

Teenete eest väejuhina kinkis Gustav Adolf Jakob De la Gardiele 1614.aastal Kiiumõisa.⁵⁷ Järgmisel aastal tõsteti De la Gardie krahvi seisusse.⁵⁸ Peale Rootsis asuvate donatsioonide sai ta juurde veel kaks Eestis: Ohukotru Harjumaal ning Ungla Lääne-Nigula kihelkonnas. Ungla saigi tugipunktiks valduste laiendamisele lääneläänemaal.⁵⁹

1620.aastal rentis De la Gardie Viimsi, mis oli

⁵⁵ vt. G.Ney, lk. 168; E.Grill, lk.17.

⁵⁶ E.Brahe oli riigidrotri ja Swea õuekohtu presidendi Magnus Brahe ainus tütar. G.Anrep I, lk.288.

⁵⁷ E.Grill, lk.23

⁵⁸ G.Ney, lk.172, E.Grill, lk.24.

⁵⁹ samas, lk.174.

algsest olnud saksa ordu, hiljem Pirita kloostri ning 16. sajandi lõpul rootslaste poole üle läinud venelaste käes. Samal viisil sai De la Gardie ka Kehtna mõisa.⁶⁰ 1620. aastal sai Jakob De la Gardie rendiks 3/4 Hiiumaad. Kahe aasta pärast pakkus Gustav Adolf De la Gardiele välja võimaluse osta Hiiumaa. Pärast pikki tülikaid asjaajamisi sõlmiti 1624. aastal ostuleping.⁶¹ 1627. aastal ostis Jakob De la Gardie välja E. Tiesenhauseni pantmõisad Ehmjal ja Rooslepal.⁶²

1621. aastal kandus Jakob De la Gardie tegevus Liivimaale, kus puhkes taas sõjategevus Poolaga. Saanud 1622. aastal Liivimaa kindralkuberneriks, palus De la Gardie Rootsi kuningalt Viljandi, Tarvastu ja Helme mõisaid. Järgmisel aastal Gustav Adolf teatas, et need nõudmised rahuldatakse kui De la Gardie paneb välja ühe kurasirikompanii. 1624. aastal vormistati need mõisad De la Gardie valdustena.⁶³ Koos Viljandi linnuseläänidega sai De la Gardie ka ümberkaudsed mõisad: Võidu, Olustvere, Sürgavere, Jaaka, Vastemõisa.⁶⁴

1625. aastal sai Jakob De la Gardie Rootsi kuningalt

⁶⁰ G.Ney, lk. 174.

⁶¹ E.Grill, lk. 74 jj.

⁶² G.Ney, lk. 174

⁶³ E.Grill, lk. 37 jj. G.Ney, lk. 187 jj.

⁶⁴ G.Ney, samas.

kinnituskirja Haapsalu linnale, linnusele ja selle juurde kuuluvale maale.⁶⁵ Ostuakt vormistati lõplikult küll alles 1628.aastal.⁶⁶ Kui Uugla sai aluseks De la Gardie valdustele Läänemaal, siis Haapsalu kujunes keskuseks.

Saaremaa, mis 1645.aastal Brömseboke rahuga taanlastelt Rootstile läks, läänistati O. Liivi andmeil Jakob ja Magnus Gabriel De la Gardiedele.⁶⁷ Praktiliselt läänistas kuninganna Kristiina Saaremaa oma soosikule Magnus Gabriel De la Gardiele.

Rootsis tegutses Jakob De la Gardie ettevõtliku manufaktuurirajajana. Talle kuulus rida rauamaagi kaevandamise ja sulatamise ettevõtteid.⁶⁸ De la Gardie oli ka esimene Rootsi kõrgaadlik, kes hakkas Stockholmis ehitama barokkstiilis elumaja, mis enam-vähem vastas Kesk- ja Lääne-Euroopa vürstide maitsele. Samasugust ehitustegevust hakkas De la Gardie arendama ka oma Rootsis asuvas mõisates. Eesti alal oli ehitustegevusel teine suund, mis tulenes kaitse vajadustest poolakate võimalike rünnakute vastu – kindlustuste rajamine.⁶⁹ 1628.aastal

⁶⁵ S.Karling, Jakob och Magnus Gabriel De la Gardie..., lk.120, E.Grill, lk.75.

⁶⁶ E.Grill, samas.

⁶⁷ Eesti ajalugu III, toim.H.Kruus, Tartu, 1940, lk.198.

⁶⁸ E.Grill, lk. 93–104.

⁶⁹ S.Karling, Jakob och Magnus Gabriel De la Gardie..., lk.113. Suursugune loss, mille ehitamist alustati 1647. aastal, hävis 1825.aastal tulekahjus. Nordisk Familjebok V, lk. 665 jj.

lahkus Jakob De la Gardie jäädavalt Liivi- ja Eestimaalt. Kuid ühendusepidamine Eestiga jäi De la Gardiel ka edaspidi küllaltki tihedaks. Nimelt oli tema tööstuslik huvi kandunud Hiiumaale, kus toodeti lupja, klaasi ning kuivatati mereveest soola. Eriti oluline on aga klaasitootmine, mida on lähemalt uurinud Maks Roosmaa.⁷⁰ Klaasikoda rajati 1628.aastal.⁷¹ Millistel põhjustel Jakob De la Gardie las kis selle rajada? Uhelt poolt oli klaas hinnas välisturul. Kauplemine sellega oli De la Gardiele seda soodsam, et ka Rootsi oli merkantelistlikud põhimõtted omaks võtnud. Teisalt oli klaasikoja rajamine vajalik ka isiklikeks vajadusteks: suurel määral nõudsid aknaklaasi De la Gardie enda valmivad ehitused Rootsis. Peale aknaklaasi toodeti Hüti klaasimanufaktuuris ka klaasesemeid.⁷² Klaasikoda Hiiumaal tegutses kuni 1664.aastani, ¹³ Hiljase hävis tules. Sónast "Glashütte" on sellele kohale seniajani jäänud Hüti nimi.

De la Gardie võttis osa ka teraviljakaubanduses. Tema mõisatest läks teravili ka välismaale. Ingerimaal asuvate mõisate osa teraviljakaubanduses on uurinud Erik

⁷⁰ M. Roosmaa, Hüti klaasikoda Hiiumaal. Jooni klaasimanufaktuuri tegevuses Eestis XVII sajandil. Tallinn, 1966. (=M. Roosmaa)

⁷¹ Samas, lk. 11.

⁷² Miks klaasikoda just Hiiumaale rajati? Roosmaa on toonud välja järgmised põhjused: a) siin leidus head savi ja sobivat liiva klaasi tootmiseks, b) Huna Hiiumaa oli metsa poolest rikas saar - oli küttematerjali käepärast võtta, c) Kõrgesaare sadama kaudu oli hõlbus vedada kohale toormaterjali ja välja valmissaadusi. d) Hiiumaa oli sõdades kõige vähem kannatada saanud (M. Roosmaa lk. 41 jj.)

⁷³ Samas lk. 45.

Grill.⁷⁴ Milline osa oli aga De la Gardie Eesti- ja Liivimaal asuvatel mõisatel teraviljakaubanduses, on seni uurimata.

Vaatlesime De la Gardie mõisaid sedavõrd, kui need tema kätte koondusid. Mõisate edasist saatust (üleminek pärandina Magnus Gabriel De la Gardiele, mõisate reduktsioon) ei vaatle, kuna see ei peegeldu enam mingil määral fondimoodustaja kirjavahetuses.

Võrreldes diplomaatia- ja sõjaalaste kirjadega on mõisamajandust puudutavaid kirju De la Gardie fondis suhteliselt vähe. Olulisemad on Helme, Viljandi ja Tarvastu mõisate peavalitseja W. v. Bergi, Rootsi ametniku E. v. Mengdeni, Liivimaa mõisate ülemvalitseja V. Schillingi ning Eestimaa ja Hiiumaa mõisate ülemvalitseja M. Platzbecki kirjad. Viimase kirjad, mida oma uurimuses on kasutanud M. Roosmaa, annavad olulisi andmeid Hüti klaasimannufaktuuri tegevuse kohta.

Teravilja väljaveo kohta Ingerimaa mõisatest Lääne-Euroopasse sisaldavad Hans Kettleri ja Arent von Hüzeni kirjad.

Kui võtta kokku J. De la Gardie tegevus kõrgaadlikuna, siis olulisel kohal olid Eesti- ja Liivimaal olevatel donatsioonides ja ostude teel saadud mõisad. Suureks tuluallikaks oli De la Gardiele teraviljakaubandus. Hinnata tuleks teda klaasitööstuse rajajana ning ehituspatroonina.

6. De la Gardie materjalide tee TRU Teaduslikku

Raamatukokku.

De la Gardie perekonnaarhiivi materjalid kogus kokku Jakob Gustav De la Gardie (1768–1842), kes koondas need Löberödi mõisasse. Selles on De la Gardiede, Stenbocki ja Lillie aadlisuguvõsade materjalid, mis koguti Sjö mõisa Upplandis. Kui Sjö mõis müüdi, laskis Jakob Gustav De la Gardie arhiivi üle viia Löberödi, kus kinkimise, pärandamise, ostude kaudu suurendati kiiresti arhiivi: juurde tulid Sturde arhiiv; Arved Forbuse kirjavahetus.⁷⁵ Need materjalid kogus Per Wieselgreen, kes 1831–1844 andis välja 20 köidet allikpublikatsioone.⁷⁶ Kahjuks on aga ilmselt suurest töömahukusest tingituna on ainult osaliselt publitseeritud. 1848.aastal pärandas Jakob Gabriel De la Gardie arhiivi Lundi ülikooli raamatukogule. 1887.aastal eraldati neist aga Kukaja kohta käivad dokumendid ning anti üle Riigiarhiivi. Need materjalid korrastas Eleof Tegnér.⁷⁷

Selgus aga, et osa materjale on kadunud. Selle avastas Per Wieselgreen juhuslikult leitud kataloogi järgi.

⁷⁵ Nordisk Familjebok V, lk. 655, B.Cordt, lk.IX.

⁷⁶ P. Wieselgreen. Delagardiska archivets eller handlingars ur grafv. Delagardiska biblioteket på Löberöd. I–XX. 1831–1844.

⁷⁷ E.Tegnér. De la Gardieska samlingen i Lund och på Löberöd, 1894.

Kelle käes need vahepeal olid, on selgusetu, kuid 18. sajandi lõpus viidi need Hiiumaale Emmaste mõisa Carl Magnus De la Gardie valdusse.⁷⁸ Viimane andis 1822–1826 aasta vahel materjalid Pühalepa pastorile Aleksander Senbuschile, et see eraldaks spetsiaalsed perekonnmaterjalid teadusele üldist huvi pakuvaist. Viimane saadab aga arhiivi Liivimaa kindralsuperintendent K. G. Sonntagile Riiga, kes omakorda saadab selle Tartu Ülikooli teoloogia professorile A. C. F. Buschile. J. Lossius ja B. Cordti andmetel annab viimane De la Gardiede perekonnaarhiivi Tartu Ülikooli raamatukogule üle alles 1848. aastal.⁷⁹ Kahjuks pole neil viidet, millistele allikatele nad tuginevad. Käesoleva töö autor on vaadanud läbi Ülikooli raamatukogu aksessiooniraamatud aastaist 1825–1840; 1845–1849, leidmata ühtki märget De la Gardie arhiivi vastuvõtmise kohta.⁸⁰ Kahjuks on aastate 1840–1845 aksessiooniraamat kaotsi läinud. Raamatukogu direktori C. Morgens-terni päevikus on aastast 1825 sissekanne, kus mainitakse et De la Gardie arhiiv on kingitud Tartu ülikooli raamatu-

⁷⁸ B. Cordt, lk. X. De la Gardiede valdusi Hiiumaal 1775. a. läks Emmaste mõis Ebba Margarita Stenbockile, Axel Julius De la Gardie pojatüttele. Viimane abiellus Stenbockiga. (SBL, lk. 609).

⁷⁹ B. Cordt, lk. X, J. Lossius, lk. VIII

⁸⁰ TRU TR KO f.4, nim.1, sü.339. Accessions-Katalog, Bd.13. Geschichte 1814–1836. Samas, sü. 341, Accessions Schnurbuch der Universitätsbibliothek. Bd. 1. 1836–1840. Samas, sü 342. Accessions Schnurbuch der Universitätsbibliothek. Bd. 3. 1845–1849.

kogule.⁸¹

Need vastuolulised andmed ei võimalda määrata täpset De la Gardie arhiivi omandamise aega, küll aga sunnivad selle kindlaksmääramiseks uurimist jätkama.

1881.aastal kataloogis Johannes Lossius 13 köidet kirju. 4 mappi kõitmata kirju olid aga sattunud riiulile, kus asus vähekasutatav kirjandus. Alles Benjamin Cordt leidis need juhuslikult ning koostas kataloogi, mis ilmus trükist 1894.aastal.

III De la Gardiede fondis olevate kirjade statistiline ülevaade.

J. Lossius on oma nimistus loetlenud 2615 kirja, kusjuures juurde on arvatud ka nende juurde kuuluvad lisad. Need moodustavad paljudel juhtudel küll iseseisvad kirjad, kuid lähemal vaatlemisel selgus, et see jaotus on palju komplitseeritum. Käesoleva töö autor on püüdnud omakorda kirjad kokku lugeda, kusjuures on arvestatud ainult neid lisasid, millel on omaette kirja väärtus täiesti kindel. Kriteeriumiks on iseseisva autori ja adressaadi olemasolu. Paraku osutus kirjade arv tunduvalt väiksemaks Lossiuse tulemusest. Seega jääb kirjade koguarv esialgu lahtiseks kuni selle väljaselgitamisele edaspidi,

⁸¹ TRÜ TR KO, f.3, Mrg. DCI, Meine Besehäftigungen, Bd.16, lk. 52.

annotatsiooniga kataloogimise käigus. Cõrdti koostatud nimistu hiljem leitud De la Gardie fondi materjalidest sisaldab umbes 970 kirja loetelu.

Käesolevas statistilises ülevaates on arvestatud ainult neid lisasid, millel on kindel iseseisva kirja väärtus.

Tabel 1

1. Kirjade keeleline jaotus.

N ^o	keel	arv
1.	rootsi	täpset arvu ei suutnud välja selgitada (2000)
2.	saksa	974
3.	Hollandi	114
4.	prantsuse	45
5.	ladina	30
6.	vene	15 (kõik on Sableri poolt publitseeritud)
7.	poola	26
8.	taani	4
9.	inglise	3
10.	itaalia	1

1 Г. Саблер. Собрание русских напечатков, извлеченных из швейцарского архива графов Фернандез. Третье Записки Императорского Русского Географического общества, № 3, Юрьев, 1896.

Tabel 2

2. Fondis olevate materjalide ülevaade aastate
kaupa.

J.Lossiuse kataloogitud fondiosa				B.Cerdti kataloogitud fondiosa				Urikud ja ma- gandus- likud doku- mendid
origi- naale	Koo- piaid	kont- septe	Kokku	Origi- naale	Koo- piaid	kont- septe	kokku	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
								10
1571	3		3					
1572	1		1					
1573	2	7	9					
1574								
1575								
1576	3		3					
1577								
1578								
1579	1		1					
1580	4		4					
1581	1		1					
1582								
1583								
1584	5		5					
1585	1		1					
1586								
1587								
1588	1		1					
1589	1		1					

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1600			1		1					
1601			11		11					
1602										
1603										
1604										
1605										
1606										
1607		2	1		3					
1608			1		1					1
1609		16	1		17					
1610		1	3		4	12	1	21	34	
1611		6	1		7	18		13	51	
1612		26	4	17	47	33		1	34	1
1613		25	8	18	51	40	3		43	2
1614		15	11	35	61	13			13	1
1615		40	20	31	91	8			8	1
1616		42	14	29	85	26	7		3	
1617		36	16	4	54	26	2			
1618		28	10		38	13	1		14	
1619		25	2		27	16			16	
1620		28	3		31	17			17	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1621	8	2		10	13			13	
1622	10	1		11	15			15	
1623	47			47	15			15	
1624	13	2		15	3			3	
1625	65	7		72	2	1		3	
1626	55	2		57					
1627	34	6		40	38	3		41	
1628	46	4		50	6	1		7	
1629	7	3		10	3	2		5	
1630	22			22	12			12	
1631	49			49	7			7	
1632	45			45	9			10	
1633	17			17	10			10	
1634	18			18	2			2	
1635	29	1		30	6			6	
1636	19			19	6			6	
1637	14			14	5	1		6	
1638	12			12	11			11	
1639	13	3		16					
1640	32	3		35					4
1641	29	2		31					
1642	51	3		54					3
1643	78			78					
1644	55			55					
1645	83			83					

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1646	85		1		86					
1647	34		2		36					
1648	40		1		41					
1649	62		1		63					
1650	29				29					
1651	65		1		66					
1652	45		2		47					
1653	1				1					
1695						1			1	

Tabel 3

3. Autorite ja adressaatide loetelu.

Võttes aluseks J.Lossiuse ja B.Cordti koostatud ni-
 meregistrid, toome statistiliselt välja, kui palju on
 konkreetselt De la Gardie arhiivifondis kirju eri auto-
 ritelt ja kui palju on adressaate. Välja on jäetud De la
 Gardie fondile juurde lisatud J. Oxenstierna perekonna-
 arhiivi osas olevad autorid ja adressaadid. Ristikese-
 märgitud kirjade arv näitab, et saatja on üks mitmest
 autorist või saaja on üks mitme adressaadi hulgas.¹

¹ Tavaliselt on need rahu- või piirikomissaride aru-
 anded keskvoimudele või keskvoimude instruksioonid
 komissaridele.

Jrk. nr.	Autorid			Adressaadid			
	Lossius	Cordt	Kokku	Lossius	Cordt	Kokku	
1	2	3	4	5	6	7	8
1. Abaturov, djakk		1		1			
2. Abrahamsson, Lars			2	2			
3. Adler Salvius, Johan		6	6	6			
4. Aminov, Fjodor		1		1	5 ⁺		
5. Aminov, Issai		1		1	5 ⁺		
6. Amsterdami raad		1		1			
7. Andersonn, Anders			1	1			
8. Andersson, Simon		1 ⁺					
9. Anrep, Georg		1		1			
10. Armfeldt, Erik		1		1			
11. Astasco		1		1			
12. Augustus Braur- schweigi hertsog			1	1			
13. Amalie-Elisabet hesseni vürstinna		2		2			
14. Baat, Jakob		1 ⁺					
15. Baat, Seved			1 ⁺				
16. Baner, Axel			1				
17. Baner, Johan		5	3	8	2		2
18. Baner, Karl			1				
19. Baner, Peeter (Per)					1		1
20. Baner, Svante					1		1
21. Bagge, Bengt					1		1
22. Barneken, Lüdert		1		1			
23. Barret, Jakob					1		1
24. Bassverdus, Peter		1		1			
25. Bauerding, Hermann		1		1			

1	2	3	4	5	6	7	8
26. Becker, Wessel		2		2			
27. Beckmann		1		1			
28. Behr, Johan					2 ⁺		
29. Berch, Alexander		1		1			
30. Berch, Jürgen		4		4			
31. Berendes, Joachim		14 ⁺ 4 ⁺					
32. Berendes Johannes Johan III sekretär		2 ⁺					
33. Berg, Willibald		5		5			
34. Berner, Catharina			1	1			
35. Beronis, Amundus			1	1			
36. Bertolli, Heinrich						1	1
37. Beurens, Thomas		1 ⁺					
38. Bielan, Albrecht		1		1			
39. Biskupski rittmeister		1		1			
40. Bjelke, Helena					1		
41. Bjelke, Niels		3+1 ⁺	1 ⁺		1		
42. Bjelke, Sten			1 ⁺				
43. Blaeren, Joost de		1		1			
44. Boevel, Heinrich					1		1
45. Boije, Göran			2	2		1	1
46. Boije, Hans		4 ⁺	1		2	1	3
47. Boije, Nils					1		
48. Bonde, Karl		1	14+1 ⁺		1		1
49. Bonethi, Andreas		1	1	2			
50. Bonge, Biörn			1 ⁺				
51. Borg, Magnus			1 ⁺				
52. Bosson, Jöns			4 ⁺				

1	2	3	4	5	6	7	8
53. Brahe, Beata			1 ⁺				
54. Brahe, Ebba			1 ⁺				
55. Brahe, Magnus						1	1
56. Brahe, Per					1		1
57. Brederode, H. von		3		2+2 ⁺	1		1
58. Bremen, Evert		3		2+2 ⁺	1+1 ⁺		
59. Brinn, Peter		1 ⁺					
60. Brocker, Adam		1		1			
61. Brugemann, Otto		1		1			
62. Brunsberg, Matthias		1		1			
63. Brüggen, Evert		1		1			
64. Brytwyn, Ivan (Britvin ?)					4		4
65. Buchwälder, Magnus		1		1			
66. Buddenbrook, Johannes		1		1			
67. Bueldringk, Kristian		1		1			
68. Bulatov, Danilo					1		
69. Burells, Andreas		2 ⁺	1+1 ⁺		1 ⁺		
70. Burghausen, Arendt		4		4			
71. Burmeister, Jürge			1 ⁺				
72. Buturlin, Vassili						3	3
73. Buyssmann, Claës					1	3	4
74. Börgesson, N.		2		2			
75. Büddroyk, Kristian			2	2			
76. Cats, Johannes		1		1			
77. Chaleym, Matvei			1+1 ⁺				
78. Chodkiewicz, Johann		1			1	1	2
79. Chowanski J. A.		-					

1	2	3	4	5	6	7	8
80. Christine Karl IX abikaasa	12			12	3	3	6
81. Chwestowitz, Mihhail			2	2			
82. Claesson, Claes		1	1	2			
83. Clementsson, Anders					1		1
84. Clodt, Jost					1		1
85. Cobrun, Samuel		1			1	1	
86. Conders von Helpen, Bern.		6		6			
87. Cornari, Isaac		4		4			
88. Cothenius, Johannes		3		3			
89. Cratzfeldt, Lars		9		9			
90. Crentz, Ernst		8		8			
91. Creutz, Lorenz					1		1
92. Cruus, Jesper Andersson	4+5 ⁺				1		1
93. Cruus, Jesper Mattson	1	1+1 ⁺			3+2 ⁺		
94. Cruus, Johan		3	5	8			
95. Dankwart, Joachim		1		1			
96. Dargencoustic			1	1			
97. Dassel, Hans					1		1
98. Deber, Hans		1		1			
99. De la Gardie, Axel			1	1			
100. De la Gardie, Brita		24	2	26		2	2
101. De la Gardie, Jakob		218+4 ⁺	69		1075+2 ⁺	532	
102. De la Gardie, Jakob kasimir						1	1
103. De la Gardie Johann		1		1		1	1
104. De la Gardie Magnus Gabriel		31	10	41		4	4
105. Dellingshauser, Hans		1		1			

1	2	3	4	5	6	7	8
106. Delwig, Hans		1		1	1		1
107. Dembinski, Hieronymus		2		2			
108. Derenthal, Joachim		1		1			
109. Derouzols		2		2			
110. Diderichsson, Gierd		1		1			
111. Ditmar, Johan		1		1			
112. Dober, Hans		1 ⁺					
113. Dolgoruki		1 ⁺			1 ⁺		
114. Doncert, Abraham		67		67			
115. Donisert, Adrian		1		1			
116. Dreyher, Reinhold		1		1			
117. Dryling, Melchior		1		1			
118. Dunte, Ludovic		2		2			
119. Durell, Magnus		17		17			
120. Duquesner, Abraham		3		3			
121. Duwall, Jakob			2 ⁺		1		1
122. Dönhof, Johann					1		1
123. Eberstein, Ludvig		1		1			
124. Edmonde, W.							
125. Ehrenreuter, Erhard					1	5	6
126. Ekström, Sven					1		1
127. Elbingi Raad		3		3			
128. Elefsson						1	1
129. Eleonore Sophie v. Holstein		7		7			

	1	2	3	4	5	6	7	8
130. Elisabeth Magdalena Kuramaa hertsoginna			7		7			
131. Engdes, Hans			1		1			
132. Ericsson, Olaf			1		1			
133. Ericsson, Peder						1 ⁺		
134. Ericsson, Marten			1		1			
135. Ericsson, Peer			1 ⁺					
136. Ernst, Bogislav			6		6			
137. Bestimaa maanóukogu			1		1			
138. Fahnehelm Peder						1		1
139. Falkenberg, Konrad				12	12			
140. Falkenberg, Melchior			7		7			
141. Ferensbach, Winrich						1		1
142. Fernspeck, Hans								
143. Fersen, Hans			3		3			
144. Fjodorov, Pjotr						1		1
145. Fleming, Claes			3		3			
146. Fleming, Henrik			1	16	17			
147. Flüttow, Stephan						1		1
148. Flugge, Crispin			1		1			
149. Fock, Engelbrecht						1		1
150. Forbus, Arved						1		1
151. Frank, Lorenz			1		1			
152. Franssois, Joris			1		1			
153. Friedrich Kura hertsog						1		1
154. Friedrich Slešv- -Holstein			2		2			

	1	2	3	4	5	6	7	8
155. Friedrich Anna			1		1			
156. Fundtke, Remberdt			1		1			
157. Geer, Louis de			10		1	1		1
158. Gentschein, Thomas			3		3	1		1
159. Glasenapp, Asmüss				1+1 ⁺		1		1
160. Gosiewski, Alexander			1	2	3	1		1
161. Gottberg, Paul						1		1
162. Gottberg, Peter						1		1
163. Graham, William				1	1			
164. Grambow, Claes							1	1
165. Grass, Heinrich			1	3	4			
166. Grass, Michel			3		3			
167. Grissbach, Georg			1		1			
168. Grotthausen, Gertruth			3		3			
169. Grubbe, Lars			2		2			
170. Gustav II Adolf			331	66	397	103	3	106
171. Göransson, Matts						1 ⁺		
172. Gyllenhielm, Karl			19	80	99	4+1 ⁺	4	
173. Gylldenstierna, Elsa				1	1		1	1
174. Gylldenstierna, Kasimir							1	1
175. Haapsalu linnanvanem			1		1	1		1
176. Hakan, Bengt			1		1			
177. Hallen, Johan			1		1			
178. Haltrigall, Antonius			2		2			
179. Hamelton, Patric				1	1			

	1	2	3	4	5	6	7	8
180. Hand, Knut				1	1			
181. Hamalinnad						1		
182. Hamson, Garel				1 ⁺				
183. Hansson, Jesper				3	3			
184. Hansson, Nils				4 ⁺				
185. Hansson, Simeon							2	2
186. Haralson, Anders				1	1			
187. Hare, Anders			1 ⁺					
188. Hartmann, Lorenz			1		1			
189. Hastfer, Heinrich			1		1			
190. Hastfer, Johan			2		2			
191. Hausen, Hermann v.			1		1			
192. Hebron, Daniel							2 ⁺	
193. Heiden, Gerhard von							2	2
194. Henrichsson, Peder				1 ⁺				
195. Henriesson, Henrik			1 ⁺					
196. Herrewyn, Johann			7		7			
197. Heyden-Zuckerbecken, Chr. v.			1		1			
198. Hillebard, Erik			3		3			
199. Himmelfahrt, Wilhelm			1		1			
200. Hoffe, Magdalena			2		2			
201. Holk, Kristian			6		6			
202. Holm, Anders				1	1			
203. Horn, Anna							2 ⁺	
204. Horn, Arved			1 ⁺					
205. Horn, Claes Karlsson			1+1 ⁺	24+1 ⁺		2		
206. Horn, Claes Kristarsson				8+1 ⁺				

1	2	3	4	5	6	7	8
207. Horn, Evert		14	51	65	15	6	21
208. Horn, Gustav		1		1	3	2	5
209. Horn, Henrik		2	10+4 ⁺		4+1 ⁺	1	
210. Husen, Arend v.		5		5			
211. Hästehrwad, Anders		47+1 ⁺	2+1 ⁺		1		1
212. Hästesko, Lindved					1		1
213. Ihering, Joachim			1	1			
214. Isidoros, Novgorodi metropoliit					1 ⁺		
215. Jakoby, Erich					1		1
216. Jakob, Kuramaa hertsog		1		1			
217. Jakob parkmeister					1		1
218. Janicky, Gregory			1 ⁺				
219. Jasinsky, Mickolay			1 ⁺				
220. Johan Anhalti vürst		6		6			
221. Johan Kasimir		30	1		1+1 ⁺		
222. Julius, Heinrich		11	2	13	1		1
223. Jungschultz, Johan					2		
224. Jäger, Hans					1		
225. Jänsson, Anders			8	8			
226. Jönsson, Heinrich			1 ⁺				
227. Jönsson, Marthen		2		2			
228. Jönsson, Olaf						2	2
229. Jönensson, Tönne		2 ⁺	5 ⁺				

	1	2	3	4	5	6	7	8
230. Kaffle, Bengt			1		1			
231. Kagg, Lars			1 ⁺	15+1 ⁺				
232. Kalitin, Nikita			1		1			
233. Karl IX				2	2	1	10	11
234. Karl Filip						4		4
235. Karl Gustav			21		21			
236. Karwacki, Jan			1		1			
237. Katarina Johan Kasimiri abikaasa						4		4
238. Kauer, Johan			1		1			
239. Kattler, Hans			15		15			
240. Klöversköld, Erik						1		1
241. Knorring, George			1		1			
242. Knorring, Heinrich				1	1			
243. Koell, Jakob				1	1			
244. Korff, Nicolaus			1		1	1		1
245. Koss				1	1			
246. Kotowicz, Joan				2	2			
247. Krafft, Hans				1	1			
248. Kristian II			5		5			
249. Kristian IV			3		3	2		2
250. Kristian August			1		1			
251. Kristiina			5	1	6	3		3
252. Kronstierna, Henrik			1		1			
253. Krusenstierna, Philip			1		1			
254. Kräell, Georg			2	1	3			
255. Kryloman			1		1	1		1
256. Kurck, Jöns			16		16			

1	2	3	4	5	6	7	8
257. Kurck, Knut			2	2	2		
258. Kunowsky, Joannes							
259. Kuressaare raad		2		2	3		3
260. Kursell, Christoffer		1 ⁺					
261. König, Matthias		1		1			
262. Kyll, Nils			2	2			
263. Kymmedt, Johann					1		1
264. Labarra, Wilhelm de		1		1	1		1
265. Lagerfeldt, Israel		2 ⁺	2				
266. Lairmond, Patrick							
267. Lapuhhin, Semjon						1 ⁺	
268. Laring, Georg		1		1			
269. Larsson, Anders		3	3	6			
270. Larsson, Henric					1		1
271. Laville, Pierre de						1	1
272. Leblanc		1		1			
273. Leijonhuvud, Gustav		1 ⁺					
274. Lemoinne, Martin		3		3			
275. Lenarski, Christian					1		1
276. Lepstz, Fr.		1		1			
277. Leslie, Alexander		1		1			
278. Lewenhaupt, Ebba		10+1 ⁺			1+2 ⁺		
279. Lewenhaupt, C. M		3		3			
280. Lewenhaupt, G. A.		1 ⁺			1		1
281. Lewenhaupt					1		1
282. Liljehök, Johann		4		4			

	1	2	3	4	5	6	7	8
283. Liljehök, Nils			1 ⁺		1			
284. Liljeström, Johannes			1		1			
285. Lillje, Anders			1 ⁺					
286. Lilljesparre, Joen				1	1			
287. Linde, Erik			16		16	2		2
288. Lissowski, Alexander							2	2
289. Lode, Arend							1	1
290. Lode, Jürgen			1		1			
291. Lode, Reinhold			1 ⁺					
292. Luhr, Catharina						1		1
293. Luhr, Thomas			1		1	1		1
294. Lundius, Carolus						1		1
295. Lövenwolde, Gerhard			2		2			
296. Löwenfeldt, Joachim			1		1			
297. Lüdinghausen			1 ⁺					
298. Maneskiöld, Karl				2	2			
299. Mannersköld, Christian			6		6			
300. Mannersköld, Nils			2		2			
301. Mansdotter, Margarita						1		1
302. Maria Eleonora			25		25			
303. Martini, Magnus						1		1
304. Martinsson, Henric			1					
305. Mattue, Leonardus				1	1			
306. Mattson, Matts			1		1	2+1 ⁺		
307. Mattzon, Peder				1 ⁺				
308. Maueres, Johannes						2		2

1	2	3	4	5	6	7	8
309. Maydel, Johannes					1		1
310. Medem, Margarita		1		1			
311. Menelhover, J.		4		4			
322. Mengden, Engelbrecht		42		42	1		1
313. Mengden, Ernst		1		1			
314. Mengden, Konrad		1		1			
315. Merrick, John		4		4	1+1 ⁺		
316. Mesetzker, Danilo		1+2 ⁺					
317. Messenius, Johannes		1 ⁺					
318. Miloslavski, Luka					1	1 ⁺	
319. Moyserfzin, Jörga					1		
320. Murek, Hans		1+1 ⁺					5+5 ⁺
321. Murrer, Franciscus		2					
322. Möhr, Wilhelm							1
323. Möller, Dietrich							1
324. Möller, Friedrich					2		2
325. Möller, Johan							1
326. Mönnichowen, Joh.					1		1
327. Mörner, Otto		1 ⁺	1 ⁺				
328. Mörner, Settan		1					
329. Mühlen, Wilhelm v.		1+1 ⁺					
330. Müller, Hans							
331. Mylonius, Mattias (aad. Björnkloa)		16		16	1		1

1	2	3	4	5	6	7	8
332. Nalivaiko, Andrei			4	4			
333. Natt och Dag					1		1
334. Nilsson, Hans		1		1			
335. Nilsson, Lars		3		3			
336. Nilsson, Peder			2	2		2	2
337. Novgorodi pogostivanem		1		1			
338. Novgorodi vóimud					3		3
339. Novoksenjev, Mikula		2 ⁺					
340. Odojevski, Ivan		1 ⁺				3+2 ⁺	
341. Olson, Matz			1	1			
342. Oloffson, Harald		3		3			
343. Oloffson, Olaf		1		1			
344. Oxenstierna, Axel		7	6	13	11	2	13
345. Oxenstierna, Bengt		4	1	5			
346. Oxenstierna, Erik		16		16	1		1
347. Oxenstierna, Gabriel Bengtsson		2	2	4	3+1 ⁺		
348. Oxenstierna, Gabriel Gustavsson		1	1 ⁺		1+1 ⁺		
349. Oxenstierna, Johan			32	32	2	2	4
350. Oxenstierna, Karl			5	5		1	1
351. Oxenstierna v. Lindholm					1		1
352. Palm, Mans Martensson		2+4 ⁺	1		11+2 ⁺	4+2 ⁺	
353. Parsson, Lars			1				

1	2	3	4	5	6	7	8
354. Paull, Martin			2 ⁺			1	1
355. Pederson, Christer					1		1
356. Persson, Jöns		1					
357. Persson, Lars		4					
358. Persson, Matts		1					
359. Petzner, Franz					3		3
360. Pils, Paulus			1	1			
361. Plater		1 ⁺					
362. Platzbeck, Mattias		9	4	13	1		1
363. Plecki, Jaromir					1		1
364. Plestsejev, Ivan		1 ⁺	1				
365. Plettenberg, Walter		2 ⁺					
366. Poola-Leedu vóimud		1		1	1		1
367. Popler, Robert					1		1
368. Posse, Gabriel					2		2
369. Postelius, Georgius					1		1
370. Praetorius, Theodor		1		1			
371. Printz, Johan			1	1		2	2
372. Pröbsting, Christoffer					1		1
373. Pungesund, Hans		1		1	1		1
374. Pungesund, Nils		1+1 ⁺					
375. Putjatin, Ivan					1 ⁺		
376. Queuszel, Conradus					1		1
377. Radzivil, Christoph		1		1			
378. Raicus, Johan		1		1			

	1	2	3	4	5	6	7	8
379. Ralamb, Bror			1 ⁺					
380. Ramm, Thomas			1		1			
381. Reich, Anton			1		1			
382. Renter, Iydert			17+1 ⁺					
383. Renter, Johan						1		1
384. Reamme, Hans			2		2			
385. Ribbing, Anna			1					
386. Richter, Johan							1	1
387. Rodes, Johann				4	4			
388. Rosen, Bogislaus				1	1			
389. Rosencranz, Holger						1		1
390. Rosencranz, Richard						1		1
391. Rosenduva, Carl						1		1
392. Rootsi Riiginõukogu			4		4	1		1
393. Rootsi riigisõjaamet- kond			18		18	3		3
394. Rootsi Riigikammer- nõukogu			30		30	3		3
395. Rootsi Mäekolleegium						1		1
396. Rootsi Riigipäev						10		10
397. Rootsi rahukomissarid			2			34		
398. Rosensköld, Peder						1		1
399. Rostowski, Aleksander						1		1
400. Ruihven						1		1
401. Rutenberg, Johan			3					
402. Rynning, Axel								
403. Rynning, Eric			4					

1	2	3	4	5	6	7	8
404. Sabakin		1 ⁺					
405. Sacken, Dorothea		1				1	
406. Saltókov, Ivan						1	1
407. Samson, Hermann					1		1
408. Sandhagen, Andreas			2				
409. Sapieha, Leo					1		
410. Scharenberg, Bend		10		10			
411. Schaumijs, Matthias		1		1			
412. Scheiding, Philipp		6	1	7	7	1	8
413. Schilling, Valentin		4			1		
414. Schlotz, Hans			1	1			
415. Schluff, Anthoni		26	13	39	2		2
416. Schlippenbach, Wolmar		1		1			
417. Schrapfer, Adam		8	1	9	8	1	9
418. Schulmann, Gertrud		1		1			
419. Schulmann, Otto		1					
420. Schwenglen, Görän			1	1			
421. Schwers, Anton			1	1			
422. Schwiburg, Tönnis		1		1			
423. Scott, Jakob		1		1			
424. Schute, Henrik			5	5			
425. Schyray			2	2			
426. Semjonov, djakk		2 ⁺					
427. Sidor			2	2			
428. Siefert, Michael		1		1			
429. Siegell, Thomas		1		1	1		1
430. Sigismund III		1		1			
431. Silvercröna, Johan		8		8			

1	2	3	4	5	6	7	8
432. Silvester, piiskop			1 ⁺		1		1
433. Siton, Jakob					1		1
434. Sjurin, Aleksei		1 ⁺					
435. Skytte, Johan		33+2 ⁺	1		1		
436. Slong, Clais		3 ⁺					
437. Snakenborg, Bååt		1 ⁺				1 ⁺	
438. Snakenborg, Göran		1 ⁺					
439. Soboren, Ivan					1		1
440. Soboren, Konradi					1		1
441. Somme, Christer		5	1	6			
442. Sorp, Knut			1	1			
443. Sorp, Matthias		1		1			
444. Sparre, Johan		20	1 ⁺				
445. Sparre, Karl			1				
446. Sparre, Lars			1 ⁺				
447. Sparre, Peder		1	1 ⁺				
448. Sparre, Thure			1 ⁺				
449. Spens, Jakob		1		1			
450. Spieringk-Silvercorna, Pieter		150		150	1		1
451. Stakelberg, Johan			1 ⁺				
452. Stalhandske, Hans			1	1			
453. Stalhandske, Karl		1		1			
454. Stalhandske, Thorsten					1		1
455. Stall, Stephan		2					
456. Stegelinck, Hinrich			1	1			
457. Stegmann, Georg		1 ⁺					

	1	2	3	4	5	6	7	8
458. Stennecker, Otto			1 ⁺					
459. Stenbock, Frederik						1	3 ⁺	
460. Stenbock, Gustav			2		2	2		
461. Stenhouver, Jakob			4		4			
462. Stjernsköld, Claes			2 ⁺					
463. Stjernsköld, Nils			1			1		
464. Stockholmi linnapea ja raad				1	1			
465. Stormerantz			1		1	1		1
466. Strale, Olaf			1		1			
467. Strassburgk, Paul			1		1			
468. Strömfelt-Fegraeus, Johan			20		20			
469. Stulbe, Anders			1 ⁺					
470. Svensson, Anders			1	3	4	1		1
471. Satelov, Stepan				1	1			
472. Suiski, Dimitri							1	1
473. Suiski, Vassili							2	2
474. Taani komissarid			2		2			
475. Tallinna raad ja linnapea				2	2			
476. Taube, Bernd			2		2	1		1
477. Taube, Dietrich				1	1			
478. Taube, Georg			1					
479. Taube, Margarita			1					
480. Taube, Robert						1		1
481. Tawast, Henrik			1		1			

1	2	3	4	5	6	7	8
482. Thurn, Hans		1					
483. Thurn, Henrik		1					
484. Tiesenhausen, Detlof					1		1
485. Tiesenhausen, Gotthard			1 ⁺				
486. Tiesenhausen, Karl		2		2			
487. Tiesenhausen, Peter					1		1
488. Toll, Friedrich			1 ⁺				
489. Torstensson, Christian			1	1			
490. Torstensson, Lennart	44			44			
491. Tott, Ake					4		4
492. Trana, Erik		48+1 ⁺				1	1
493. Treiden, Hans						2	2
494. Treiden, Klaus		1 ⁺					
495. Trussov, Ivan		1		1		1+1 ⁺	
496. Tunder, Heinrichus		1	3	4			
497. Uexküll, Wilhelm		1					
498. Ulfsparro, Erik Göransson		1					
499. Ulfsparre, Erik Hansson		31					
500. Ulfsparre, Johan			1				
501. Ungern, Elisabeth		2		2			
502. Unsing, Tobias		1		1			
503. Uppsala Ülikool					1		1
504. Urqvéd, John		2		2			
505. Utter, Johan		22		22			

1	2	3	4	5	6	7	8
506. Valentin, Robert		1			1		1
507. Vallainbourg		1		1			
508. Valpag			1	1			
509. Vesel, Jakob		1		1			
510. Vietinghof, Johan		1		1			
511. Waldeck, Christof- fer		7	2	9	1+2 ⁺		
512. Wangersen, Georg		2		2			
513. Wazinski, Bartholo- mias		2 ⁺	1 ⁺				
514. Weldberch, Otto			1 ⁺				
515. Weyener, Ludvig			1 ⁺				
516. Wegner, Lars			1 ⁺				
517. Wellingk, Gotthard		2		2			
518. Wermicksson, Bvo					1		1
519. Wildemann, Arvid Tönnesson		5 ⁺ +1	10+7 ⁺		2	1	3
520. Wildemann, Henrik			2	2			
521. Wittenberch, Jochim		1		1			
522. Wore			1+1 ⁺				
523. Wrangel, Hermann		1	2	3			
524. Wrangel, Karl Gustaf					2		2
525. Wuntzer, Martin		1		1			
526. Wurmbrandt, Mel- chior		3		3	4		4

<u>1</u>	<u>2</u>	<u>3</u>	<u>4</u>	<u>5</u>	<u>6</u>	<u>7</u>	<u>8</u>
527. Wüstenhoff, Hans		1		1			
528. Wyl, Claes		1		1			
529. Zarutski, Zacharias		1		1			
530. Zeitz, Johannes		1		1			
531.							

4. De la Gardiede fondis olevate kirjade autorid.

Järgnevalt tuuakse põhiprobleemide kaupa välja olulisemad autorid. Nende eluloolised andmed on kronoloogiliselt piiratud fondis olevate kirjade piirdatumitega. Autorite valiku kriteeriumiks on nende ajalooline positsioon ja tähtsus, millest tuleneb kirjade ajalooline väärtus. Kirjade loetelu piirdub nende aastatega, mille jooksul autorite tegevus kuulub vastava põhiprobleemi alla.

1. Sõjaajaloo seisukohast huvipakkuvad kirjad.

a) Rootsi-Vene suhted 1609-1617.

JOACHIM BERENDES

-1623

Linnusepealik Viiburis 1611-aastast ja Kõporjes
1614-1615.a. Komissar Stolbovo rahukonverentsil 1617.a.³

1611 - 1 kiri

1612 - 1 "

1614 - 1 "

1615 - 4 kirja

HANS BOIJE

- 1617

1614.aastast Soome ja Saksa rügementide Kolonel.
1615.aastast Novgorodi komandant.⁴

1615 - 1 kiri

1616 - 7 kirja, neist 6 koos S. Baneriga

1617 - 2 kirja

¹ G. Anrep I, lk. 155.

² G. Anrep I, lk. 244.

EVERT HORN 1581-1615

1613 Narva ja Ivangorodi asehaldur. Kindralleitnant ja kindralfeldmarssal J. De la Gardiele alluvais vägedes. Langes 1615.aastal Pihkva all.⁵

1612 - 24 kirja

1613 - 10 "

1614 - 3 "

1615 - 11 kirja (osa kontseptid Gustav II Adolfile)

b) Rootsi osavõtt Kolmekümneaastasest sõjast.

JOHAN BANER 1596-1641

1631.aastal kindralmajor kogu Rootsi armee üle.

1633.aastast Pommeri kindralmajor. 1634.aastast kogu Rootsi armee feldmarssal.⁶

1631 - 3 kirja

1632 - 1 kiri

1633 - 3 kirja

1638 - 1 kiri

LARS KAGG 1595-1661

1635.aastast kindralmajor, 1636.aastast riiginõunik,

1641.aastast riiginõunik, 1643.aastast kindralleitnant,

1648.aastast feldmarssal.⁷

1634 - 2 kirja

1635 - 2 "

1640 - 2 "

⁵ G. Anrep II, lk. 295.

⁶ G. Anrep I, lk. 119.

⁷ G. Anrep II, lk. 413.

1642 - 1 kiri

1644 - 1 "

1645 - 3 kirja

1646 - 1 kiri

1648 - 1 "

LYDERT REUTER 1601-1647

1638.aastast Soome rügementide kolonel. 1639.aastast Osnabrücki komandant, 1642.aastast Nürnbergi ja 1644.aastast Mindeni komandant.⁸

1637 - 2 kirja

1638 - 2 "

1640 - 1 kiri

1644 - 1 "

1645 - 2 kirja

1646 - 1 kiri

LENNART TORSTENSSON 1603-1651

Rootsi silmapaistvamaid väejuhte. 1633.aastal abiellus Beata De la Gardiega. Aastast 1635 Rootsi suurtükiväe arsenalali ülem Saksamaal. 1640.aastal sõitis haiguse tõttu Rootsi, kuid samal aastal sõitis Saksamaale tagasi feldmarssalina ning Pommeri kubernerina. Tema juhtimise arvele pannakse suurelt osalt võit Saksa keisri vägede üle teises Breitenfeldi lahingus 2. novembril 1642.a. Peale Taani sõja kaasategemist 1643 - 1645.a. oli taas Böömi-maal, kuid järgmisel aastal pidi lõplikult Rootsi tagasi

⁸ Anrep III, lk. 351.

pöörduma.⁹

1635 - 3 kirja
 1636 - 2 "
 1637 - 7 "
 1640 - 2 "
 1641 - 1 kiri
 1642 - 3 kirja
 1643 - 2 "
 1644 - 3 "
 1645 - 8 "
 1646 - 9 "

ERIK ULFSPARRE

Rootsi väejuht ja Wismari asealdur aastail 1641-

1651.

1641 - 1 kiri
 1643 - 2 kirja
 1644 - 3 "
 1645 - 3 "
 1646 - 2 "
 1647 - 8 "
 1648 - 8 "
 1650 - 2 "
 1651 - 1 kiri

⁹ G. Anrep IV, lk. 400 jj.

CARL GUSTAV WRANGEL 1613 - 1676

1638.a. ratsaväe kindralleitnant, 1644.a. admiral, 1645.a. kahurväe arsenalis juhataja, 1646.a. riiginõunik, feldmarssal ja Saksamaal olevate vägede juhataja, 1648.a. Pommeri kindralkuberner.¹⁰

- 1640 - 1 kiri
- 1641 - 1 "
- 1643 - 3 kirja
- 1644 - 1 kiri
- 1645 - 2 kirja
- 1646 - 3 "
- 1647 - 2 "

2. Rootsi saadikute ja Rootsi teenistuses olevate välismaalaste kirjad.

JOHAN ADLER SALVIUS 1590-1652

1631.a. Rootsi resident ja komissar Hamburgis. Rootsi saadik Westfaali rahuläbirääkimistel.¹¹

- 1633 - 1 kiri
- 1639 - 1 kiri P. Banerile
- 1641 - 1 kiri A. Oxenstiernale
- 1645 - 1 kiri
- 1646 - 1 kiri

MATTHIAS BIÖRNKLÖU (MYLONIUS)¹²

¹⁰ G. Anrep IV, lk. 647.

¹¹ B. Schlegel och C. A. KlingspoK, lk. 1

¹² G. Anrep I, lk. 209. Vt. käesolev töö, lk. 87.

MAGNUS GABRIEL DE LA GARDIE 1622-1686

Jakob De la Gardie poeg. Üppis 1642-1645.a. Leidenis. Aastast 1645 saadikuks Prantsuse õukonnas, alustades nõnda noore aadlimehe karjääri.¹³

1642 - 28 kirja

1644 - 10 "

1646 - 1 kiri

1649 - 1 "

MAGNUS DURELL 1617-1677

1646.a. astus diplomaatilise agendina Helsingöris Rootsi teenistusse. Järgmistel aastatel oli Rootsi residentiks Taani õukonnas.¹⁴

1646 - 6 kirja

1647 - 3 "

1649 - 4 "

1651 - 2 "

S.a.m.d.l. - 2 kirja

MELCHIOR v. FALKENBERG 1597 -1651

Komissar Saksamaal ja Hollandis aastail 1630-1632.¹⁵

1630 - 5 kirja

¹³ EBL I, lk. 71.

¹⁴ G. Anrep I, lk. 617.

¹⁵ G. Anrep I, lk. 770.

ERIK LINDE 1614 - 1666

Rootsi esindaja Madalmaades ja Prantsusmaal. ¹⁶

1631 - 2 kirja

1634 - 6 "

1635 - 8 "

JOHAN OXENSTIERNÄ 1621 - 1657

Rootsi esindaja Westfaali rahuläbirääkimistel. ¹⁷

1646 - 1 kiri

1647 - 1 "

1648 - 17 kirja

1649 - 5 "

SPIRING SILVERCRONA - 1652

1640.a.¹⁸ Rootsli resident Hollandi generaalstaatide juures. 1642.a. litsentsiameti ülemvalitseja Liivimaal, Pommeris, Meklenburgis, olles samal ajal residendiks Hollandis edasi.

1640 - 11 kirja

1641 - 20 "

1642 - 8 "

1643 - 44 "

1644 - 11 "

1646 - 23 "

1647 - 10 "

1651 - 22 "

¹⁶ G. Anrep II, lk. 762.

¹⁷ G. Anrep II, lk. 126. Osa J. Oxenstierna kirju on publitseerinud B. Cordt.

¹⁸ G. Anrep III, lk. 725.

JOHAN STRÖMFELT (Fegräus) 1587 - 1616

¹⁹

Aastaist 1634-1642 Rootsi resident Taanis.

1634 - 2 kirja

1638 - 2 "

1639 - 2 "

1640 - 2 "

1641 - 2 "

1642 - 3 "

3. Kaubandusprobleeme puudutavad kirjad.

LOUIS DE GEER 1587 - 1652

Madalmaadest Rootsi rännanud kaupmees, panu aluse
Rootsi manufaktuuritööstusele ning kaubalaevastikule. ²⁰

1642 - 3 kirja

1643 - 1 kiri

1644 - 6 kirja

JOHANN DE RODES

Rootsi Kaubandusesindaja Moskvas. ²¹

1649 - 1 kiri

1650 - 2 kirja

1651 - 1 kiri

¹⁹ G. Anrep IV, lk. 252.

²⁰ G. Anrep I, lk. 549.

²¹ B. Cordt, lk. 58. Kõik neli kirja on B. Cordt publitseerinud.

4. Eesti-, Liivi- ja Ingerimaad puudutavad kirjad.

HENRIK FLEMING 1584 - 1650

Aastast 1617 Viiburi ja Neevanlinna asehaldur, Ingeri-
maa maapealik. ²²

1619 - 1 kiri

1620 - 2 kirja

1621 - 2 "

1622 - 8 "

ANDERS HASTEHOVUD 1577 - 1657

1628.a. Riia linna ja lääni kuberner, 1635.a. Lii-
vima kuberner, 1645-1648.a. Saaremaa kuberner. ²³

1631 - 1 kiri

1632 - 1 "

1634 - 4 kirja

1635 - 1 kiri

1636 - 1 "

1637 - 1 "

1641 - 1 "

1643 - 2 kirja

1644 - 6 "

1645 - 6 "

1646 - 3 "

1647 - 3 "

1648 - 2 "

²² G. Anrep I, lk. 825.

²³ G. Anrep II, lk. 349.

CHRISTOPFER MANNERSKULD 1583 - 16281626.a. Koknese linnuse ja lääni kuberner. ²⁴

1627 - 4 kirja

1628 - 1 "

ERIK OXENSTIERNA 1624 - 1656Aastaist 1646 - 1652 Tallinna ja Eestimaa kuberner. Eestimaa rüütelkonna vastane. ²⁵

1647 - 3 kirja

1648 - 1 kiri

1649 - 10 kirja

1650 - 1 kiri

1651 - 1 kiri

BERND v. SCHARENBERG

Eestimaa maanõunik.

1631 - 1 kiri

1632 - 7 kirja

1633 - 1 kiri

PHILIPP SCHEIDING 1570 - 16461628.a. Eestimaa kuberner, loobudes sellest ametist 1642.a. ²⁶

1632 - 4 kirja

1645 - 1 kiri

J. De la Gardie kontseptid:

²⁴ B.Schlegel ooh C.A.Klingspor, lk. 184²⁵ EBL III, lk. 358 jj.²⁶ EBL III, lk. 451.

1630 - 2 kirja

1631 - 1 kiri

1634 - 3 kirja

1641 - 1 kiri

JOHAN SKYTTE 1577 - 1645

1629.a. Liivi-, Ingerimaa ja Karjala kindralkuberner. 1634.a. määrati Götamaa õuekohtu presidendi kohale. ²⁷

1631 - 6 kirja

1632 - 7 "

1633 - 3 "

1634 - 1 kiri

ERIK TRANA

1625.a. sõjakomissar Liivimaal, 1627.a. Tartu ase-
haldur. ²⁸

1626 - 3 kirja

1627 - 4 "

1628 - 1 kiri

JOHAN UTTER

Kuresaare asehaldur 1648-1654.a. ²⁹

1648 - 7 kirja

1649 - 13 "

1650 - 3 "

²⁷ EBL IV, lk. 482

²⁸ G.Anrep IV, lk. 408.

²⁹ G.Anrep IV, lk. 510.

5. Kuningliku perekonnaliikmete kirjad.

CHRISTINE 1573 - 1625

Karl IX teine abikaasa. Vanemad: Holstein-Gottorpi
hertsog Adolf ja Hesseni maakrahvinna.³⁰

1612 - 2 kirja

1613 - 1 kiri

1617 - 1 "

1622 - 1 "

1624 - 3 kirja

1625 - 3 "

GUSTAV II ADOLF ³¹

MARIA ELEONORA 1599 - 1655

Gustav II Adolphi abikaasa. Vanemad: Brandenburgi
kuurvürst Johann Sigismund ja Preisi hertsogi Albert
Friedrichi tütar Anna. 1631 - 1632.a. oli Rootsi vägede
talvelaagris Meinzis. Peale pikemaajalist Preisimaal vii-
bimist sõitis Rootsi tagasi.³²

1623 - 3 kirja

1626 - 1 kiri

1627 - 2 kirja

1630 - 3 "

1633 - 2 "

³⁰ SBHL I, lk. 614.

³¹ Vt. käesolev töö lk. 21, 23j, 29.

³² SBHL II, lk. 127.

1634 - 3 kirja

1635 - 2 " "

1638 - 1 kiri

1639 - 5 kirja

1645 - 3 " "

JOHAN KASIMIR 1589 - 1652

Zweibrückeneni psalzkrahv. 1615.a. abiellus Gustav II Adolphi poolde Catharinaga. Kolmekümneaastase sõja puhkedes sõitis Rootsi. Rootsi sõjategevuse ajal Poolas 1625-1629.a. juhtis vägede ettevalmistamist Rootsis. Tema juures sai kasvatuse tulevane kuninganna Kristiina.³³

1631 - 1 kiri

1638 - 1 " "

1640 - 1 " "

1642 - 1 " "

1643 - 6 kirja

1644 - 4 " "

1649 - 1 kiri

1650 - 1 " "

1651 - 2 kirja

KARL GUSTAV 1622 - 1660

Johan Kasimiri poeg, hilisem Rootsi kuningas 1654-1660.a. Karl X Gustavi nime all. 20-aastasena õppis L.Tors-

tursoni juhtimisel Saksamaal sõjakunsti. 1648.a. nimetati
Rootsi armee generalissimuseks. Troonipärijaks määrati
1649.a. ³⁴

1638 - 1 kiri
1643 - 1 "
1646 - 3 kirja
1648 - 4 "
1649 - 5 "
1650 - 3 "
1652 - 2 "
S.a. - 2 "

6. De la Gardie mõisamajandusega seotud kirjad.

WILLIBALD v. BERG

Helme, Viljandi ja Tarvastu mõisate peavalitseja

1632 - 2 kirja

s.a.m.d.l. - 2 kirja

ARENT HUSEN

1627 - 2 kirja

1628 - 3 "

HANS KETTLER

H. Kettler ja Arent Husen olid suurkaupmehed, kelle
vahendusel müüs Jakob De la Gardie Inglismaal asuvatest

mõisatest vilja Lääne-Euroopasse. ³⁵

- 1622 - 1 kiri
- 1623 - 2 kirja
- 1625 - 3 "
- 1626 - 2 "
- 1627 - 6 "
- 1628 - 1 kiri

INGELNRECHT v. MENGDEN 1587 - 1648

Kuni 1630.aastani tegutses Kuramaal maanotarina.
 1630.a. siirdus Liivimaale. 1638.aastast sõjakomissar,
 veidi hiljem sõjanõunik Liivimaa kindralkuberneri juu-
 res. 1644.aastas Liivimaa õuekohtu asepresident. ³⁶

- 1632 - 1 kiri
- 1633 - 10 kirja
- 1634 - 10 "
- 1635 - 4 "
- 1637 - 2 "
- 1638 - 2 "
- 1639 - 1 kiri
- 1640 - 1 "
- 1641 - 3 kirja
- 1642 - 2 "
- 1643 - 3 "
- 1644 - 3 "

³⁵ E.Grill, lk. 57-67.

³⁶ EBL III, lk. 312.

1645 - 1 kiri

1647 - 1 kiri

MATTHIAS PLATZBECK

J. De la Gardie mõisate ülemvalitseja Lääne-Eestis ja Hiiumaal. Osa kirju puudutab ka Hüti klaasimanufak-
tuuri tegevust. ³⁷

1635 - 3 kirja

1636 - 1 kiri

1637 - 3 kirja

1638 - 4 "

1639 - 1 kiri

1640 - 1 "

III VENE-ROOTSI SUHTED 1611-1613.a.

1. Jakob De la Gardie poliitika 1611.aastal.

Aastail 1608-1611 tegutsesid Rootsi väed Jakob De la Gardie juhtimisel Vene liitlastena võitluses Poola interventide vastu. Rootsi oli huvitatud Poola interventide väljatõrjumisest Venemaal, kuna Poola oli antud perioodil Rootsi peavastaseks. De la Gardie pidas vajalikuks moodustada barjäär Poola vägede edasitungi vastu Soome lahe äärde. 1611.aasta suvel okupeerisid Rootsi väed Novgorodi. De la Gardie ja Novgorodi bojaaride vahel sõlmiti kokkulepe, mille alusel loodi Vene-Rootsi ühisvalitsus Novgorodis. Sellega Novgorodi bojaarid kindlustasid oma positsioone, kuna ühelt poolt pidi Novgorod kindla võimu alla, mis tagaks ohutuse kallalætungide ning maa laastamise suhtes. Teiselt poolt oli Vene maakaitseväge juhtkond valinud oma tsaarikandidaadiks Rootsi printsipi Karl Filipi, et tõmmata rootslased kaasa vabastustegevusse. Sellega Novgorodi bojaarid, kellel olid tugevad separatismipüüded taotlesid, et uue tsaari residentsiks saaks Novgorod. Sellega loodeti ära hoida ka Novgorodimaa ühendamist Rootsi külge.

Kuidas on hinnatud Novgorodi okupeerimist? Meil ilmunud üldkäsitlustes on see määratletud pikemata intervent-siooniks.² Almquist vaatleb seda De la Gardie avantüürina.³

¹ H. Almquist, Sverge och Ryssland, lk.245.

² Ученые СССР, lk. 282-284. Очерки истории СССР, lk.576.

³ H. Almquist, Sverge och Ryssland, lk. 267 jj.

Mitmekülgssem on Figarovski seisukoht, mille järgi oli Novgorodi okupeerimine De la Gardie ettenägelikkuse tulemuseks. Rootsi väejuht püüdis luua tulevase tsaari jaoks kõige soodsamad tingimused.⁴ Seega ei saa seda vaadelda avantüürina.

Figarovski on Vene-Rootsi ühisvalitsuse dokumentaalmaterjali alusel teinud uusi järeldusi selle tegevusest.⁵ Selleks et luua tulevase tsaari jaoks kõige soodsamad tingimused, püüdis J. De la Gardie kaitsta kõigi elanikkonna kihide huve: a) sõja läbi a) laostunud aadlikele anti maad koos seemneviljaga. Samuti jäeti aadlikele senised privileegid. b) rootslased ei seganud vahele Vene-õigeusu institutsioonidesse, c) De la Gardie ja Odojevski organiseerisid maksukogumise nii, et see ei tekitaks rahulolematust talupoegade: vaesunud talupoegadele anti õigus vähendada oma maatükke, et selle suuruse pealt vähem maksu maksta; karmilt keelati mitmekordsed maksud, mis tollal polnud kuigi haruldaseks juhuseks; juhul kui Rootsi garnisoni tarviduseks võeti toiduaineid, pidi selle eest makstama täies ulatuses; oluliseks tuleb pidada abiraha maksmist vaestele ja haavatutele (invaliididele).

De la Gardie Novgorodi-poliitika oli omavoliline, ilma Rootsi kuninga sanktsioonita. Samal ajal püüdis Karl IX jõuda kokkuleppele Poola kuningaga vaherahu sõlmimiseks, millega oleks vabanenud osa vägesid Liivimaalt ning Venemaalt

4 B. A. Фигаровский, лк. 113 жж.

5 Samas, лк. 111-113.

J. De la Gardie väed.⁶ Rootsi kuninga peatähelepanu oli pööratud Taanile. Nimelt 1611.aasta mais oli alanud Rootsi-Taani sõda. De la Gardie Novgorodi hõivamisest sai ta teada alles 1611.aasta septembris. Kuid teated Rootsi printsi vallimisest Vene tsaarikandidaadiks jõudsid Stokholmi alles siis kui Karl IX oli juba raskesti haige, vahetult enne tema surma.⁷

2. Gustav II Adolphi suhtumine Jakob De la Gardie poliitikasse 1612.a.

1611.aasta sügisel suri Karl IX. Uueks Rootsi kuningaks sai tema poeg Gustav II Adolf. Kuidas noor kuningas suhtus De la Gardie poliitikasse Novgorodis?⁸

De la Gardie saatis 28.augustil oma tegevusest ettekande Stokholmi, mis jõudis päralt alles detsembri alguses.⁹ Gustav II Adolf reageeris sellele kirjale ettevaatlikult: Rootsi ei tohi riskeerida ebakindla võimupositsiooniga, vaid peab kaitsma piiri ning tugevdama piirikindlustusi poolakate võimaliku pealetungi vastu.¹⁰ Mis puutub Novgorodimaasse, siis pidi see olema seni, kui sõda kestab,

⁶ H. Almquist, Sverige och Ryssland, 240.

⁷ Sveriges Krig, lk. 375.

⁸ vt. eelneva perioodi kohta lk.

⁹ Sveriges Krig, lk. 375.

¹⁰ Samas, lk. 377.

puhveralaks Moskva riigi vastu. Hiljem võiks aga Novgorodi Rootsiga liita ning Novgorodimaa võiks olla kaitseks Eestile Soomele. Forstein on seda Gustav Adolphi poliitikat ise loomustanud egoistliku ning kahepalgelisena.¹¹ See on õige Venemaa seisukohalt, kuid tuleb arvestada, et Gustav II Adolf lähtus Rootsi kaupmeeste ja aadlike huvidest.

Oxenstierna kaastegevusel töötas Gustav II Adolf välja kirja Novgorodi võimudele ning metropoliidile. Selles teatas ta kavatsusest isiklikult külastada Novgorodi ning otsusest vastu võtta tsaaritroon.¹² Sellega sattus ta aga vastuollu Jakob De la Gardie taotlustega. 10. aprillil 1612. a. kirjutas Jakob De la Gardie Rootsi kuningale, et valida on ainult kaks võimalust: kas valitakse Vene troonile Karl Filipp või on Rootsi poliitika Venemaal läbi kukkunud, sest venelased ei nõustuks mingil juhul Rootsi kuninga saamisega Vene tsaariks.¹³ Mai lõpus Gustav II Adolf loobuski oma kandidatuurist, vähemalt näiliselt, milleks sundis teda kaks põhjust: 1) 21. mail sai Gustav Adolf kätte De la Gardie kirja 10. aprillist.¹⁴ 2) Gustav Adolf ise oli seotud sõjaga taanlaste vastu. 24. mail langes taani vägede kätte Rootsi tähtis kindlus Älvsborg. Juuni algul Rootsi kuningas teatas,

11 T. B. dopeman, lk. 185.

12 Sveriges Krig, lk. 377.

13 Sveriges Krig, lk. 376, Vt. TRU TR KO, f. 6, kd. A, l. 854 jj. J. De la Gardie kontsept Gustav Adolfile 10. aprillil 1612.

14 Sveriges Krig, lk. 377.

et loobub kindlalt Karl Filipi kandidatuuri kasuks.¹⁵ Oma tõeekspidamised väljendas Gustav Adolf kirjas De la Gardiele 13.oktoobril 1612.aastal.¹⁶ Rootsi plaane ei saa dünastilistele huvidele allutada. Kui aga peaks siiski osutama vajalikuks valida Karl Filipp Vene troonile, tähendaks see Rootsi riigikassale ülearuseid kulutusi. Kirjaga oli kaasas ka lisa, milles Gustav Adolf nõustus Karl Filipi lubamisega Vene troonile ja viimase saatmisega 1613.aasta algul Viiburisse, et seal läbirääkimisi alustada. Gustav Adolf tõstas Karl Filipi Viiburisse saatmise küsimuse üles 6.novembril 1612.aastal riigipäeval.¹⁷ Igal juhul ei tohtinud ära öelda Karl Filipi tsaariks ja suurvürstiks lubamisest, kuna sellega oleks mängitud trumbid kohe poolakatele. Sellal oli tähtsaim ülesanne rootslastele mitte lasta Vene tsaaritrooni minna poolaka kätte. Seepärast tuli Karl Filip saata Viiburisse. Kuid mis saab edasi? Gustav II Adolf pöördus nõu saamiseks oma ema Christine, hertsog Johani ja seisuste poole. Christine, kes ainuüksi puhtast emaarmastusest ei riskinud poega saata hädaohtlikule teekonnale, ei saanud otseselt eitavat vastust anda. Ta nõustus Karl Filipi saat-

¹⁵ TRU TR KO, f. 6, kd. A, l. 608 a. Lisa Gustav Adolphi kirjale 13.oktoobrist 1612.

¹⁶ samas, l. 607. Gustav Adolphi kiri J. De la Gardiele 13.oktoobril 1612.

¹⁷ SRA, lk. 181 jj.

misega Viiburisse, kuid mitte ka kaugemale, et alustada venelaste Rootsiga sidumiseks läbirääkimisi. Nendega pidi aga venitatama kuni sõlmitakse rahu Taaniga. Läbirääkimised pidi toimuma Karl Filipi nimel, nii et venelastele pidi jääma mulje, et viimane lubataksegi Vene tsaariks.¹⁸ Selle põhjal instrueeriti De la Gardied 18.detsembril saadetud kirjas.¹⁹ Karl Filip ja Rootsi komissarid lubati saata Viiburisse 1613.aasta veebruaris. Samuti nõuti, et Venepoolsed saadikud ei oleks ainult Novgorodist, vaid et ka Moskva ja Vladimir saadaksid kohale oma esindajad. Samal ajal pidi J. De la Gardie jälgima venelaste meelsus, nende suhtumist rootslastesse.

2. Jakob De la Gardie tegevus 1612.aastal ja 1613. aasta kevadel.

De la Gardie kartis tagajärgi, mis võisid tuleneda troonikandidaadi saatmise viivitamisest. 23.augustil Rootsi kuningale saadetud kirjas rõhutas ta, et Karl Filip on vaja enne talve tulekut piirile saata. Sel juhul on vähemalt Põhja-Venemaa Rootsi kontrolli all. Juhul kui sõitu aga veelgi edasi lükatakse, on venelastel täielik alus

¹⁸ SRA, lk. 186 jj. Seisuste (aadli, linnakodanike, vaimulike, talupoegade) esindajad mingeid konkreetseid ettepanekuid ei teinud. vt. SRA, lk. 209-219.

¹⁹ TRU TR KO, f. 6, kd. A, l. 629. Gustav Adolphi kiri J. De la Gardiele 18.detsembril 1612.

pidada rootslasi samasugusteks petturiteks nagu poolakaidki. Sel juhul on aga põhjust karta, et venelased võivad vahepeal teise tsaari otsida.²⁰

Vahepeal aktiveerisid tegevust Põhja-Venemaal poolakad. 1612.aasta kevadel tungisid Poola väed Chodkiewiczzi juhtimisel Novgorodimaale, mis sisuliselt tähendas aga 1611.aastal sõlmitud vaherahu rikkumist. 13. jaanuaril 1612.aastal saatis J. De la Gardie Chodkiewiczzile protestikirja, 23.jaanuaril samasuguse ka Leedu väejuhile Lissovskile. Selles nõudis De la Gardie vaherahu rikkumise põhjuste selgitamist.²¹ Chodkiewiczz saatis 24. märtsil vastuse, kuid selle sisu üle pole võimalik otsustada, kuna De la Gardie saatis selle edasi Gustav Adolfi-le. Omapoolses kirjas palus ta Gustav Adolfit saata abiväge,²² mis näitab, et De la Gardie ei pannud lootusi ainult enda käsutuses olevatele vägedele. Sama kirja põhjal on Rootsi sõjaajaloolased jõudnud järeldusele, et De la Gardie soovitas Gustav Adolfil sõlmida Taaniga rahu ning kaasa haarata inglise, saksa ja prantsuse protestandid, et takistada Venemaa sattumist Poola kätte.²³ Nii tundub see ka üsnagi loogiline olevat, kuid tegelikult

²⁰ H. Almquist, lk.212.

²¹ TRU TR KC, f.6, kd.II, l.4-5a. Publ.B.Cordt, lk.14-16.

²² samas, kd.A, l.864-866 De la Gardie kirja kontsept Gustav Adolfi-le 22.aprillil 1612.a.

²³ Sveriges Krig, lk.393. Vt. eelmine kiri.

kirja kontseptis pole De la Gardie teinud Rootsi kuningale taolist ettepanekut.

Poola põhiväed purustati Novgorodimaal juba 1612. aasta kevadel, kuid täielikult puhastasid Evert Horni väed Novgorodi ümbruse poola vägede riisimetest alles 1613. aasta kevadel, kuna vahepeal oli osa kasakaist Poola peavägedest eraldunud ning hulkusid rüüstates ja põletades Novgorodimaal.²⁴

28. detsembril 1612. a. kirjutas Poola kuningas Sigismund III ise Jakob De la Gardiele, et Chodkiewicz on talle teatanud Rootsi väejuhi heatahtlikust hoiakust Poola suhtes.²⁵ Selles kirjas tegi Sigismund III katset De la Gardie Poola poole meelitada või vähemalt tema ustavus Rootsi kuningale proovile panna. Kui J. De la Gardie Poola teenistusse tuleks, jäävad talle alles aadliprivileegid ning hakkab saama suuremat tasu. Lähemateks läbirääkimisteks pidi De la Gardie pöörduma Chodkiewicz poole. Põhiargumendiks tõi Poola-Leedu kuningas ette, et nii Rootsi kui Poola on mõlemad Venemaal ühesuguses seisundis - vallutajad. Jakob De la Gardie saatis selle kirja 21. märtsil 1613. aastal Gustav Adolfile ja riigikantsler Axel Oxenstiernale.²⁶ Ilmselt

²⁴ Sveriges Krig, lk. 399.

²⁵ samas, lk. 415.

²⁶ TRU TR KO, f.6, kd.A, l.783-784. J. De la Gardie kiri Gustav Adolfile 21. märtsil 1613. a.

arvates, et kiri on provokatsiooniline ja kompromiteeriva tähendusega, kiirustas De la Gardie Rootsi kuningale oma ustavust kinnitama, et ennetada Sigismund III taolist kirja ka Gustav Adolfile.

Kuna De la Gardie ilmselt Poola kuninga kirjale ei vastanud, eeldas Gosicwski, et kirjad polegi jõudnud Rootsi väejuhini ning saatis uue saadiku, kes jõudis Novgorodi 12.mail 1613.a.²⁷ Selle ülesandeks oli De la Gardiele tõestada venelaste mitteusaldusväarsust. Kuna ühiseks vaenlaseks on venelased, kes on oma tsaari juba valinud, siis peaksid Poola ja Rootsi mitte üksnes relvarahu sõlmima, vaid ka aktiivses koostöös olema. Sellest võib aru saada, et poolakad üritasid rootslastega kokkulepet sõlmida ühiseks tegevuseks Venemaal.

Milline oli Jakob De la Gardie suhtumine sellesse ettepanekusse? Otsustavaks kujunesid seekord aprillikuu esimesel poolel De la Gardieni jõudnud teated M. Romanovi valimisest Vene tsaaritroonile. J. De la Gardie kartis ühelt poolt, et ehkki poolakad ei pruugi asuda otsesele vaenutegevusele rootslaste vastu, võivad nad ikkagi takistuseks olla. Eriti kartis ta Pihkva haaramist. Teiselt poolt oli J. De la Gardiele selge, et Rootsi printsi saatmine on kaotanud oma mõtte, kuna Karl Filipi kandidatuuri toetati praktiliselt ainult Novgorodis. See sundis De la

²⁷ Sveriges Krig, lk. 415.

Gardied tegema omaalgatuslikku sammu: ta vastas Gosiewski (Smolenski vojevoodi) saadikule, et ta ei takista poolakate operatsioone Venemaal, kui need tunnustavad Novgorodimaa staatust. Küsimuse püsivast rahust jättis De la Gardie lahtiseks. Mõlemad pooled pidid kuningatelt instruksioonid nõutama. Seniks pidi sõlmitama aga relvarahu.²⁸

3. Gustav II Adolffi ja Jakob De la Gardie suhted

1613.aasta kevadel.

Milline oli Gustav Adolffi seisukoht Sigismund III kirja suhtes? Sellal kui J. De la Gardie omaalgatuslikult Poola väejuhiga relvarahu sõlmis, sai ta kätte ka Gustav Adolffi kirja 30.aprillist 1613.a., milles oli väljendatud Rootsi kuninga reageering.²⁹ Tema arvates on see kirjutatud kompromiteerimise eesmärgil, et tekitada umbusaldust De la Gardie vastu.³⁰ Mis puutub aga vahekorradesse Poolaga, siis Gustav Adolf soovitas hoida poolakatega sõbralikke suhteid, kuid nii, et see ei kompromiteeriks rootslasi venelaste silmis.³¹

1613.aasta algul lõppes Knaredi rahuga Taani-Rootsi

²⁸ Sveriges Krig, lk. 417.

²⁹ TRU TR KO, f.6, kd.I, 1.9-12. Gustav Adolffi kiri J. De la Gardiele 30.aprillil 1613.a.

³⁰ samas, lk. 9.

³¹ samas, 1.9 jj.

sõda.³² Sellega sai Gustav Adolf hakata tegema ettevalmistusi Karl Filipi saatmiseks Viiburisse, ehkki sõda taanlastega oli Rootsile ebasoodsalt lõppenud. Suurkaupmeestelt tegi ta laenu relvastuse muretsemiseks ja palgasõduritele palga maksmiseks. De la Gardiele lubas ta saata appi 1300 meest. Turu ja Viiburi asehalduritele andis ta korralduse olla valmis Karl Filipi ja Rootsis viibivate vene saadikute vastuvõtmiseks.³³ Juba 1612.aastal oli Gustav Adolf lubanud, et Karl Filip ja Vene saadikud saadetakse Bottnia lahe kaudu 1613.aasta veebruaris. Talv oli aga ebatavaliselt soe ning seetõttu tuli sõit edasi lükata. Veebruaris teatas Gustav II Adolf sellest Novgorodi. Karl Filip pidi teele saadetama alles siis kui algab navigatsioonihooaeg.³⁴ Vastuseks De la Gardie järelpärimisele saatis Gustav II Adolf 3.märtsil kirja, milles põhjendas Karl Filipi saatmisega venitamist halva reetee ning viletsate ilmadega.³⁵ Viiburis toimuvateks läbirääkimisteks pani ta erilisi lootusi De la Gardiele, kuna see on Venemaa-oludega kõige enam kursis.³⁶ De la Gardie pidi ette valmistama soodsad tingimused Karl Filipile. Samas kirjas väljendub noore kuninga

³² Knäredi rahulepingu koopia asub De la Gardiede fondis. Vt. TRU TR KO, f.6, kd.C, l. 192-197.

³³ T. B. допомог, lk. 186 j.

³⁴ Sveriges Krig, lk. 419.

³⁵ T. B. допомог, lk. 187. TRU TR KO, f.6, kd.I, l. 1-3. Gustav Adolphi kiri J. De la Gardiele. 3.märtsil 1613.a.

³⁶ samas, l. 2a.

kohta üllatavalt kaine ning ettevaatlik suhtumine sõja ja rahu probleemidesse. Tuleb alati ettevaatlik olla, kuna alati võib sõjategevus naabrite vahel tekkida ka kõige tühisematel põhjustel.³⁷ Sellest lähtudes ei tohtinud De la Gardie liigselt venelasi usaldada. Viimast mõtet arendas Rootsi kuningas edasi 30.aprillil saadetud kirjas.³⁸ Venelastel pole tahtmist elada võõra võimu all. Novgorodlastegi tegevus pole mitte vabast tahtest, vaid peale sunnitud. Seetõttu ei tohiks usaldada venelaste lubadusi. Samas kirjas toob Gustav Adolf Karl Filipi Viiburisse saatmise venemise põhjusena Christine loomulikust emaarmastusest tingitud vastuseisu.³⁹ Seega püüdis Gustav Adolf vähegi venitada Karl Filipi Viiburisse saatmisega, tuues selleks mitmeid erinevaid argumente. Kui veel 1612.aastal oli ta hellitanud lootust ise kandideerida Vene tsaaritroonile, siis alates 1612.aasta novembris toimunud riigipäevast oli ta muutunud Venemaa suhtes üliettevaatlikuks.

37 samas.

38 samas, l. la.

39 samas, l.10-10a. Gustav Adolfi kiri J. De la Gardiele 30.aprillil 1613.a.

4. Olukord Moskvas.

1612.aasta novembris oli De la Gardie Moskvasse saatnud Novgorodi saadiku, kes pidi maakaitseväe ühele juhile Požarskile teatama Rootsi printsi peatsest saabumisest. Sellal domineeris maakaitseväes Karl Filipi kandidatuuri toetav seisukoht. Oldi valmis saatma esindajad piirile vastu. Ainukeseks takistuseks oli teadmatus, millal tsaarikandidaat saabub.⁴⁰

Detsembri lõpul sai Jakob De la Gardie Rootsi kuningalt kirja, milles teatati, et Karl Filip saabub Viiburisse 1613.aasta veebruaris. Novgorodist saadeti Moskvasse saadik koos koopiaga Gustav Adolphi kirjast. Selles olid välja jäetud kohad, kus oli juttu territoriaalsetest nõudmistest.⁴¹

1613.aasta jaanuaris tulid Moskvas kokku erinevate maakohtade esindajad, et arutada tsaari valimise küsimust. Algusest peale olid esindajad jagunenud kahte leeri. Uhed olid Rootsi printsi, teised aga Vene oma tsaari poolt, kusjuures kummalgi poolel olid hästiargumenteeritud põhjendused.⁴² Karl Filipi kasuks esines Požarski: Pole välja panna sisemaist autoriteetset ning mõjukat tsaarikandi-

⁴⁰ H. Almquist, lk. 216.

⁴¹ samas, lk. 217.

⁴² samas.

daati. Pealegi võib Rootsi juhtimisel koondada oma jõude Poola vastu. Kui aga valida Vene oma tsaar, võib Rootsist saada kohe vaenulik jõud.

Vene oma tsaari pooldajate põhjendused põhinesid kahtlustel, mis tulenesid Karl Filipi väljasaatmise venitamisest. Oli ju samal viisil valitud varem tsaaritrooni le Sigismund III poega Wladyslawi. Pärast Novgorodi saadiku Moskvasse jõudmist oli Karl Filipi kandidatuuri pooldajate mõju tugevam kui vastastel. Maakogu otsus tsaari valimise kohta võeti vastu 7.veebruaril 1613.aastal, kuid tegelik valimine pidi toimuma veebruari lõpul, kuna Rootsi printsit oodati piirile just selleks ajaks. Kuna aga Rootsi prints ka selleks ajaks polnud Viiburisse saabunud, otsustasid ka senised Karl Filipi kandidatuuri pooldajad Vene oma tsaari kasuks. 21.veebruaril 1613.a. valitigi Vene tsaariks Mihhail Romanov.⁴³

Ulaltoodust nähtub, et Karl Filipi Viiburisse saatmisega venitamine tähendas Gustav II Adolphi ja De la Gardie Vene-poliitika läbikukkumist, kuna maakaitseväge juhtkonnas sai mõjule Rootsi-vastane suund.

⁴³ H.Almquist, lk. 218 jj.

5. Gustav II Adolphi ja Jakob De la Gardie tegevus

1613.aasta suvel.

a) Karl Filipi Viiburisse saatmise ettevalmistamine.

M. Romanovi valimisest Moskvast sai Gustav II Adolf teada ilmselt aprilli teisest poolel J. De la Gardie ettekande põhjal.⁴⁴ Millised olid Rootsi kuninga esimesed sammud? Mais hakkas Gustav II Adolf forsseerima seni veninud ettevalmistusi Karl Filipi teele saatmiseks. 18. maiks olid kõik ettevalmistused tehtud, oli määratud ka Karl Filipi saatjaskond: Axel Rynning ning K. E. Oxenstierna. Komissarideks määrati J. De la Gardie, G. Boije, H. Horn, A. Tønnesson Wildemann. Jakob De la Gardie pidi olema Rootsi poole juhiks, kuna ta tundis Vene olusid paremini kui teised saadikud. Viiburisse sõites pidi ta jätma Novgorodis ülemjuhatusse E. Hornile. Gustav II Adolf andis komissaridele kaasa alternatiivsed volitused. Põhiinstruktsioonis nägi Gustav II Adolf ette järgmisi nõudmiste variante:⁴⁵

I variant. Juhul kui Karl Filip valitakse Vene tsaaritroonile, tuleb alustada nõudmisega loovutada Novgorod ning Pihkva koos ümbritsevate aladega. Kuna neid nõudmisi tõe-

⁴⁴ TRÜ TR KO, f.6, kd.A, l.785a J. De la Gardie kontsept Gustav Adolfile 13.aprillil 1613.a.

⁴⁵ Sveriges Krig I, lk. 422.

näoliselt vastu ei võeta, tuleb nõudmisi vähendada, kusjuures miinimumnõudmised oleksid sellised:

1) Territoriaalsed nõudmised.

a) Soome lahe-äärne kindlustustevöönd - Ivangorod, Koporje, Jam, Pohkinalinna ja loomulikult Käkisalmai, mis loovutati Rootstile juba 1609.aasta lepingu põhjal.

b) Kindlustused Pihkva, Oudova, Laadoga ja Tihvini liinil.

c) Valge mere äärsed alad - Koola, Suuma, Solovets, s.t. kogu ala, mis jääb Valge mere ja Soome vahele. Samuti tuli nõuda Arhangelskit koos ümbrusega.

2) Kaubandus Läänemerel pidi saama Rootsi monopoliks.⁴⁶

Vene kaupmehed tuli tõrjuda välja Liivimaalt. Samuti ei tohtinud venelastega kaubelda Lääne-Euroopa kaupmehed peale rootslaste endi. Lisaks neile nõudmistele taheti saada 10 tündrit kulda kolme aasta jooksul.⁴⁷ Kumbki maa ei tohtinud ilma teise poole nõusolekuta sõlmida rahu ega liitu Poolaga.

II variant nägi ette nõudmised juhul kui ainult Novgorod ja Pihkva saadavad esindajad. Sel juhul langeb ära küsimus Karl Filipi valimisest Vene tsaariks. Selle asemel pidid Novgorod ning teised sellega ühinenud linnad ja

⁴⁶ T. B. *догемару* , lk.189. Joonealuses viites on toodud osa vastava teksti publikatsioonist.

⁴⁷ Sveriges Krig I, lk. 422. 10 tündrit kulda = 10 miljonit riigitaalrit.

külad jääma alatiseks Rootsi külge liidetuks samadel alustel, nagu seda on Leedu Poola suhtes. Religioon, tavad, privileegid, seadused jäävad kehtima edasi nii nagu varem oli olnud. Novgorodi asub aga Rootsi asevalitseja.⁴⁸

III variandi nõudmised tuli esitada juhul, kui need linnad ei ühine Rootsiaga. Sel juhul pidanuks nad maksma kinni Rootsi sõjakulutused Venemaal: 10 miljonit riigitaalrit (10 tündrit kulda). Territoriaalsed loovutused oleksid sel juhul sellised:

- a) Soome lahe äärsed alad.
- b) kindlustused Pihkva liinil, kusjuures Pihkva võis vahetada Porhovi vastu.
- c) Valge mere äärsed alad, mida laiendati Holmogorini.

Seega, Gustav II Adolphi nõudmised olid äärmuslikud, mille täitmise võimalikkusesse ta isegi ei uskunud, kuid igal juhul pidid saadikud nõudma kõiki linnu, mis asusid lääne pool Pihkva-Arhangelski liini.

Kui vaadelda esimest varianti, siis tervikuna on nõudmised praktiliselt ^{mitt} täidetavad. Territoriaalsete nõudmiste täitmine tähendanuks Venemaa täielikku ära löökamist Balti ning Valgest merest, mille kaudu oli Lääne-Euroopaga seni toimunud. Kui võtta arvesse veel kaubanduslikud kitsendused, pidi Venemaa kaotama kõik otsesed

kaubanduslikud sidemed Lääne-Euroopaga, kaubeldes üksnes Rootsi vahendusel. Arvestades Venemaa majanduslikku kurnatust, ei saa juttugi olla 10 tündri kulla maksmisest, mis isegi tugevale riigile oleks üle jõu käinud. Rootsi oli kahtlemata huvitatud rahalise kontributsiooni saamisest, kuna Taanile oli vaja ära maksta Älvsborgi luna. Tuleb arvestada ka psühholoogilist momenti, tohutute rahaliste nõudmiste varjus tundusid territoriaalsed nõudmised Vene saadikutele väiksemad, kui need tegelikult olid.

Gustav II Adolf polnudki niivõrd huvitatud territoriaalsetest võitudest, vaid esimeses järjekorras pidas silmas kaitsevööndi loomist Vene alale nii sõjalises mõttes kui ka kaubanduslikel eesmärkidel. Soome lahe äärsete linnade saamine võimaldanuks Rootsil osaliselt lahendada Läänemere probleemi. Karjala aladest oli Rootsi huvitatud sedavõrd, et ära lõigata Vene kaupmehel ühendus Valge merega. Vene väliskaubanduse toomine Valgelt merelt Balti merele oleks tähendanud Rootsi osatähtsuse tõusu Läänemerele.⁴⁹

Sama on ka teiste variantide puhul. Kuid üllatav on Rootsi kuninga ükskõikne suhtumine Pihkvasse. Ometi pidas Gustav II Adolf varasemates kirjades oluliseks Pihkva vallutamist, kuna see oli tähtsaks kaubalinnaks.⁵⁰ Hiljem,

⁴⁹ H. Piirimäe. Kaubanduse küsimused Vene-Rootsi suhetes 1661-1700.a. - Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 113, Tartu, 1961, lk.91 jj.

⁵⁰ TRU TR KO, f.6, kd.I, l.11. Gustav II Adolphi kiri J. De la Gardiele 30.aprillil 1613.a.

1614.aastal oli Pihkva vallutamine üheks põhieesmärgiks.

b. Viiburi läbirääkimised.

Laev Karl Filipiga asus teele 18.juunil 1613.aastal, kuid üsna Stokholmi lähedal sattuti madalikule. Seniks kui uuesti liikuma saadi, oli tuul suunda muutnud ning alles 9.juuliks nõuti kohale.⁵¹

Enne Karl Filipi saabumist Viiburisse ilmus aga Stokholmi Evert Horn, kes teatas kuningale, et M. Romanov on ametlikult Vene tsaariks valitud. Seejuures tunnustati teda, mitte üksnes Moskvas, vaid ka Loode-Vene linnades Pihkvas, Tihvinis ja Oudovas. Horni teatel pidi Moskvast saadetama Novgorodisse rootslaste vastu suur vägi, millele aga Jakob De la Gardie võivat vastu panna kõigest tuhat sõjameest. Samas lisab Horn, et M. Romanovi valimine polnud kaugeltki üksmeelne.⁵² Viimane osa teatest andis Gustav II Adolfile mõningast optimismi. Selge on aga see, et Rootsi kuningas arvestas kõige halvemaga. Veldi varem oli ta kätte saanud ka De la Gardie kirja 9.juunist.

Murrang Gustav II Adolfi Vene poliitikas ilmneb 28.juunil De la Gardiele saadetud kirjas.⁵³ Esmalt käskis ta Soome lahe äärsetest kindlustustest Ivangorodist, Kopor-

⁵¹ Sveriges Krig I, lk. 425.

⁵² Г.В. Коперев, lk. 191 jj.

⁵³ TRU TR KO, f.6, kd.I, l.28-30.

jest, Laadogast, Pähkinälinnast venelased välja ajada, kui De la Gardie seda vahepeal teinud pole.⁵⁴ Muudatus oli ka suhtumises poolakatesse. Kui varem pidas Gustav II Adolf soovitatavaks üksnes vältida kokkupõrkeid, siis nüüdsest pidas ta võimalikuks Poolaga ka vaherahu sõlmimist kindlaks tähtjaks kas kaheks või neljaks kuuks, mida vajaduse korral saaks pikendada.⁵⁵ Samal ajal pakkus Gustav II Adolf ka ise Sigismundile vaherahu, millega viimane nõus oli.⁵⁶

Rootsi kuningas otsustas ise Viiburisse sõita. Komissaridele andis ta teada, et need enne tema tulekut midagi omapead ei otsustaks. 12.augustil jõudis Gustav II Adolf ise Viiburisse.⁵⁷ Tegelikult tema etendaski seal peamist osa, esinedes Karl Filipi nimel.

Vaatlesime vahepeal, kuidas De la Gardie suhtus Gustav II Adolphi alternatiivsesse instruksiooni. Rootsi kuningas ettepanekud tegid ta rahutuks, kuna ta tundis Vene olusid paremini kui Rootsi kuningas. Rootsi komissaridele pakkus ta välja teise tee kui Gustav II Adolf: saadikud ei võinud ühtki territoriaalset ja rahalist nõudmist⁵⁸ enne välja öelda, kui Karl Filip Venemaale on

54 Samas, l. 28a. Г.В.Фортуну, l. 194 j.

55 TRU TR KO, f.6, kd.I, l.29.

56 Г.В.Фортуну, lk. 192. Vaherahu pikendati veel mitu korda kuni 1617.aastani.

57 samas.

58 TRU TR KO, f.6, kd.A, l.809a. J. De la Gardie kiri Viiburi komissarile 1.septembril 1613.a.

tulnud. Kui nõudmistega üle pakkuda, võivad veelased muutuda Rootsi-vaenulikuks. Pihkva, mida ta mitu korda oli üritanud alistuma sundida, võis minna äärmisele vastupanule. Kokkuleppel üksnes novgorodiga pole mingisugust väärtust. Parim lahendus oleks jääda esialgu äraootavale seisukohale, et ette valmistada Rootsi vägede sisseviimist, juhul kui läbirääkimised eesmärgile ei vii.

De la Gardie saadetud esindajad jõudsid Viiburisse 26.augustil 1613.a., kuid ise keeldus ta läbirääkimistele sõitmast, põhjendades sellega, et ei riski Novgorodi jätta omapead, kuna vaenulikud kasakate salgad hulguvad Novgorodi ümbruses.⁵⁹ Rootsi ajaloolased on seda keeldumist vaadelnud puht-isiklikest motiividest tulenevana: De la Gardie nimetati riiginõukokku. Seni oli ta harjunud tegutsema omapead, kuid riiginõukogu liikmena oleks tal üksnes nõuandev osa. Viiburisse sõidust keeldumine olevat omamoodi protestiavalduseks.⁶⁰ Tundub, et see põhjus on siiski teisejärguline. Eeskätt sundis De la Gardied Novgorodi jääma ikkagi objektiivne olukord.

Karl Filipi eestseisjad võtsid Novgorodi saadikuid mitu korda audientsile, kuid erilisi tulemusi sellel polnud. Novgorodi esindajad palusid Karl Filipil viivitama-

⁵⁹ Sveriges Krig, I, lk. 427.

⁶⁰ Sveriges Krig I, lk. 426.

tult Novgorodi tulla. Teiselt poolt nõudis Gustav II Adolf, et kui Moskva ja Vladimiri poolt Karl Filipi suhtes nõusolekut ei tule, peab Novgorod minema hüvitusena Rootsile.⁶¹ Rootsi kuningas ei lubanud Karl Filipil sõita Venemaale enne, kui saadikud toovad Moskvast vastava nõusoleku, et Vene troonile valitakse Rootsi prints. Novgorodi komissarid pidasid seda ettevõtmist lootusetuks ning palusid De la Gardielt arvamust, kas nad ei saaks vastavalt Gustav II Adolphi tahtele viia läbi läbirääkimisi Novgorodi inkorporeerimise suhtes.⁶²

Novgorodis oodati sellal asjata tulemusi Moskvast. Ilmnes, et Moskvasse lähetatud saadikud polnud päralt jõudnud, vaid juba Torzonis kinni peetud.⁶³

Selline olukord, kus ühelt poolt oli täiesti kindel, et Moskvast on võimul Rootsi-vaenulikud jõud ning M. Romanovit tunnustavad kõik Vene alad peale Novgorodi, sundis muutma De la Gardie poliitikat. 17.septembril soovitas De la Gardie komissaridel üles tõsta küsimus Novgorodi liitmisest Rootsiaga.⁶⁴ 23.septembril paluti veel kord De la Gardied, et ta üritaks saata veel kord saadi-

61 T. B. Popmer, lk. 195.

62 TRU TR KO, f.6, kd.IV, l.687. H.Horni ja A.Tönnesson Wildemanni kiri J.De la Gardiele 23.septembril 1613.a.

63 T. B. Popmer, lk.195. Sveriges Krig I, lk. 428.

64 Sveriges Krig, I, lk. 428.

kud Moskvasse.⁶⁵ Sellest ilmselt midagi välja ei tulnud. Oli ka selge, et läbirääkimisi Viiburis polnud enam mõtet jätkata. 1614.aasta alguses viidi Karl Filip Rootsi tagasi, millest viidi teade ka Novgorodi. Gustav Adolf käskis aga ikka veel otsida ühendust Vene oma tsaariga, et vähemalt kolmanda variandi nõudmised saaks läbi suruda.⁶⁶ 1614.aastal

Kui hakkas selgeks saama, et ka kolmanda variandi nõudmisi ei saanud läbi suruda, läks Gustav Adolf 1614.aastal üle avalikule interventsioonile, mille vaatlus pole enam käesoleva töö ülesanne.

65 T. B. propemeri, lk. 197.

66 samas, lk. 200-202.

IV. Mõningaid momente Euroopa poliitilistest oludest

XVII sajandi II veerandil.

1. Frankfurti Riigipäev ja Saksa vürstide Westfaali rahuläbirääkimistele lubamise küsimus.

Pärast pikemat vaheaega tuli 1643.aasta jaanuaris Frankfurtis Maini ääres kokku Saksa Riigipäev,¹ kus pidid olema esindatud kõik kuurvürstid eesotsas Saksa keisriga ning ühine vürstide ja linnadekuuria. Ilmalikest vürstidest olid kohal Baieri, Braunschweigi, Burgundia, Hesseni, Jülichi, Pommeri ja Austria esindajad, vaimulikest Würzburgi, Münsteri ja Konstanzi saadikud. Linnu esindasid Köln ja Nürnberg.² Kuurvürstidest ei ilmunud kohale Brandenburgi oma, põhjendades puudumist sellega, et enamuse moodustavad Riigipäeval katoliiklikud vürstid, mistõttu protestantlike vürstide kohalolu kaotab mõtte.³ Ka Saksa keiser Ferdinand III polnud kohal. See oli tegelikult enneolematu juhtum, kus Saksa Riigipäev hakkab ülesaksa-maalise tähtsusega küsimusi arutama keisri esavõtuta.⁴

¹ Viimane kord oli Saksa Riigipäev koos olnud 1618.aastal.

² F. Dickmann, lk. 113.

³ Riigipäeva 18.saadikust oli 12 katoliiklikku ja 6 protestantlikku esindajat. 1636.aastal sõlmiti Ulmi kokkuleppe alusel oli protestantlik saksi kuurvürst läinud üle keisri poolele. (Vt. TRU TR KO, f.6, kd.B, l.784a. M.Biörnkloni kiri J.De la Gardiele 7.juulil 1645.a.).

⁴ Praktiliselt olid Habsburgide esindajaina Austria ministrid.

Põhiküsimus, kas ollakse sõja lõpetamise või jätkamise poolt, vaidlusi ei tekitanud. Peaaegu kõik esindajad olid selle poolt, et rahukongress võimalikult rutem kokku tuleks. Oli ju pikaleveninud sõjategevus laastanud just Saksa vürstiriigikesi. Teravaks põhimõtteliseks küsimuseks kujunes see, kes esindavad Saksa vürste ja linna rahukongressil. Pikaleveninud vaidlusele tegi kompromisslahenduse Würzburgi esindaja, kelle arvates Riigipäev võiks lihtsalt täies koosseisus Münsterisse üle minna või jääda esialgu Frankfurtis ära ootama asjaolude edasist arengut.⁵

1643.aasta aprillis sekkusid Rootsi esindajad esimest korda Saksa Riigipäeva tegevusse. Salvius saatis Mindenist protestantlikele vürstidele kutse ilmuda Osna-brücki, kus pidid toimuma Rootsi ja Saksa protestantlike vürstide vahelised rahuläbirääkimised.⁶ Saksa vürstide osavõtt rahukongressist oleks igal juhul olnud kasulik Rootsile ja Prantsusmaale, kuna igal vürstil oleksid olnud keisrile vastukäivad huvid ja püüdlused.⁷ Rootsi esindaja kutse protestantlikele vürstidele ei andnud esialgu soovitud tulemust, kuna kaheldi, kas rootslased annavad Saksa vürstide hääleõigusele rahuläbirääkimistel mingit

⁵ F. Dickmann, lk.115.
⁶ F. Dickmann, lk. 115. samas.
⁷ C. T. Odhner, lk. 90. W. Tham, lk. 348.

väärtust.⁸

Frankfurtis kujunes selline olukord, kus katoliiklikud vürstid lootsid, et keiser teeb neile järeleandmise, lubades neid Münsterisse hääleõigusega. Protestantlike vürstide esialgne jahedus Rootsi saadiku kutse suhtes kadus, sest nad panid lootused Rootsi peale. Küsimus polnud mitte üksnes rahukongressist osavõtus, vaid ka religiooni ja amnestia - restitutsiooniküsimuste lahendamises.⁹ Samal ajal ei julgenud nad ka omapead, ilma keisri loata rahukongressile minna, jäädes äraootavale seisukohale.¹⁰

1643.aasta augustis aktiviseerisid ka Rootsi saadikud oma tegevust. Pöörduti Hesseni vürstinna Amalie Elisabethi poole, et see tõmbaks kongressile mitte üksnes protestantlikud, vaid ka katoliiklikud esindajad. Sama aasta oktoobris pöörduski viimane kõigi protestantlike ja mõnede katoliiklike esindajate poole, et need läheksid kongressile ilma keisri loata.¹¹ Samal ajal Austria ministrid suutsid omapoolse veennisega viia vürstid selleni, et nad loobusid omavoliliselt kongressile minekust ning panid lootused sellele, et keiser tuleb vastu ning annab ise loa kõigil Riigipäeva saadikuil kongressist osavõtuks.¹²

⁸ F. Dickmann, lk. 164.

⁹ samas, lk. 116.

¹⁰ TRÜ TR KO, f.6, kd.B, l. 800 jj. M.Myloniuse kiri J. De la Gardiele 5.detsembril 1643.a.

¹¹ F. Dickmann, lk. 164

¹² TRÜ TR KO, f.6, kd.B, l. 790. M.Myloniuse kiri J. De la Gardiele 12.detsembril 1643.a.

Moraalselt andis sellele meeleolule pinda ka 13.oktoobril kuurvürstidele saadetud Taani kuninga kiri, milles arvatakse, et saksa esindajad võivad saada hääleõiguse ka ilma kongressile minemata,¹³ vahendatult keisri kaudu. Kuna see seisukoht oli ilmselt Rootsi kavatsuste vastu, tekkisid sel pinnal lahkarvamused Salviuse ja Taani esindaja vahel.¹⁴

Sellal kui Frankfurti Riigipäeval arutati kongressile lubamise küsimust, olid keisri enda esindajad Münsteris, püüdes kiirendada rahuläbirääkimiste alustamist, et ennetada Saksa vürstide sekkumist läbirääkimistesse.¹⁵ See tähendas loomulikult katoliiklike (ja ka protestantlike) vürstide asjatut loa ootamist keisrilt kongressile pääsemiseks.

1644.aasta esimesel poolel saatis Osnabrücki oma esindaja ainult Brandenburgi kuurvürst, kes liiatigi polnud Frankfurti Riigipäeval. Samal ajal oli elavnemist märgata ka Frankfurtis. Riigipäeval valitsevaid meeleolusid kirjeldab M. Mylonius oma kirjades riigimarssalile.¹⁶

1644.aasta jooksul ilmusid rahuläbirääkimiskohthadesse

¹³ TRU TR KO, f.6, kd.B, l.790. M.Myloniuse kiri J. De la Gardiele 12.detsembril 1643.a.

¹⁴ samas.

¹⁵ samas, l.788.

¹⁶ samas, l.793a M.Myloniuse kiri J.De la Gardiele 24.veebbruaril 1644.a.; l.788a. M.Myloniuse kiri J. De la Gardiele 29.veebbruaril 1644.a.

Hesseni, Braunschweig-Lüneburgi, Osnabrücki ja järgmisel aasta algul Baieri ning Mainzi esindajad.¹⁷

Olukord muutus põhjalikult 1645.aasta kevadel. Pärast Rootsi vägede võitu 24.veebruari Jankowitzi all Habsburgide vägede üle, sõitsid Saksa Riigipäeva esindajad massiliselt Münsterisse ja Osnabrücki. Sellega oli praktiliselt Frankfurti Riigipäev lõppenud.

Olukorra tegi keeruliseks aga see, et mitte üksnes Frankfurti Riigipäevast osa võtnud vürstid, vaid kõik vürstid püüdsid oma saadikud Westfaali rahuläbirääkimistele saata. Keiser oli sunnitud tegema järeleandmise - Riigipäeval olnud vürstid võisid saata oma esindajad, kusjuures nad pidid piirduma ainult poliitiliste küsimustega. Keiser oli sunnitud tunnistama ka kuurvürstide ekstsellent-sitiitli kandmise õigust. See on palju suurema tähtsusega, kui esimesel pilgul näib - sellega tunnustas ta kuurvürstide saadikuid kui suveräänse riigi esindajaid.¹⁸

Rootsi vägede edukas pealetung Tšehhi aladel tugevdas rootslaste positsiooni rahukongressil. 11.juunil 1645.aastal esitasid Rootsi esindajad Saksa keisri saadikuile oma ettepanekud, millest tooksime mõned sätted:¹⁹

üldine ja piiramatu amnestia ja restitutsioon 1618.aasta seisuga kõigi Saksa riigi alamate suhtes.

¹⁷ F. Dickmann, lk. 176.

¹⁸ F. Dickmann, lk. 177.

¹⁹ C.T.Odhner, lk.98 jj, C.B. ~~Grn~~ 29, lk.219.

Vürstidel peaksid olema seaduslikud suveräniteediõigused, sealjuures teiste riikidega liite sõlmida.

Keiser ei või otsustada ülesaksamaaliste tähtsusega küsimuste üle ilma vürstide nõusolekuta riigipäeval.

Kõik poliitilised ja religioossed lahkkelid kongressil tuleb täielikult läbi arutada ja ära lahendada.

Neid sätteid lähemalt analüüsimatagi on selge, et need olid täiesti vastuvõetamatud Saksa keisrile, samal ajal aga soodsad Saksa vürstidele, eelkõige protestantlikele. Keisri esindajad püüdsid neid ettepanekuid küll enamike Saksa vürstide eest varjule hoida, esitades need üksnes Riigipäeva saadikutele.²⁰ Siiski jõudsid Rootsi ettepanekud mõne nädalaga Westfaali rahuläbirääkimistele kogunenud Saksa vürstide esindajateni. M. Biörnkloni kirjast riigimarssalile selgub, et Saksa esindajad olid üsnagi rahulolematud keisri poliitika suhtes, nõudes kõigi esindajate ametlikku lubamist hääleõigusega kongressist osavõtuks.²¹ Keiser tegi näilise järeleandmise - Saksa vürstide esindajad võisid küll kongressist osa võtta, kuid ainult täiendusena Riigipäeva liikmetele ilma hääleõiguseta.²² Sisuliselt see lahendus olukorda ei muutnud.

²⁰ F. Dickmann, lk. 176, C.I. Odhner, lk. 97.

²¹ TRU TR KO, f.6, kd.B, l.784. M.Biörnkloni kiri J. De la Gardiele 7.juulil 1645.a.

²² F. Dickmann, lk. 187.

Lõplikule selgusele jõudmiseks toimus 30.juunist 1.juulini 1645.aastal Langerichis riigisaadikute (keisri ja kuurvürstide esindajad) konverents, kus otsustati, et keiser laseb kõik esindajad kongressile, kuid ainult Münsterisse. Seni kui esindajad kohale jõuavad (s.t. Osnabrückist ümber kolivad), võtab keisri esindus ise nende nimel läbirääkimistest osa.²³ See oli küllaltki kaval kavatsus panna kongressi raskuspunkt Münsterile, et protestantlikud saadikud ära tõmmata Rootsi mõju alt. See samm küll läbi ei läinud, kuna protestantlikud kuurvürstid nõudsid saksa vürstide osavõttu rahuläbirääkimistest kahes kohas üheaegselt. Augustis pidi keiser tegema suurima järeleandmise, andes kõigile Saksa vürstidele üldise kutse kongressile ilmumiseks.²⁴ See on seletatav üldise poliitilise olukorra muutumisega rootslaste kasuks: 13.augustil tegi Rootsi Taaniga Brömsebro's rahu ja 27.augustil vaherahu Saksi kuurvürstiga.

Ülaltoodust võib järeldada, kui tugev oli olnud saksa keisri tavapärase autoriteet vürstide silmis. Rootslased taotlesid, et saksa vürstiriigid saaksid sõltumatuks Habsburgidest, et sellega saksa keisrit nõrgestada ja ise Saksaamaal kindlamini jalga kinnitada. Alles rahuläbirääkimiste

²³ C.T.Odhner, lk.100, Vt. TRÜ TR KO, f.6, kd.B, l.784a-785. M.Björnkroni kiri J.De la Gardiele 1.juulil 1645.a.

²⁴ C.T.Odhner, lk.101. W.Tham, lk.348.

tulemusel said Saksa vürstiriigid suveräniteediõigused - mis tegi nad keisrist sõltumatuks. M. Myloniuse kirjas riigimarssalile on väljavõte Hugo Grotiuse kirjast Johan Oxenstiernale, milles on väga tabavalt väljendatud Saksa vürstiriikide olukord:²⁵ "Mis puutub Saksamaasse, siis on seal vabadusel mistahes nimi; kuid selle eest hoolitsemi- ne on raske. Igaüks ajab omi asju: ja see on neile vastu tahtmist. Kui sa (mõeldud on Rootsi saadikuid - A.T.) tahaksid neid vabastada ja sa ei vabastagi neid, sest vabadus on teha, mida sa ise tahad, mitte aga, mida teised tahavad."

2. Hessen-Kasseli, Baieri ja Brandenburgi kuur-
vürstiriikide poliitika XVII sajandi II
veerandil.

Vaatluse alla võtaksime mõningad põhimomendid kolme- kümneaastase sõja viimasel perioodil olulist osa mänginud kuurvürstiriikide Hessen-Kasseli, Baieri ja Brandenburgi poliitikas, sedavõrd kui see kajastub M. Myloniuse (Biörnkloni) kirjades riigimarssal J. De la Gardiele.

²⁵ Germaniam quod attinet, est libertatis quolibet roman, sed gravis ea cura. Sua quisq. agunt invitos siliberos facere velis, iam non facias liberos: quia libutas est facere, quod velis ipse non quod alij volunt. (TRU TR KO, f.6, kd.B, l.801. M. Myloniuse kir. J. De la Gardiele 5.detsembril 1643.a.).

a) Hessen-Kassel.

Peale Braunschweig-Lüneburgi hertsogi osutus Hessen-Kasseli vürstinna Amalie Elisabeth kolmekümneaastase sõja jooksul Rootsi kindlaimaks ja usaldusväärseimaks liitlaseks.

Hesseni vägede kontrolli all olid Westfaali ala.²⁶ Rootsi seisukohast oli see olulise tähtsusega, kuna hessenlased hoidsid ära Põhja-Reini alade minemise Habsburgide vägede kätte. Kui 1645.aasta kevadel algas Rootsi vägede suur pealetung, kooskõlastas kindral Königsmarck oma vägede tegevuse Hessen-Kasseli vürstinnaga.²⁷ Amalie Elisabeth informeeris rootslasi teiste vürstiriikide plaanidest ja kavatsustest. Nii hoiatas ta 1643.aasta hilissügisel Rootsi saadikuid baierlaste eest, kes võivat Rootsi vägesid seljatagant rünnata.²⁸ Milline oli Hesseni vürstinna missioon Frankfurti Riigipäeval, oli juttu ülalpool.²⁹

De la Gardie fondis on ka kaks kirja Hessen-Kasseli vürstinnalt endalt, milles avaldatakse tänulikkust Rootsi keskvoimudele usalduse eest. Kahjuks konkreetset informatsiooni need kirjad ei sisalda.³⁰

b) Baieri poliitika 1640.aastail.

Baieri kuurvürst Maximilian oli 30.aastases sõjas Habsburgide ustavamaid liitlasi. 1640.aastate keskel hak-

²⁶ TRU TR KO, f.6, kd.B, l.793;794a. M.Myloniuse kiri J.De la Gardiele 24.veebruari 1644.a.

²⁷ samas, l.782a-783. M.Biörnkloni kiri J.De la Gardiele 9.maill1645.a.

²⁸ samas, l.800a M.Myloniuse kiri J.De la Gardiele 5.detsembril 1643.a.

²⁹ vt. lk.

³⁰ TRU TR KO, f.6, kd.F, l.205 Amalie Elisabethi kiri J.De la Gardiele 9.septembril 1646.a.; l.203. Amalie Elisabethi kiri J.De la Gardiele 19.septembril 1646.a.

kas Baieri kuurvürst taotlema, et Saksa keiser sõlmiks rahu Prantsusmaaga, ka siis kui viimane esitaks suuri territoriaalseid nõudmisi. Tšehhi ajaloolase Sindelarsi arvates on see Baieri kuurvürsti samm mõeldud Rootsi isoleerimiseks Prantsusmaast.³¹ Et aga keiser sellele teele ei läinud, hakkas Baieri Maximilian omal algatusel otsima teid Prantsusmaaga rahuläbirääkimisteks. 1646.aasta detsembris algasid Rootsi-Prantsuse vägede sõjalise ülekaalu tingimustes Ulmis Prantsuse-Baieri läbirääkimised, mis 14.märtsil 1647.aastal lõppesid relvarahuga.³² Mõneks ajaks kujunes Habsburgidele ebameeldiv situatsioon: Saksa keiser kaotas liitlase, samal ajal vabanes Prantsusmaal osa vägesid. Oli ju Baieri armee tugevamaid löögijõude Habsburgide poolel.

Stokholmis jälgiti Baieri kuurvürsti lähenemiskatseid Prantsusmaale. 13.oktoobril 1645.aastal avaldati Rootsi Riiginõukogu istungil arvamust, et Rootsi-Prantsuse ühisvägedel oleks hea võimalus tungida Habsburgide pärusmaadele pärast vaherahu sõlmimist Prantsuse-Baieri vahel.³³ Rootsis oldi Baieri sammudest üsnagi heal arvamusel. Samal ajal M.Myloniuse (Biörnholn) suhtumine Baieri poliitikasse oli üliettevaatlik, nähes lõksu Rootsi-Prantsuse ühistegevusele. Tema arvates Baier ei võtnud eriti tõsiselt rahu-

³¹ CB, brn. 29, lk.160;164.

³² samas, lk.164.

³³ SRP XI, lk.218.

läbirääkimisi, oli vaid ettevaatlik, et ära oodata jõude tasakaalu muutumist prantslaste kahjuks, et neid ootamatult rünnata. Sel eesmärgil on Baieri kuurvürst avaldanud memorandumi, milles rõhutatakse, et ei peeta prantslasi vaenlasteks. Samal ajal oli Baieri vägedele tehtud korraldus jälitada prantslasi ja nendega soodsal võimalusel lõpparve.³⁴ Seega oli memorandum mõeldud peibutisena prantslaste valvsuse vähendamiseks. Samas kirjas M. Mylonius hoiatab, et eelkõige võivad baierlased rootslasi rünnata.³⁵ Seega poolteist aastat varem kui Baieri-Brantsuse vaerahukokkulepe katuse alla sai, nägi Rootsi saatkonnasekretär Baieri kuurvürsti kavatsused ette. Kui vaherahu oli sõlmitud, pidas M. Biörnklon baierlasi rootslastele eriti ohtlikuks, kuigi prantslastel olid head lootused, et Baieriga on võimalik isegi rahu sõlmida, kui Baier oma nõudmised rahuldatud saab.³⁶ Tegelikult polnud M. Biörnklonil erilist ettenägelikkust Baieri sammude suhtes vajagi ilmutada, sest Maximilian otsis võimalusi vahe-rahuks just Prantsusmaaga, mitte aga Rootsiga. See tähendab

³⁴ TRÜ TR KO, f.6, kd.B, l.782a. M.Biörnkloni kiri J.De la Gardiele 9.mail 1645.a. Samal ajal teatas J.Adler Salvius riigimarsalile, et baierlased on kõikjal tugevdanud oma sõjalisi tugipunkte.(TRÜ TR KO, f.6, kd.K, l.115. J.Adleri Salvius J.De la Gardiele).

³⁵ TRÜ TR KO, f.6, kd.B, l.783.M.Biörnkloni kiri J.De la Gardiele 9.mail 1645.a.

³⁶ samas, l.769-769a. M.Biörnkloni kiri J.De la Gardiele 23.augustil 1647.a. Alates 1624.a. oli Baieri Maximilian olnud Põlzi kuurvürstina, 1647.aastal rahuldati aga tema nõudmine - ta sai ~~vahe~~ ~~and~~ ~~aus~~, Baieri kuurvürstiks, kusjuures see tiitel võis päranduda.

das sõjategevuse jätkumist Rootsiaga.³⁷ Küll aga ilmnes ettenägelikkus Baieri-Prantsuse suhete suhtes. Nimelt 1647.aasta septembri algul Baier rikkuski vaherahu, pannes Prantsuse-Rootsi väed kriitilisse olukorda. Sellisest olukorrast said liitlasväed välja rabelda üksnes tänu Saksa keisri ja baieri juhtkonna vahelistele lahekhelidele. Vahetult enne kolmekümneaastase sõja lõppu laastasud Prantsuse-Rootsi väed julma kättemaksuna Baierimaa.³⁸

c) Brandenburgigi poliitika 1640.aastail.

Brandenburgigi-Rootsi suhete vaatlemisel tuleb aluseks võtta Pommeri küsimus. Brandenburgigi kuurvürst pidas Pommerit temale kuuluvaks. Samal ajal oli Rootsi huvitatud Saksamaal eelkõige just Pommeri saamisest, kuna see oleks olnud kaitsekindlustuseks ja merebaasiks Taani vastu ning maabaasiks Poola vastu.³⁹ Samuti oli Pommeri sadamalinnade kaudu kontrollivõimalus Põhja-Saksa kaubanduse üle.⁴⁰

Seetõttu oli Brandenburgigi kuurvürstil põhjust olla vaenulik Rootsi aktsioonide suhtes Saksamaal. Kui algas Rootsi-Taani sõda, üritas Ferdinand III Brandenburgigi kuurvürsti endale liitlaseks värvata.⁴¹ Tuleb aga arvestada, et

³⁷ Vaherahu sõmimine Baieriga rikkus järsult Prantsuse-Rootsi suhteid kuni baierlaste poolt vaherahu rikkumiseni.

³⁸ CB, 29, lk.165. G.Winter, Geschichte des Dreissig-jähriges Krieges, Berlin 1893, lk.576.

³⁹ Б.Ф. Попухин, Фрэнция ... , с.177 ff.

⁴⁰ F.Dickmann, lk.220.

⁴¹ TRU TR KO, f.6, kd.B, l.793. M.Myloniuse kiri J.De la Gardiele 24.veebruariil 1644.a. Kahjuks pole aruande juurde kuuluvat lisa, kus on toodud Brandenburgigi kuurvürsti vastus Saksa keisri esindajate ettepanekuile. De la Gardie fondis.

1642.-1645.aastail olid Rootsi Brandenburgi suhted kõige sõbralikumad. Nimelt algasid 1642.aastal Stettinis mõlema riigi esindajate vahel läbirääkimised neutraliteedi ja Pommerimaa suhtes. Neis küsimustes algstaadiumist kaugemale ei jõutud. Küll tegi aga Brandenburgi kuurvürst Friedrich Wilhelm pöörde, tehes ettepaneku abielluda Rootsi kuninganna Kristiinaga.⁴² Rootsi-Brandenburgi personaalunioon oli tegelikult küllaltki reaalne, oli ju Gustav II Adolphi abikaasa Maria Eleonora Brandenburgi kuurvürsti perekonnast. Rootslastele oli siiski see kandidatuur vastuvõetamatu ja 1645.-1646. aasta vahetusel läbirääkimised katkesid.⁴³ See tähendas Brandenburgi kuurvürstile loomulikult ilma jäämist Pommerimaast. Friedrich Wilhelm pöördus aruka poliitikuna Rootsi enda liitlaste Prantsusmaa ja Hollandi poole, et need püüaksid takistada kogu Pommeri ala minekut Rootsi kätte.⁴⁴ Olid ju need huvitatud, et Rootsi Saksamaa alade arvel liiga tugevaks ei läheks.

1646.aasta septembris loobus Rootsi äkki nõudlustest kogu Pommerile ning nõudis üksnes Lääne-Pommerit,

⁴² W.Tham, lk.308.

⁴³ samas, lk.354.

⁴⁴ samas, lk.354.

Wismarit, Breemenit ja Verdenit.⁴⁵ B. Poršnov on seostanud Rootsi loobumise Kogu Pommeri nõudmisest Poola-hädaohuga.⁴⁶

Arvesse tuleks võtta veel üks asjaolu: Saksa keisri poliitika Pommeri suhtes. Peale edutuid läbirääkimisi Prantsuse ja hiljem saksa vürstiriikide saadikutega üritas keisri esindaja Trautmannsdorf rahuldada Rootsi nõudmised, et sel viisil siduda Prantsusmaa.⁴⁷ Loobuda Pommerist tundus Habsburgidele kergem olevat kui loovutada Elsass ja Lotring Prantsusmaale. Trautmannsdorf pakkus välja kogu Lääne-Pommerimaa, Breemeni ja Verdeni piiskopkonnad.⁴⁸

Seega langesid 1646.aastal kokku kaks asjaolu, ühelt poolt Rootsi ise piirdus Lääne-Pommeriga ja Vismari ning Verdeni piiskopkondadega, teiselt poolt pakkus neid alasid Saksa keisri esindaja. Need taotlused pörkusid aga Brandenburgi tugevale vastuseisule, kes tundis enesel olevat tugevat seljatagust Poole näol. Tundub, et alahinnata ei saa ka Prantsuse ja Hollandi osa, mida aga W. Tham ilmselt absolutiseerib.

45 TRU TR KO, f.6, kd.B, l.789a. M.Biörnklouw kiri J.De la Gardiele 23.septembril 1646.a.

46 Г. Ф. Попович, «Православие...», lk.198.

47 CB, буи.29, lk.161.

48 TRU TR KO, f.6, kd.B, l.777. M.Biörnklouw kiri J.De la Gardiele 30.septembril 1646.a.

1647.aasta veebruari teisel poolel kui Brandenburgi kuurvürstile sai selgeks, et Poola kuningast talle liitlast ei saa, nõustus ta Lääne-Pommeri loovutamisega Rootsile, nõudes endale aga peale Ida-Pommeri kompensatsiooni teiste alade näol.⁴⁹

3. Rootsi-Taani sõda. Selle mõju Westfaali rahu- läbirääkimistele.

Taani oli kolmekümneaastase sõja II perioodil 1626.-1629.aastal võidelnud Katoliikliku Liiga, ühtlasi Habsburgide vastu. Pärast Taani rivist väljalangemist jätkas seda Rootsi. Viimase edusammud Saksamaal teravdasid aga vaenu mõlema riigi vahel. Taani nägi peamist ohtu Rootsi poolt just Balti mere ühendusteedele. Üheks tüliküsimuseks olid Breemeni ja Verdeni piiskopkonnad. Nimelt neile aladele pretendeerisid nii Taani kui Rootsi.⁵⁰ Kui vaadelda nende riikide tüliküsimusi Rootsi-poolsest küljest, siis oli rootslastele vastuvõtmatu Taani tollipoliitika Sundi väinas. 1620.aastate lõpus oli Taani kuningas sunnitud tunnustama tollivabadust Rootsi laevadele. Kolmekümnendate aastate teisest poolest aga pandi uued, veelgi

49 G. Fr. Popper, *Opere* ... , lk.194-204. Udhner, lk. 341-352.

50 F. Dickmann, lk.219.

suuremad tollimaksud peale, kui need varem olid olnud. 1637.aastal keelati vedada relvi läbi Sundi väina, mis puudutas just Rootsit, kuna relvad olid Rootsi üheks suuremaks eksportkaubaks.⁵¹

Jälgiksime vahepeal Taani diplomaatide tegevust Osnabrückis, kus need olid vahendajaiks rootslaste ja saksa protestantlike vürstide vahel. Vahenduse iseloom oli aga äärmiselt Rootsi-vaenulik. 1643.aasta juulis oli Kristina IV keelanud saadikuil lasta teha mitte mingisuguseid territoriaalseid loovutusi Rootsi kasuks. Samuti pidi sõjakahjude hüvitamine otsustatama võimalikult Saksa keisri kasuks. Taani vahendajad pidid suutma lepitada keiser ning vürstid ja tegema propagandat välisvaenlaste (s.t. Rootsi) väljaajamisele.⁵² Et Saksa keisrit ja vürste lepitada, saatis Taani kuningas Frankfurti riigipäeva saadikutele 1643.aasta sügisel kirja, milles avaldas arvamust, et vürstidel ei tarvitseks rahuläbirääkimistele minna, vaid nad peaksid hääleõigust kasutama vahendatult,⁵³ seega keisri saadikute kaudu. Sellega lootis Fréderik IV ära hoida saksa vürstide sattumise Rootsi saadikute mõju alla.

1643.aastal leiti Rootsis sõja alustamiseks sobi-

⁵¹ W. Tham, lk. 319jj.

⁵² F. Dickmann, lk. 121.

⁵³ TRU TR KO, f.6, kd.B, l.790, M.Myloniuse kiri J.De la Gardiele 12.detsembril 1643.a.

vaim silmapilk olevat. Uhelt poolt oli Rootsi ja Prantsusmaa liit tugev ja teiselt poolt olid Taani võimalikud liitlased isoleeritud.⁵⁴ 1643.aasta suvel saadeti ultimaatum Taani riiginõukogule, et lõpetatakse tollikitsendused Rootsi laevade suhtes.⁵⁵ Et aga kindlat vastust ei saadud (mida ei oodatudki), leiti sügisel sõja alustamiseks Rootsi riiginõukogus ülim aeg olevat.⁵⁶ Juba septembris oli L. Torstenssonile antud käsk talve hakul Taani mandriosa kiirrünnakuga vallutada. Selleks sõlmis ta Saksa keisriga vaherahu ja detsembris ilmus ootamatult Taani piirile, haarates peagi Holsteini, Slešvigi ja Jüütimaa.⁵⁷ See oli täielikuks ootamatuseks nii vastastele kui liitlastele. Levisid kuulujutud, et Torstenssoni väed liiguvad Lüneburgi aladele, kus jäävad talvituma. Alles siis kui Holstein Rootsi vägede käes oli, toibuti ootamatusest. Halvaks üllatuseks oli see Osnabrückis olevale Taani saadikule, kes polnud moraalselt valmis sõjategevuseks.⁵⁸ Milliseid tagajärgi tõi Rootsi-Taani sõda

⁵⁴ W.Them, lk.323.

⁵⁵ samas, lk. 324.

⁵⁶ SRP X, lk.326-337; 346-350.

⁵⁷ W.Them, lk.325. Kuna tolleaegsed sõjad sõltusid suuresti ilmastikust, oli loomulik, et talve hakul sõlmiti vaerahu ja jäädi talvituma. Kevadel, peale lume sulamist ja maa tahenemist sõjategevus jätkus. Rootsi väed, rikkudes senist traditsiooni, suutsid vallutada ootamatult Taani mandrialad.

⁵⁸ TRU TR KO, f.6, kd.B, l.792. M.Myloniuse kiri J.De la Gardiele 24.veebruariil 1644.a.

kaasa rahuläbirääkimistele? Selle vaatlemisel peaksime eristama Habsburgide ja Rootsi saadikute suhtumist. Sõjategevus Rootsi ja Taani vahel oli üheks ajendiks Saksa keisrile läbirääkimiste venitamiseks, sest Rootsi ei kavatsevat sõjategevust lõpetada, vaid hoopiski laiendab seda.⁵⁹ Teiseks langes kahtluse alla Taani vahendajosa, kuna ta ise oli sõdivaks riigiks. Ferdinand III ei näinud mingit võimalust rahuläbirääkimiste jätkamiseks Taani saadikute osavõtuta.⁶⁰ Ka sõjalises mõttes polnud Habsburgid huvitatud läbirääkimiste jätkamisest, kuna suur osa Rootsi vägesid oli seotud Taaniga. Sellele aitas olulisel määral kaasa Prantsuse vägede võitlusvõime mõningane langus peale lüüasaamist Tuttlingeni lahingus.⁶¹ M. Mylonius on oma aruandes Jakob De la Gardiele küllaltki tabavalt iseloomustanud Habsburgide suhtumist Taani-Rootsi sõtta: "Need plaanis, mis on Austrial ja Hispaanial endal, on teiste läbi mugavamad läbi viia. Taani läbi on niisama hästi kui teostatud, et Kuningliku Majesteedi (Rootsi -A.T.) relvad kaelast ära veeretada."⁶² 1644.aasta kevadel rut-

⁵⁹ Sellal oli Saksa keisril ka teine, esimesele risti vastukäiv püüe: võimalikult rutem rahuläbirääkimistega maha saada, "et Frankfurti riigipäeval olevad vürstid ei sekkuks rahuläbirääkimistesse.

⁶⁰ TRU TR KO, f.6, kd.B, l.788. M. Myloniuse kiri J. De la Gardielele 29. novembril 1644. a.

⁶¹ samas, l. 790a M. Myloniuse kiri J. De la Gardielele 12. detsembril 1643. a.

⁶² The consilia som huuss Osterryke och Spanien Hafwa sielf, ooh genom andre ther till bequämlige, drivit med Danemarck, äre lykwäl sa wyda effecterade, att conge. M wape wältras them naget af halssen. (TRU TR KO, f.6, kd.B, l.792a. M. Myloniuse kiri J. De la Gardielele 24. veebruaril 1644. a.).

tasid Habsburgide väed Taanile appi, ehkki suure hilinemisega ja oluliselt ei sidunud Rootsi vägesid.⁶³ See appiruttamine oli Saksa keisri enese initsiatiivil. Habsburgid lootsid ka Brandenburgi kuurvürsti Rootsi vastu tõmmata,⁶⁴ mis aga ei õnnestunud.

Et Taani oma saadikud ära kutsus, tuli kasuks Rootsile ja protestantlikele vürstidele. Rootsi saadik Salvius tegi ettepaneku kutsuda Taani vahendajate asemele veneetslased, kes ilmselt olid erapooletumad.⁶⁵ Neil, kes olid end seni taanlastega sidunud ja olid lootnud Taani vahelt sobitusele, olid igasugused lootused luhtunud.⁶⁶

Ulaltoodu põhjal võib järeldada, et M. Myloniuse kirjades on olulist lisamaterjali Westfaali rahuläbirääkimistel valitsevate meeolude kohta Rootsi-Taani sõja ajal.

4. Poola kuninga Wladyslaw IV ja Habsburgide suhted.

Poola ei võtnud otseselt kolmekümneaastasest sõjast osa. 1635.aastal sõlmitud Stuhmsdorfi rahulepingu alusel

⁶³ Samas, l.793.

⁶⁴ TRU TR KO, f.6, kd.B, l.793. M. Myloniuse kiri J. De la Gardiele 24. veebruaril 1644.a.

⁶⁵ Taani saadikud lahkusid Osnabrückist 1644.aasta algul. C.T.Odhner, lk.90.

⁶⁶ F.Dickmann, lk.121; SRP X, lk.518. Vt. TRU TR KO, f.6, kd.B, l.792, M. Myloniuse kiri J. De la Gardiele 24. veebruaril 1644.a.

⁶⁷ samas, l.792a.

pidi hoitama Rootsi suhtes neutraliteeti.⁶⁸ Kuid Wladyslaw IV ja Rootsi vastuolud, mis peale Stuhmsdorffi (õigemine peale Altmarki vaherahu 1629.aastal) mõnevõrra vaibunud olid, löid taas lõkkele 1640.aastate keskel. Peale kartuse Rootsi kui suurima konkurendi mõjuvõimu kasvamise ees oli olulisel kohal dünastiline põhjus: Poola kuningas, olles ise Vaasade dünastiast, pidas end seaduslikuks pretendendiks Rootsi troonile viimase meessoost Vaasade järeltulijana.⁶⁹ Oma kavatsused väljendas ta 1633.aasta kevadel, astudes sidemeisse Preisi- ja Liivimaa kindralkuberneride H. Wrangeli ja J. Skyttega, kes pidid teda vahendama Rootsi kesk- võimudega.⁷⁰ Siinkohal tuleks aga rõhutada, et Poola kuningal ja aadlil olid risti vastu käivad huvid ja taotlused. Kuningal polnud tegelikult võimu eimarmee, finantside ega ka seaduste üle. Iga poola kõrgadel tundis end ise kuningana. See loomulikult tähendas kuninga autoriteedi puudumist. Poola aadel polnud huvitatud ei astumisest sõjalistesse liitudesse ega sõdimisest Rootsi vastu.⁷¹ Omades suuri maavaldusi Ukrainas ja Valgevenes, oli Poola šlahtla huvitatud ekspansioonist viljakatele lõuna aladele. Sellest

68 vt. Б.Ф. Поручнев, Ступенчатый мир 1635 г.: его историческое значение и историческое значение — тезисы докладов четвертой всесоюзной конференции по истории, экономике, языку и литературе Скандинавские страны и Финляндия, т. I. Петрозаводск, 1968, стр. 195-197.

69 Б.Ф. Поручнев, Франция ..., стр. 193.

70 W. Tham, lk. 258.

71 Б.Ф. Поручнев, Франция ..., стр. 217.

seisukohast lähtudes vaatleksime Wladyslaw IV ja Saksa keisri suhteid.

Ferdinand III pani Poola kuningale suuri lootusi. Kui viimane avalikult ei astu välja Habsburgide poolel, siis peaks vähemalt toetama sõduritega⁷² ja mis peasi - subsidiumidega. Rootslastel saksa keisri taotlustest küll mingit saladust ei olnud. Veelgi enam, Rootsi saatkonnasekretäri aruandest Jakob De la Gardiele selgub, et Rootsi esindajad olid andmed, et Poola kuningalt pole Habsburgidel mingit abi loota, kuna Danzig⁷³ ja Poola seim ütlesid ära Wladyslaw IV-le subsidiumide andmisest.⁷⁴ 1645.aastal püüdis Saksa keiser taas saada palgasõdurite värbamiseks ja neile tasu maksmiseks summasid Poolalt. Kuna sellal oli Wladyslaw IV võtnud suuna sõjategevuseks türklaste vastu,⁷⁵ lubas Ferdinand III saata Poola kuningale Sileesiast värvatud palgasõdureid. Vastu pidi ta saama aga rahalisi subsidiume, mida Wladyslaw IV pidi saama Danzigilt.⁷⁶ Ka see ettevõtmine nurjus.

⁷² Wladyslaw IV lootis enda poole tõmmata Zaporozje kasakaid. (С. Ф. Попухин, *Фронтиспес*, lk. 217).

⁷³ Danzig olles Poola vilja ja metsasaaduste tähtsaim väljaveosadam, sai suuri kasumeid väliskaubandusest, olles seega ka suureks potentsiaalseks rahaallikaks Poola kuningale.

⁷⁴ TRU TR KO, f. 6, kd. B, l. 794. M. Myloniuse kiri J. De la Gardiele 24. veebruaril 1644. a.

⁷⁵ 1645. aastal algas Türgi ja Veneetsia vahel sõjategevus Poola kuningas otsustas astuda sõtta Veneetsia liitlasena, lootes, et kui valmistub sõjaks türklaste vastu, on Poola šlahta huvitatud subsidiumide andmisest vägede värbamiseks.

⁷⁶ TRU TR KO, f. 6, kd. B, l. 786. M. Myloniuse kiri J. De la Gardiele 7. juulil 1645. a.

5. Prantsuse-Weimari vägede osa kolmekümneaastase sõja viimasel perioodil.

Prantsuse-Weimari ühisväed ei suutnud 1640.aastail täita liitlaskohustust Rootsi vägede ees. Järgnevalt püüaksime vaadelda Prantsuse vägede ebaedust tulenevaid tagajärgi, sedavõrd kui seda võimaldavad teha M. Myloniuse (Biörnklon) aruanded Jakob De la Gardiele.

Tundub, et liigagi tagasihoidlikult on hinnatud Prantsuse-Weimari vägede lüüasaamist Doonau-äärse linnakese Tuttlingeni lähistel 24.novembril 1643.aastal tulenevaid tagajärgi. Inimkaotused polnud tolleaegse kriteeriumi järgi kuigi suured, küll aga evis väejuhatuse ja laskemoona vaenlase kätte sattumine vastase jaoks suure moraalse tähenduse. Ülemjuhatuse vangilangemine eesotsas kindral Rantzouga mõjus ühelt poolt Prantsuse-Rootsi suhetele.⁷⁷ Prantslased ei täitnud oma liitlaskohustust rootslaste ees. Saksa keiser sai aga osa vägesid tõmmata rootslaste vastu. Sellega olid takistatud L. Torstenssoni vägede operatsioonid. Teiselt poolt oli aga märgata peale vastase moraalse üleolekutunde endi liitlaste kõhklevat hoiakut.⁷⁸ Samuti mõjus see lüüasaamine Prantsuse-Hollandi

77 TRU TR KO, f.6, kd.B, l.800. M.Myloniuse kiri J.De la Gardiele 5.detsembril 1643.a.

78 samas, l.791. M.Myloniuse kiri J.De la Gardiele 12. detsembril 1643.a.

läbirääkimistele Haagis, mistõttu need venisid pikale, hoides saadikuid kinni.⁷⁹ Saksa keiser püüdis seda kriisi ära kasutada ja suunas kõik jõupingutused Taaniga ja Poolaga liidu loomiseks,⁸⁰ millest aga midagi välja ei tulnud. Millised olid lahingu kaotuse need M. Myloniuse arvates? Rootsi saatkonnasekretäri arvates on Quelbrianti, endise kindrali äraolek põhjustanud väejuhatuses ebakindlust, kusjuures vaenlastel oli Weimari armees organiseeritud ulatuslik salaluure. Samal ajal prantslased ise veeretasid kogu süü kindral Rantzoule.⁸¹ Neid põhjusi ei tohiks absolutiseerida, kuid oluliste faktoritena on nad siiski arvestatavad.

Peale Tuttlingeni all lüüa saamist püüdsid prantslased saada kiiret revanši. Kiiresti saadeti appi väed eesotsas Turenne' vikontiga.⁸² M. Myloniuse arvates oli Turenne'l weimarlaste silmis suurem autoriteet kui see oli olnud Quebriantil⁸³, ehkki viimane oli olnud kogenum väejuht, kuna ta oli sugulassidemetega seotud nimekate

⁷⁹ samas, l.790.

⁸⁰ W. Thun, lk.347.

⁸¹ TRÜTR KO, f.6, kd.B, l.800. M.Myloniuse kiri J.De la Gardiele 5.detsembril 1643.a.

⁸² samas, l.790. M.Myloniuse kiri J.De la Gardiele 12.detsembril 1643.a. Turenne (1611-1675) oli saanud Madalmaadel protestantliku kasvatusel. 1630.aastast elas Prantsuse õukonnas. 1644.aastast oli marssal Prantsuse armees.

⁸³ Quebriant oli pikemat aega Prantsuse-Weimari vägede eesotsas. Suri 1643.aastal, nähtavasti lahingus saadud haavadesse.

saksa suguvõsade⁸⁴. Samuti pidas Mylonius oluliseks usulist külge - Quebrianti oli süüdistatud selles, et ta liialt ohtralt oli kasutanud jesuiitide armu, olles seega tõsikatoliiklane, samal ajal kui Turenne oli kalvinist.⁸⁵ Prantsuse-Weimari väge tabas ebaedu ka 1645.aastal. Niipea kui Turenne ja Condé eraldusid, said Turenne väed lüüa.⁸⁶ Mylonius (Biörnkloa) omistas ka sellele lahingule moraalset ruineeriva tähenduse: Rootsi-Prantsuse liitlased olid jällegi kõhkleva, äraootava hoiaku võtnud. Toetudes aga Anguieu'i hertsogi lubadusele lisavägede saatmise suhtes loodab Biörnklon siiski, et see lüüasaamine hüvitatakse peagi. Samal suvel Anguieu hertsogi väed saabusidki, asudes ründama Baieri vägesid, kes moodustasid Habsburgide peamise löögijõu. Prantslased olid edukad küll üksnes tihedas koostöös Rootsi vägedega.

Kolmekümneaastases sõjas oli Prantsuse vägede osatähtsus tunduvalt väiksem võrreldes Rootsi vägedega. Suurelt osalt on see seletatav Prantsuse vägede hajaliolekuga Itaalias, Hispaanias ja Lõuna-Madalmaades.⁸⁷ Tuleb arves-

⁸⁴ TRU TR KO, f.6, kd.B, l.790. M.Myloniuse kiri J.De la Gardiele 12.detsembril 1643.a.

⁸⁵ samas.

⁸⁶ G.Winter, lk.567.

⁸⁷ Selleks et suurendada sõjaväge, oli vaja suurendada Prantsuse riigikassa sissetulekuid elanikkonnalt võetavate maksude suurendamise teel. See tähendab aga talurahva rahunemise laienemist. Ei saanud võtta vägesid ära ka Hispaania-rindelt Hispaaniast, Itaaliast, Madalmaadest. Mazzariniil oli plaan forsseerida vägesid Madalmaades kus võeti Hispaanialt ära mitu linna (Dunkerque), mis tähendas aga sõjakulutuste suurendamist.

tada, et Mazarini polnudki huvitatud Austria Habsburgidele surmahoobi andmisest, vaid eesmärgiks oli saksa keisrit üksnes nõrgestada. Sama suhtumine oli ka Baieri vägedesse. 1646.aasta suvel üritasid prantslased sundida Baieri kuurvürsti Maximilianust astuma liitu Prantsusmaaga. See õnnestus ainult sedavõrd, kui mõneks ajaks sõlmiti Baierile kasulik ja prantslastele mõnevõrra kahjulik separaatrahu.⁸⁸

6. Prantsuse-Hollandi suhted 1640.aastail.

Enne Westfaali rahuläbirääkimistele sõitmist viibisid Prantsuse saadikud Haagis, kus neil oli kaks põhieesmärki: uuendada Prantsuse-Hollandi rahulepingut ja lepitada Hollandi generaalstaadid ning asehaldur (Oranje prints).⁸⁹

Et selle diplomaatilise missiooni tähtsus selgeks saaks, vaatleksime esimese eesmärgi tagajärja.

1640.aastate algul toimus Hollandi lähenemine Hispaanial. Siinkohas tuleks aga eristada generaalstaatide ja asehalduri poliitikat: oli kujunenud olukord, kus generaalstaadid kaldusid Hispaania, Oranje prints aga Prantsuse poliitika sõlduvette. Mis on selle põhjusteks? Tähtsaima

⁸⁸ Selle tagajärjed vt. lk. 116 j.

⁸⁹ TRU TR KO, f.6, kd.B, l.790. M.Myloniuse kiri J. De la Gardiele 12.detsembril 1643.a.

tegurina tuleb arvestada generaalstaatide kartust, et kui Lõuna-Madalmaad prantslaste kätte lähevad, tuleb Hollandil tegemist teha tugeva ja ohtliku naabriga.⁹⁰ Peab arvesse võtma ka majanduslikud põhjused: Amsterdami kaupmehed, kelle huvide väljendajaks olid generaalstaadid, kartis kõige enam Antverpeni vallutamist asehalduri poolt prantslaste toetusel. Amsterdami ohtlikeima võistleja liidendamine Hollandi vabariigiga tähendanuks Amsterdami kaupmeestele suur majanduslikku kahju. Kolmandat põhjust tuleks otsida asumaadest. Seni oli Hispaania ja Hollandi üheks tüliküsimuseks olnud Brasiilia. Peale Portugali lahkulöömist Hispaaniast 1640.aastal sidus Brasiilia end Portugali-ga. Selle ala peal olid aga silma peal hoidnud ka hollandlased.⁹¹

Ainsaks takistuseks Hispaaniaga rahulepingu sõlmimiseks oli generaalstaatidel seotus liidulepinguga Prantsusmaaga. Kogenud prantsuse diplomaatidel kulus palju kannatust, enne kui jõuti kokkuleppele 1.märtsil 1644.a. Tegelikult need läbirääkimised jäidki õhku rippuma, kuna generaalstaadid kaldusid üha enam Hispaaniaga rahukokkulepet sõlmima. 1646.aastal oldi Csnabrückis täiesti veendunud, et Hollandi-Hispaania kokkulepe saab õige pea katuse alla.⁹² Holland ja Hispaania olid esimesed, kes Westfaali rahuläbirääkimistel kirjutasid alla rahukokkuleppele.

⁹⁰ С.ф.Попушев, Французия ..., lk. 280jj.

⁹¹ F.Dickmann, lk.261 jj.

⁹² TRU TR KO, f.6, kd.B, l.777. M.Biörnklou kiri J.De la Gardiele 30.septembril 1646.a.

L ö p p j ä r e l d u s e d .

Fondimoodustaja ajaloolises ülevaates selgus, et Pontus ja Jakob De la Gardie tegevuse tulemusena on tekkinud diplomaatilised, sõjalised, halduslikud ja majanduslikud materjalid. Jakob De la Gardie tegevuses on eraldatud neli põhiperioodi:

1. 1608.-1618.a. Rootsi vägede ülemjuhataja Venemaal.
2. 1619.-1622.a. Eestimaa kuberner.
3. 1622.-1629.a. Liivimaa kindralkuberner.
4. 1630.-1652.a. Riigimarssal ja alaline Rootsi kuninga eestkostevalitsuse liige.

Jakob De la Gardie poliitikat on iseloomustatud kui rahupoliitikat. See just kolmandal perioodil ilmnenu joon tulenes nii kainenest üldriiklikke huve arvestavaist kui ka isiklikest kaalutlustest. De la Gardied, olles Rootsi nimekamaid kõrgaadli suguvõsasid, omasid peale Rootsis olevate mõisate maavaldusi ka Eesti- ja Liivimaal (Jakob De la Gardie ka Ingerimaal). Viimast tuleb hinnata manufaktuuri- de rajajana ning teraviljakaubanduse edendajana. Eesti ajaloo seisukohalt on oluline Jakob De la Gardie organiseeritud klaasimanufaktuur Hiiumaal.

De la Gardie fondiga tehtava edaspidise töö huvides on olulised statistilised ülevaated fondis olevaist materjalidest. Nende põhjal tooksime välja mõningad kokkuvõtli-

kud põhifaktid.

Kõige rohkem kirju saatnud korrespondendiks oli Gustav II Adolf (397 kirja) ja Pieter Spieringk-Silvercrona (150 kirja). Kõige rohkem on fondis kirju aastastest 1613 (94 kirja), 1615 (99 kirja), 1645 (83 kirja), 1646 (86 kirja). Kõige enam on rootsi ja saksakeelseid kirju.

Vene-Rootsi suhete käsitlesest selgus, et 1611.-1613.aastail olid Jakob De la Gardie kui Venemaal asuvate Rootsi vägede juhataja ja Gustav II Adolphi poliitika vahel teatud erinevused. Gustav II Adolfil oli 1612.aastal kavatsus luua Novgorodimaast puhverala poolakate vastu, mis oli aga vastuolus Jakob De la Gardie dünastiliste plaanidega saada Rootsi prints Karl Filip kandidaadiks Venemaa suurvürsti kohale.

De la Gardie iseseisvale tegutsemisele panid teatud lootusi poolakad. Pärast Novgorodimaa vallutamise ebaõnnestumist poolakate poolt püüdsid viimased tõmmata De la Gardied enda poole. Esiolgu De la Gardie hoidus poolakatega suhtlemast, kuid olles saanud teada Mihhail Romanovi valimisest Vene troonile, püüdis omal algatusel sõlmida Poolaga vaherahu.

Gustav Adolf oli põhimõtteliselt nõustunud Rootsi printsi Karl Filipi kandideerimisega Vene suurvürsti kohale, kuid venitamine viimase väljasaatmisega Vene-Rootsi

läbirääkimistele Viiburis aitas suurel osalt kaasa M. Romanovi tsaariks valimisele.

Instruktsioon, mis anti Gustav II Adolphi poolt kaasa Rootsi saadikule, kes siirdusid Viiburi läbirääkimistele, nõudis väga suurte Vene alade loovutamist. On vaevalt usutatav, et Vene saadikud oleksid nõustunud isegi miinimumiga nendest, kui läbirääkimised oleksid toimunud. Olles saanud kindlad teated Mihhail Romanovi tsaariks valimise kohta ühines Jakob De la Gardie Gustav II Adolphi püüetega liita Novgorodimaa Rootsi riigi külge. Alles siitpeale alga Rootsi sõjaline interventsioon Venemaa vastu.

Neljandas peatükis vaatlesime olulisi momente Euroopa poliitilistest suhetest ajal kui kolmekümneaastast sõda püüti lõpetada Westfaali rahuläbirääkimistel. Westfaali rahuläbirääkimiste periood on historiograafias üks põhjalikumalt uuritumaid. Sootuks kasutamata on jäänud Rootsi saatkonnasekretäri M. Myloniuse (Biörnklon) aruanded Jakob De la Gardiele. Seda lünka on püütud käesolevas töös mõnevõrra kaotada.

Frankfurti Riigipäeval 1643-1645.aastal pidi otsustatama Saksa vürstide Westfaali rahuläbirääkimistele lubamise küsimus. Katoliiklikud vürstid panid lootused keisrile, kes tegelikult püüdis ära hoida vürstide minekut rahuläbirääkimistele.

Rootsi üheks kindlaimaks liitlaseks kolmekümneaastase sõja lõpp-perioodil oli Hessen-Kasseli vürstinna.

Baieri, olles Saksa keisri tugevaim löögijõud, üritas isoleerida Prantsusmaad Rootsi, sõlmides 1647.aastal vaherahu prantslastega.

Brandenburgi poliitikas tuleks eristada kolm perioodi: a) 1642-1645. Brandenburgi kuurvürst selleks, et mitte ilma jääda Pommerimaast, (mis oli põhiline kaalutus) tegi abiellumissetpaneku Rootsi kuningannale Kristiinale.

b) 1645-1646. Lootes Poolale ja Madalmaadele keelduti loovutamast Pommerist kasvõi osa Rootsile.

c) 1647-1648. Nähes ilmselt, et Poola pole seljatagusena kuigi kindel, tuli pööre Brandenburgi poliitikas: loovutati Rootsile Lääne-Pommeri kompensatsiooninõudmisega.

Taani saadikute vahendajajärgi oli Rootsile olnud kahjulik. Taani-Rootsi sõda ja sellest tulenev Taani saadikute lahkumine Osnabrückist ja Münsterist mõjus läbirääkimistele mõlematele pooltele: Saksa keisrile oli ühelt poolt Rootsi vägede sidumine Taaniga kasulik, Taani saadikute lahkumine aga kahjulik. Rootsile oli aga veneetria raudte vahendus taanlastega võrreldes vastuvõetavam.

Saksa keiser pani suured lootused Poola kuningalt oli saamisele, kuid sellele olid takistuseks Wladyslaw IV ja Poola kõrgfeodaalide erinevad taotlused nii sise- kui välispoliitikas. Prantslased ei suutnud kolmekümneaastase sõja viimasel perioodil täita rootslaste suhtes liitlasekohustust.

1640.aastal jahenesid Hollandi-Prantsuse suhted, samal ajal lähenesid aga Hollandi generaalstaadid Hispaaniale.

Seega, De la Gardie arhiivifond omab suurt tähtsust ajaloolikana. Käesolevas töös on seda püütud näidata omavahel näiliselt seostamatus peatükkides. Võib loota, et edaspidi hakkavad seda ka nõukogude ajaloolased kasutama. Seda peaks kergendama annoteeritud kataloog, mis plaani kohaselt peaks valmima 1982.aastaks. Käesolev töö oli mõeldud ettevalmistava sammuna selles suunas.

ALLIKAD JA KIRJANDUS.

I Arhiivimaterjalid.

Tartu Riikliku Ülikooli Teadusliku Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond (= TRÜ TR KO).

1. F. 3. Mrg. DCI, Meine Besehäftigungen, Bd. 16.
2. F. 4, nim. 1, sü. 339. Accessions-Katalog. Bd. 13.
Geschichte (1814? - 1836).
sü. 341. Accessions-Schnurbuch der Uni-
versitätsbibliothek. Bd. 1 1836-1840.
sü. 342. Bd. 3. 1845-1849.
3. F. 6. kd. A, B, C, F, G, K, I, IV.

II. Trükitud allikad.

1. Svenska riksdagsakter jämte andra handlingar som Höra till statsförfattningens historia. Första serien tidavarevet 1521-1718. Avdelning II. Tiden från 1611. Första delen 1611-1616. Utgiven av Riksarkivet genom Nils Ahnlund. Stockholm, 1932. (=SRA).
2. Svenska riksrådets protokoll med understöd af statsmedel i tryck utgifvet af Riksarkivet genom Severin Bergh. D. X - XII. 1643 - 1648, Stockholm, 1905-1909. (=SRP).
3. Wieselgren, P. De la Gardiska Archivet, eller handlingar ur grefl. De la Gardiska bibliote-

ket på Löberöd, D. I-XX, Stockholm-
Lund, 1831-1841.

4. Садлер, Г. Собрание русских памятников, извлеченных из семейного архива графов Деларанди. Ученые записки Императорского Юрьевского университета 1896, №3. Юрьев, 1896.

III. Erialane kirjandus.

1. Almquist, H. Tsarvalet år 1613. Karl Filip och Mikael Romanov. Historiska studier tillägnade Professor Harald Hjärne på hans sextioårsdag den 2. Maj 1908 av lärjungar. Uppsala och Stockholm, 1908, lk. 197-224. (= H. Almquist).
2. Almquist, H. Sverge och Ryssland 1595-1611. Tvisten om Estland, förbundet mot Polen, de ryska gränslandens eröfning och den stora dynastiska planen, Uppsala, 1907 (= H. Almquist. Sverge och Ryssland).
3. Cordt, B. Mittheilungen aus dem Briefwechsel des Grafen Jakob De la Gardie. Nebst einem Arhang betreffend Correspondenzen des Grafen Johann Oxenstierna. Leipzig, 1891, XIV + 1125. (Acta et Comm. Univ. Jurj., 1894, № 2). (= B. Cordt).

4. Baudoin de Courterays, R. Archivum hrabion de la Gardie w Biblioteke universiteta Dorpackiegu, Kwart. hist. III, 1889, lk. 709-721.
5. Dickmann, Fritz. Der Wertfälische Frieden. Münster, 1965 (= F. Dickmann).
6. Eesti ajalugu III. Peatoimetaja H. Kruus. Tartu, 1940.
7. Eestimaa rootsiaegse kindralkubernereri arhiivi kataloog I. (Eesti riigi keskarhiivi toimetised Nr. 38). Tartu, 1935. (= Eestimaa rootsiaegse ...).
8. Generalstaben. Sveriges Krig, 1611-1632. Bt. I. Danska och ryska krigen, Stockholm, 1936. (= Sveriges Krig).
9. Grill, Erik. Jacob De la Gardie. Affärsmannen och politikern 1608-1636. Göteborg, 1949. (= E. Grill).
10. Karling, S. Arent Passer. Lisand Tallinna kunstiajalooloole. Vana-Tallinn III. Tallinn, 1938, lk. 28-47.
11. Karling, S. Jakob och Magnus Gabriel De la Gardie som byggherrar i Estland. Svia-Estonica. Akadeemilise Rootsi-Eesti Seltsi aastaraamat 1938. Tartu, 1938, lk. 113-164. (= S. Karling).
12. Lossius, J. Die Urkunden der Grafen de Lagardie in

der Universitätsbibliothek zu Dorpat.

Dorpat, 1882, XIX + 158 s. (= J. Lossius).

13. Naaber, V. Vene-Rootsi läbirääkimised Stolbovo rahu eel. Ajalooalaseid töid. UTU ajalooringi kogumik. Tartu, 1965, lk. 134-166.
14. Ney, G. Atten De la Gardie godsinnahav i Estland. Svia-Estonica. Vol. XI. Lund, 1952, lk. 161-216. (= G. Ney).
15. Noodla, K. TRU Teadusliku Raamatukogu käsikirjad ja fotod. Teatmik. Tartu, 1970.
16. Odhner, C. T. Die Politik Schwedens im Westphälischen Friedenscongress und die Gründung der schwedischen Herrschaft in Deutschland. Gotha, 1877. (= C. T. Odhner).
17. Piirimäe, H. Kaubanduse küsimused Vene-Rootsi suhetes 1661.-1700.a. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised. Vihik 113. Tartu, 1961.
18. Roosma, M. Hüti klaasikoda Hiiumaal. Jooni klaasimanufaktuuri tegevusest Eestis XVII sajandil. Tallinn, 1966. (= M. Roosma).
19. Tham, W. Den svenska utrikespolitikens historia. I:2 1560-1648, Stockholm, 1960. (= W. Tham).
20. Treumuth, N. - Liiv, O. Polonica Eesti Riigi Keskarhiivis. Eesti Riigi Keskarhiivi toimetised, nr. 3 (I:2). Tartu, 1932.

- 141
21. Wieselgren, P. Suecana i Tartu universitetsbibliotekets handskriftsamling. Svio-Estonica. Vol. XVII! Lund, 1964, lk. 165.
 22. Winter, Georg. Geschichte des Dreissigjährigen Krieges. Berlin, 1893. (=G. Winter).
 23. История СССР с древнейших времен до Великой Октябрьской Социалистической Революции. Том II. Москва, 1966. (=История СССР)
 24. Мадиссон, Ю.К. Источники по истории Швеции в архивах и книгохранилищах г. Тарту. Скандинавский сборник I Таллин, 1956, lk. 220.
 25. Поршнез, Б.Ф. Народные восстания в Франции перед Фрондой, (1623-1648), М.-Л., 1948.
 26. Поршнез, Б.Ф. Стумсдорфский мир 1635 г.: его историография и её историческое значение. Тезисы докладов четвертой всесоюзной конференции по истории, экономике, языку и литературе Скандинавских стран и Финляндий, ч. I. Петрозаводск, 1968, lk. 195-197.
 27. Поршнез, Б.Ф. Франция, Английская революция и Европейская политика в середине XVII в. Москва, 1970. (= Б.Ф. Поршнез) Франция...)
 28. Фигаровский, В.А. Шведская политика в Новгородской земле в 1611-1613 г.г. (По материалам микрофильмов Новгородского архива 1611-1616 годов, хранящегося в Стокгольме). Тезисы докладов третьей научной конференции по истории, экономике, языку и литературе Скандинавских стран и Финляндии. Тарту, 1966 lk. 110-114. (=В.А. Фигаровский)
 29. Фюрстен, Г.В. Политика Швеции в смутное время. ЖМНП, ч. 88 XV Spb. окт. 1889, lk. 185 - 202. (Г.В. Фюрстен)

30. Шаскольский, И.П. Стольбовский мир 1617г. и торговые отношения России со Шведским государством М.-Л., 1964.
31. Шиндельярж, Б. Вестфальский мирный конгресс 1643-1648гг. и чешский вопрос .II часть. „Средние Века“ вып.29. Москва, 1966. / =СВВ вып.29. /

IV Teatmeteosed.

32. Anrep, G. Svenska Adeln ättar-taflor I-IV Stockholm, 1858-1864. (= G. Anrep)
2. Besti biograafiline Leksikon I-IV. Tartu, 1926-1929. (=E^{Bu})
3. Nordisk Familjebok V. Stockholm, 1926.
4. Svenska Adeln ättar-taflor samlade och utarbetade Bernhard Schlegel och Carl Arvid Klingspor. Stockholm, 1875. (=B. Schlegel och C.A. Klingspor)
5. Svenskt Biografiskt Lexikon. Xdelen. Stockholm, 1931. (=SBL)
6. Svenskt Biografiskt Handlexikon av H. Hofberg. D. I-II Stockholm, 1906. (=S^{BH}L)

Резюме

В отделе рукописей и редких книг Научной Библиотеки Тартуского госуниверситета хранящийся архивный фонд Делагарди оказывается важным источником для исследования Русско-Шведских отношений и международной обстановки Европы в I половине XVII века.

Настоящее исследование архивоведческо-источниковедческого характера. К примеру о возможности использования материалов архивного фонда Делагарди рассматриваются и некоторые историко-исследовательские вопросы.

Исследование разделяется на 4 части:

1. В первой части дается обзор о деятельности фондообразователей Понтуса и Якоба Делагарди. В деятельности Якоба Делагарди 4 основного периода:

- а/ 1608-1618 гг. главнокомандующий шведских войск в России
- б/ 1619-1622 гг. губернатор Эстляндии
- г/ 1622-1629 гг. генерал-губернатор Лифляндии
- д/ 1630-1652 гг. постоянный член правительства регентов до 1643 года и государственный маршал

Политика Якоба Делагарди во время третьего периода характеризуется как мирная. Следовало это из размышлений как общегосударственных интересов учитывавших так и личных.

2. В интересах будущей работы с фондом Делагарди важен статистический обзор материалов. На основе их коротко об этом: Больше всего писем в фонде шведского короля Густава II Адольфа и шведского резидента в Голландии Петер Сп-

ринг Сильверкрон. Самое большое количество писем периода 1613, 1615, 1645 и 1646 гг. В основном письма на шведском и немецком языках.

Решение проблем, рассматриваемых в третьей и четвертой главе, в большей части происходит на базе фонда Делагарди 3. В третьей части рассматривается период 1611-1613 гг. Русско-Шведских отношений. В советской историографии этого периода мало коснулись. Рассмотрение этих проблем имеет принципиальное значение. В общерассматриваемых работы попали ошибочные точки зрения. Самой тяжелой ошибкой является отождествление русской политики Шведского короля Густава II Адольфа и военкомандующего в России Якоба Делагарди. В действительности была некоторая разница между их политикой. Густав II Адольф имел намерение создать буферную область на Новгородской земле против поляков. Но это противоречило планам Делагарди возвысить шведского принца Карла Филипа на царский трон в России.

Некоторые надежды на действия Делагарди возлагали поляки. После неудачи завоевать Новгородскую землю польский посол старался привлечь шведского военкомандующего на сторону поляков. Сначала Делагарди избегал отношений с поляками, но узнав о выборах М. Романова на русский престол, старался заключить перемирие с Польшей.

Густав II Адольф принципиально согласился с кандидатурой Карла Филипа на русский престол. Но промедление с приездом Шведского принца в Выборг было очень важной причиной выбора М. Романова на русский престол.

Шведским посланцам была выдана инструкция Густава II Адольфа, которая требовала от русских уступки больших территорий. Вряд ли вероятно, что русские послы согласились бы с минимумом этих требований, если бы переговоры в Выборге и состоялись получив достоверные сообщения об избрании М. Романова на Русский престол Якоб Делагарди объединился со стремлениями шведского короля соединить Новгородскую землю с Шведским государством. Только с этого времени начинается шведская военная интервенция против России.

4. В четвертом разделе рассматриваются важные моменты политических событий во время Тридцатилетней войны, когда ее старались закончить на Вестфальских мирных переговорах. Этот период является одним из основательно исследованных. Но к сожалению до сих пор совсем не использованы доклады секретаря шведского посольства М. Милоньюза / с 1645 г. Бьернклоу / к государственному маршалу Делагарди. На основе этих докладов постараемся рассмотреть следующие проблемы:

а/ На рейхстаге в Франкфурте старались решить вопрос пропустят ли немецкие князья на мирные переговоры.

б/ Одним из самых верных союзников Швеции в последнем периоде Тридцатилетней войны была княгиня Гессена-Касселя.

г/ Бавария, сильнейшая военная поддержка Германского Императора старалась изолировать Францию от Швеции, заключив в 1647 г. перемирие с французами.

д/ В политике Бранденбурга надо различать три периода:

/ 1642-1645 гг. Курфюрст Бранденбургский сделал предложение Шведской королеве выйти за него замуж. Одной из причин явилось желание не лишиться Померании.

/ 1645-1646 гг. Надеясь на Польшу и Голландию, оказывались уступать Померию Швеции.

/ 1647- 1648 гг. Видя очевидно, что Польша не оказывается сильным союзником, политика Бранденбурга обратилась / -уступили Швеции Западную Померанию.

г/ Посредническая роль датских послов была вредной для Швеции. Датско-Шведская война и востекающий отсюда отъезд датских посредников из Оснабрюка и Мюнстера оказало влияние на обе стороны :Германскому Императору было полезном связывание шведских войск с Данией, но уезд датских посредников был средним. Для Швеции благоприятнее было посредничество венецианских послов, чем датских.

ж/ Германский Император имел большие надежды на помощь от Польского короля. Но этой помощи помешало противостояние Владислава IУ и польской шляхты.

з/ Французы не выполнили своих обязательств союзника перед шведами в последний период Тридцатилетней войны.

и/ В 1640годах охладилась Голландско- Французские отношения, но в то же время генералитаты Голландии приблизились к Испании.

... ..

Настоящее исследование рассчитывает быть предварительным шагом к составлению аннотированного каталога, который по плану будет составлен в 1982.году.

S i s u k o r d

Sissejuhatus. 2

I Fondimoodustaja ajalugu.

1. Pontus De la Gardie diplomaatiline, sõjaline ja majanduslik tegevus 12

2. Jakob De la Gardie sõjaline ja diplomaatiline tegevus 1619.aastani 16

3. Jakob De la Gardie tegevus Eesti- ja Liivimaal 1619-1629.aastail 22

4. Jakob De la Gardie riigimarssalina 1630-1652.aastail 29

5. Jakob De la Gardie kõrgeaadlikuna. 32

6. De la Gardiede materjalide tee TRU Teaduslikku Raamatukokku. 37

II. De la Gardiede fondis olevate materjalide statistiline ülevaade. 39

1. Kirjade keeleline jaotus 40

2. Fondis olevate materjalide ülevaade aastate kaupa. 41

3. Autorite ja adressaatide loetelu 44

4. De la Gardiede fondis olevate kirjade autorid. . . 67

III. Vene-Rootsi suhted 1611-1613.aastail. 83

1. Gustav II Adolphi suhtumine Jakob De la Gardie poliitikasse 1612.a. 85

- 2. Jakob De la Gardie tegevus 1612.aastal ja 1613.aas-
ta kevadel 88
- 3. Gustav II Adolphi ja Jakob De la Gardie suhted 1613.
aasta kevadel. 92
- 4. Olukord Moskvas. 95
- 5. Gustav II Adolphi ja Jakob De la Gardie tegevus
1613.aasta suvel 97
 - a) Karl Filipi Viiburisse saatmise ettevalmistamine
 - b) Viiburi läbirääkimised. 101

IV. Mõningaid momente Euroopa poliitilisest oludest
XVII sajandi II veerandil.

- 1. Frankfurti Riigipäev ja Saksa vürstide Westfaali
rahuläbirääkimistele lubamise küsimus. 106
- 2. Hessen-Kasseli, Baieri ja Brandenburgi kuurvürsti-
riikide poliitika XVII sajandi II veerandil. . . 113
 - a) Hessen-Kassel 114
 - b) Baieri. 114
 - c) Brandenburg 117
- 3. Rootsi-Taani sõda. Selle mõju Westfaali rahuläbi-
rääkimistele 120
- 4. Poola kuninga Wladislaw IV ja Habsburgide suhted 124
- 5. Prantsuse-Weimari vägede osa kolmekümneaastase sõ-
ja viimasel perioodil. 127
- 6. Prantsuse-Hollandi suhted 1640.aastail 130
- Lõppjärelused. 132
- Allikad ja kirjandus. 134
- Peztome 143